

ÉRTÉKEZÉSEK

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYI OSZTÁLYA KÖRÉBŐL.

NYOLCZADIK KÖTET.

C
74.

AZ OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTETTE

GYULAI PÁL.

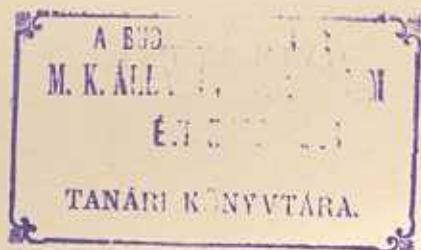
BUDAPEST, 1880.

A M. TUD. AKADEMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.
(AZ AKADEMIA ÉPÜLETÉBEN.)

МАЗОХИАНТИК

TARTALOM.

- I. Corvin-codexek. Dr. Ábel Jenőtől.
- II. A mordvaik pogány istenei és ünnepi szertartásai. Barna Ferdinánd r. tagtól.
- III. Orósz-lapp utazásomból. Dr. Genetz Arvidtől.
- IV. Tanulmány a japán művészetről. Gróf Zichy Ágosttól.
- V. Emlékbeszéd Pázmáni Horvát Endre 1839-ben elhunyt r. t. fölött. A születése századik évfordulóján, Pázmándon rendezett ünnepségen, az Akadémia megbízásából tartotta Szász Károly r. t.
- VI. Ukkonpolár. A régi magyar jogi szokásnak egy töredéke. Hunfalvy Pál r. tagtól.
- VII. Az ugynevezett lágy aspiráták phoneticus értékeről az ó-índben. Mayer Aureltől.
- VIII. Magyarországi humanisták és a dunai tudós társaság. Dr. Ábel Jenőtől.
- IX. Ujperzsa nyelvjárások. Dr. Pözder Károlytól.
- X. Beregszászi Nagy Pál élete és munkái. Szókfoglaló. Imre Sándor r. tagtól.

Budapest, 1850. Az Atheneum r. társ. könyvnyomda.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
JÖVVIÁRA

CORVIN CODEXEK.

Dr. ÁBEL JENŐ TÖL.

BUDAPEST, 1879.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.
(Az Akadémia épületében.)

Corvincodexek.

(Olvastatott a M. T. Akadémia 1878. márcz. 4-én tartott ülésében).

Ha végig nézünk a végre valahára visszakerült Corvincodexek hosszú során, bizonyára azt fogjuk találni, hogy azok Mátyás királynak a tudomány és művészet minden ága iránt való nagy érdeklődése mellett fényes bizonysságot tesznek, hiszen költök, történetírók, bőlcészkek, philologusok, az exact tudományok művelői, egyházi atyák mind képviselve vannak e gyűjteményben, de sajnálattal fogjuk mi is, úgy mint majd két századdal előttünk Pilugk, tapasztalni, hogy a világírű könyvtárnak a végső pusztulástól megmentett maradványai a tudósok hozzá kötött várakozásainak¹⁾ meg nem felelnek. A teljes Hyperides példánynak semmi nyoma, ép oly kevessé mint a teljes Liviusnak; hiába tudakozódtak Tacitus legujabb kiadói rögtön, mihelyt a szultán becses ajándékának híre kelt, a Tacitus codex értéke felöl, mert biz, mint már Dethier megjegyezte volt, «il n'y a rien, qui n'ait été déjà publié excepté les variantes, qui peuvent (!) avoir quelque prix.» A többi, kiadatlan, többnyire az olasz humanisták által gyártott mupka is, mely a gyűjteményben foglaltatik, mint majd ki fog tündeni, legfeljebb az illető tudomány történetére nézve bír, ha nem is értékkel, de legalább érdekkél, s így természetesen fogja mindenki találni, hogy azon codexekről, melyek nem

¹⁾ V. ö. többek között «The Academy» 1877. June 2. p. 491.: «We believe (?) that the late Lord Strangford, during his diplomatic residence in Constantinople either examined the MSS. or obtained a list of them. He thought there was a chance that the missing books of Livy, or the Assyrian histories of Herodotus, or a few of the sixty-three lost plays of Aeschylus might turn up in this way.»

valamely clássicus író szövegét tartalmazzák, és bennünket különben sem érdekelnek közlebből, csak röviden emlékezem meg mindenjárt értekezésem küszöbén, miután, hálá az égnekn, annyira a classica philologia még nem jutott, hogy már teszem a Gaza vagy Trapezuntios-féle fordításoknak kritikai szövegét volna kénytelen adni egyéb feldolgozandó anyag hiányában.

*Aristoteles latin fordításainak*¹⁾ már csak azért sem le-

¹⁾ A *Physicae Auscultationis VIII* könyvének két régebbi fordítása volt eddig szélesebb körökben is ismeretes, a »vetus interpres«-é, ki az eredetit szóról szóra fordította és Joannes Argyropulos. Csonosi (K.-Sz. II. p. 189.) Corvincodexünk fordítását, nem tudom minék alapján, Albertus Magnusnak tulajdonítja, mit azért nem tartok igazoltauk, mert Albertus Magnus, kinék Aristotelesre vonatkozó munkálatai közül eddig csak a logikai, physikai, metaphysikai, ethikai és politikai Aristoteles-féle művekhez írt commentárjai voltak ismeretesek, valószínűleg nem is tudott görögül, mint azt az irataiban gyéren előforduló görög szavak hibás orthographiája és hibás magyarázata bizonyítják. Az ugyanazon codexben előforduló másik munkát Csonosi »Aristotelesnek az égi testekről szóló munkájának« tartja, de bizonyosan állíthatom, hogy ezen, az égi testek alkatrészeiről szóló értekezés nem fordítása Aristoteles »de coelo« című munkájának, sem, ha jól tudom, más valamely művének. — Az Aristoteles »Analytica Posteriora« két könyvének minden egyes (fölötté nagy betűkkel írt) mondata után következő hosszú, bő commentárt Csonosi (p. 191.) Paulus Venetus *XIII*-ik századbeli scholasticus tudósnak tulajdonítja, aligha helyesen, mert Fabricius szerint Paulus de Venetiis 1428-ban halt meg, mi inkább is illik ama commentár szerzőjére, melyben az 1316-ban meghalt Egidiusra minden tekintettel történik hivatkozás. Paulus Aristotelesre vonatkozó munkái közül Fabricius Trithemius nyomán csak a »Commentarios in logica, physica, libro de anima et metaphysica Aristotelis«-t említi, az analytic posteriora-hoz írt commentáról nem szól. Hain azonban (Repert. bibl. II. 2., p. 44.) felemlíti »expositio in libro posteriorum Aristotelis«-énak út kiadását (s. l. e. n. és Venetiis 1481., 1486., 1491., 1494.). Aristoteles melyik fordításához írta Paulus commentárját, ahoz-e, melyet 1220 körül II. Frigyes rendeltére az arabsból és görögből, vagy ahoz-e, melyet 1273-ban Aquinói Tamás felszólításra a görögöből csináltak, vagy talán saját fordításához, nem bírtam meghatározni. — Aegidius Romanus (de Columna) és Antonius de Parma értekezéseit sehol sem találtam idézve. — Aquinói Tamásnak (ki szintén írt »de unitate intellectus«) »de demonstratione« című értekezése megjelent összes munkáj 1572-iki római kiadásának 17-ik kötetében. — Az említett értekezések és commentárok különben annyira értekkelenek, hogy még a jó Fabriciust (a Bibliotheca Græca-ban) és azon felkiáltásra bírták: »Nam hodie quis leget haec!« — Jónak tar-

het nagyobb hasznát venni, mert az itten lefordított munkáknak temérdek görög és részben jobb kézirata ismeretes, és mert az ilyen fordítók többsyire nem iparkodtak a lehető legjobb szöveget fordításainak alapjául venni, hanem megelégedtek az olyannal, melyet Aristoteles commentátorai a könnyebb érthetőség végett kényök-kedvök szerint megváltoztattak, mint az pl. épen a *physica auscultatio*-val történt, hol ugy a »vetus interpres« mint Joannes Argyropulos is a 6-ik könyv 2-ik fejezetének Themistios-féle átdolgozását fordította le. Különben is már Sylburg Morelius és Buhle a szöveg nehezebb és rongáltabb helyein azon latin fordításokra is tekintettel voltak, melyek nem arabs fordítások, hanem görög kéziratok után készültek, miért is ezen fordításoknak az eredetivel való összehasonlítása által legfeljebb egynéhány értekkel varianssal terhelnök meg a critical commentárt.

Hasonlóan áll a dolog *Theophrastos de historia et de causis plantarum*-jának *Gaza* által eszközölt és többször kiadott fordításával, melynek értéke korántsem felel meg nagy hírének, minthogy, eltekintve attól, hogy *Gaza* eme fordításában az által, hogy a görög szöveg szórendjét és constructiót is utánozni akarta, s így latin fordítását sok helyen érthetetlenebbé tette, mint a milyen a görög eredeti, hogy a görög növényneveket gyakran épen nem, vagy rosszul is fordította le, hogy a műnek fejezetekre való osztásában nem ritkán az együtté valókat elválasztotta, az elválasztókat összekapcsolta, ettől eltekintve mondomb, philologicus értéke fordításának most már

tom az ügy érdekében e helytől kezdve a jegyzetekben kijavitani azon tévedéseket, melyek Csonosi különben kitűnő értekezésében részint a sajtó hibája, részint az idő szűke miatt belekerültek; olvass tehát: K.-Sz. II. nr. 16. p. 190. 15. sor föl. 54-ik levél; 17. s. phisicorum. deo gratias. — Nr. 17. p. 191. 16 Aristotilis, — 18. heremitarum, 21. második lap; 23. artium ac sacre theologie magistri; 24. heremitarum; 31. domini domini egidi; 32. és 37. comentatorem; 34. quomodo; 35. első lap — p. 192. 1 sor domini domini egidi; 2. s. p. 160 b. incipit solenis tractatus sancti Thome de Aquino de demonstratione; 3. finit tractatus; secundum secundum sanctum; 6. unitate; 15. hic infra describitur qualis et quanta fuerit st. et eff. corpor. domini stb. — Töröknél »XXXV Handschriften, 1877.« olvass p. 29. 8. s. alulr. catolice; p. 31. 6. s. felülr. catolice; 3. ab.

azért sincsen, mert a fordításából levonható variansok mind a Theophrastos Aldus-féle kiadásában fel vannak sorolva, s addig még épen csak a romlott Aldus-féle szöveg volt ismertes, a tudósok által a szöveg javítására már fel is lettek használva, most pedig már (egynehány sikerült conjecturától eltekintve) egészen értéktelenné váltak, mióta kitűnt, hogy a Gaza fordításának alapul fektetett szöveg rosszabb volt, mint a legújabb, Wimmer-féle kiadásban fölhasznált valamennyi codexé.

Még e fordításnál is használhatatlanabb *Eusebios trapezuntios* által eszközölt fordítása, vagy inkább orthodox szellemben tartott átdolgozása. Trapezuntios az eredeti mű fejezeteinek számát és sorrendjét megváltoztatta, néha egész mondatokat és lapokat interpolált s másol megint kihagyott, sőt az egész 15-ik könyvet le sem fordította. Azonkívül e fordítás annyi kiadásban jelent már meg, hogy alig lehet reményünk, miszerint codexünkbel a fordítás szövegét úgy javíthatnók, hogy ebből az eredeti szöveg, melynek úgy is már sok régi kézirata ismeretes, használ húzhatna.

A *Plutarchos Cato Maior* és *Aristeides* életrajzainak *Francesco Barbaro*¹⁾ által eszközölt fordítása (nr. 26.), mint a régebb latin Plutarchos fordítások egyáltalában, nem a legjobb hírnek örvend.²⁾ Reiske után már Hutten (Tübingen, 1791—1794.) összehasonlította őket, de említésre méltó eredmény nélkül, holott az ő idejében még nem ismertek Plutarchos eredeti szövegének annyi és oly jó forrásait, mint mai napig.

Nehezebb eligazodni Csontosi 35-ik számu spanyol codexén,³⁾ melynek Csontosi a »Código Español, que contiene

¹⁾ Dethier és Csontosi Fr. Ribarit tartják e fordítás szerzőjének, tévesen. A fordítás szövege a Barbaro-féleé, s a codex félleg elmosódott s határozatlanul írt feliratának figyelmesebb megvizsgálása megggyőzött arról, hogy a kérdéses fordítás a Corvinianushan is Barbaronak van tulajdonítva.

²⁾ V. 8. Erasmus XXVI, 60. epist. »Quae portenta deprehenduntur in his quae verterunt Italii in vitiis Plutarchi!«

³⁾ Csontosinál olvass: p. 218, 3. s. fgl. loura, 4. iusto; 14. Johannes, atramento. A codex tartalomjegyzékének Csontosi által közzétett mű-

trozos escogidos de Aristóteles, Ciceron Seneca y Casiodoro etc.« címét adta. E codex nagy része Aristoteles Ethicája és Cassiodorius Variarum libri duodecim-je rövid kivonatának spanyol fordítása; a Ciceróból és Senecából való részletek nagyon csekély terjedelműek, és úgy látszik, csak florilegiumot akarnak képezni. Senecáuak Quaestiones Naturalesból 10 sor, Cicero De Natura Deorum-jából 13 sor, a többi munkából egy, két vagy három hasáb van lefordítva, illetőleg kivonatolva. Bonyolódott dolog az egyes munkák címéit a kiadásokban található címekkel azonosítani. A Seneca neve alatt járó tragoeadia minden képviselő van a codexben. (A kétszer előforduló »Traedia di Hercules« közül az egyik a Hercules Furens, a másik, a »Traedia de Hércules e de Deianira«, a Hercules Oetaeus; a »Traedia Jocasta« az Oedipus).

Seneca prózai munkái¹⁾ közül a »libro mandado ala nobel marcia« a »Liber de consolatione ad Marciam«; a »Seneca de divina providentia« régibb kiadásokban is e címmel bir, ujabban egyszerűen »de providentia«-nak hívják

»olata nem adja híven a codex végén olvasható lajstromot, hanem a szövegen előforduló címek után van változtatva s különben is nagy zavarban van. Olvass tehát p. 217a, 7. segnori; 13. del; 33. fortitudene; a de magnanimitate és de continencia (p. 217, b. 1.) címek a 35-ik sorba valók, s a köztük levő 10 cím (Seneca in Ia tr. — de Cassiodoro) a helyről törlendő; az illető értekezések magában a szövegben is nem e helyen állnak. p. 217b, 6. beneficy; 7. lepistole; mandade; 8. »de clementia« a tartalomjegyzékben hiányzik; 9. a nerón; 10. Tulio de amicitia és Tulio in II sermon (sic!) egy sorba valók; 12. officij; 13. san; 14. polo; 15. dela aventura; 17. libro che fi; Traedia Troiades. Ezután következik egy Csontosi által kihagyott cím »Seneca de phedra et ypolito«, és csak ezután a Csontosinál a Troiades előtt álló: Seneca in lo libro de poveritate; 20. libro [in] mandado; 23. [de] vita; 25. in le; 26. in lo libro; 27. in lo libro; 29. traedia; különben megjegyzem, hogy a tartalomjegyzékben első helyen áll a »thebeis«, másodikon a »tiestes«; 31. traedia [de]; 33. agamenon; 34. otavian; 35. al; 36. [Re] a; csak most következik a tartalomjegyzékben és a szövegben a fennebb említett 10 cím, melynek első öt darabja különben a tartalomjegyzékben nincs leírásban, p. 217a, 10 al. de hercules e de deianira; 9. nobilitade; 7. rason; a Casiodoro helyett mindenütt Casiodoro-t olvass. p. 217b, 8. al. octavo; 1. similitudene de loura; finale.

¹⁾ Seneca munkáinak spanyol fordításairól lásd Seneca bipontini kiadásának (1782) XIV-ik és XVII-ik lapját.

a többi munka címére könnyen rá lehet ismerni, csak azt jegyzem meg, hogy a »Seneca a lucil de forma e de institucion morale« és »Seneca in lepistole mandade a lucil« Senecának »Epistolae CXXIV ad Lucilium«-jából valók, és hogy a »Seneca de forma de vita e in primera de prudencia, de magnanimitade, de continencia« a »recapitulation dele quattro vertude morale«-vel együtt szabad átdolgozásai a tévesen Senecának tulajdonított »libellus de quattuor virtutibus cardinalibus«-nak.

Codexünknek Aristotelesre vonatkozó részei tartalmazák Aristoteles Ethicája 10 könyvének rövidített fordítását,¹⁾ mely azonban a fejezetek és könyvek beosztásában az eredetitől több pontban eltér, úgy, hogy pl. magában a szövegben a mű 11 könyvre van osztva (a tartalomjegyzékben helyesen csak 10-re), és a 2-ik könyv 9 helyett 13 fejezetre (végződik f. 54a. végén). Hogy a »Li amastrimenti de aristotel dadi ad alexandro Rō« nem lehetnek Aristoteleséi, mutatják már a kis munka (f. 58a—f. 60a) kezdő szavai: »Aristoteles plen de sciencia et excellente in doctrina et ordenado iu costumanca al re Alexandro el quele era stado soto so amastramento al tempo de la soa infancia. Cum dredo la morte de lo re philiro stb. stb.«, mely munkában Aristoteles tiz fejezetén keresztül jó tanácsokat ad Nagy Sándornak s azon igérettel végzi, hogy ha tanácsait követni fogja »la toa possança sera longa.« Az ehhez hasonló második munka, mely a »volgaricador« szerint »recimenti deli segnori«-nek neveztetik, bizonyára szintén nem Aristotelestől való, hanem valószínűleg nem egyéb, mint a hibásan Aristotelesnek tulajdonított »Aristotelis liber de arte vivendi, qui etiam dicitur secretum et regimen principum« átdolgozása, illetőleg fordítása.²⁾

¹⁾ Aristoteles Eihicájának egyedáll, eddig ismeretes régi spanyol fordítása, a Valenciabeli Vincentius Marinorius spanyol kirillyi könyvtárnotktól és tolmaestől, ki 1626-tól 1630 ig az egész Aristotelest spanyolra fordította, szintén nincs még kiadva.

²⁾ Michael Neander, az Erotemata linguae Hebraicæ-ben p. 558 így adja ézen a héber és arabs nyelvekre is lefordított és többször kiadott mű tartalmát: »Tractat autem primo de moribus, officiis et virtutibus quae Regem decent: deinde de corporis custodia, de hora eligendi

Cicero műveinek egyes részletein kívül a codex bizonysan középkori, az erényre való tanítást magoknak ezélük kitűző értekezések fordítása, milyen mindenjárt a »le didascole de Cato Magno« (f. 54b—f. 58a), melyben egy »Cato Magno« és »Lelio« közt tartott párbeszéd alkalmával »Cato Magno« »Lelio«-nak nyolez fejezetén át kifejtő és a »recapitulation«-ban röviden egybefoglalja, hogy mi az az első, második, harmadik—nyolcadik dolog, mire az életben tekintettel kell lennie.³⁾

A körülbelül 20-soros »adouamenti de le vertude«-ben a fordító a szentirást idézvén, azon szándékát adja tudtunkra, hogy a négy cardinális erkölcsről: *prudencia, forteça, iusticia* és *temperanca*-ról szándékozik értekezni, mely szándékának a következő négy értekezésben: *de iusticia* (f. 61a—f. 68a; 26. fejezet), *de prudencia* (f. 68a—f. 72b, 12. fejezet), *de temperanca* (f. 72b—f. 77a, 24. fejezet) és *de fortitudene* (f. 77a—f. 81b, 28. fejezet) meg is felül. Ez értekezések bennünket csak annyiban érdekelnek, hogy az ó-kor történetéből számos esemény van bennük példázgatás széjjából, az előtünk különben már ismeretes forrás megnevezésével, felhozva.⁴⁾

in Astronomia, Alchimystica quaedam, et copiosius de sanitate tuenda. Postea de quatuor temporibus anni, de quatuor membris principalibus; de cognitione ciborum, aquarum et vinorum, de balneis, de apertione venarum, de iustitia, de electione bajulis, notarii, nuntii, praepositi, de procuribus et eorum virtutibus, de forma praeliandi, de physiognomia.

³⁾ A művek egyes fejezetei: capitolo de mantegnire iusticia; — de mantegnire pace; — de aldiri le subdit; — de la utilidade de mestero; — de no imponer greveça; — de la habondance de le vitalie; — de aerocer e de conservar la cosa publica; — de mantegnire le iurisdictione.

⁴⁾ Igy *de iusticia*-ban az 1-80. capitulo Alexander és Diomedes történeténél, u de nugis filosoforum című könyvet idézi, mely nem tudom nem ugyanaz-e, mint a Wölfflin által 1855-ben kiadott sententiák gyűjteménye »Caecilii Balbi de nugis philosophorum«; c. 2. Gnagus (Trogus?) pompejo recita in uno so libro de un principio lo qual aveva nome ligurgo (felsorolja törvénycit); 3. c. valerio in so libro (Valerius Maximus, ki ez értekezések fölförrísa volt); c. 5. augustin de civitate dei; c. 7. plato de republica; c. 9. veiecio (Vegetius) de re militari (Regulusról); c. 10. angustin; c. 12. veiecio; c. 13. helinan de la ystoria de elyo el qual cum de senator fosse fato imperador (a Scriptores Historiae Au-

Miután tehát az eddig tárgyalt, nagyrészt fordításokból álló kéziratokról kitünt, hogy alaposabb átvizsgálásuk is alig volna használható a tudományra nézve, áttérhetek azon codexek ismertetésére, melyeket mint philologai tartalmúakat behatóbb vizsgálatra érdemeseknek tartottam, azon reményben, hogy legalább a Corvincodexek philologicus, tudományos belértékére nézve még mindig feltünenél elágazó vélemények között biztos választást fogok ezután tehetni.

Míg t. i. a múlt századokban a Corvincodexek szövegét, mint a melyek Mátyás király számára lettek iratva, igen kitünnének tartották, olyannyira, hogy még Mátyás király idejében a florenczi másolók jónak látták munkájok értékének jobb színben való feltüntetése céjlából kitenni, hogy az »exemplaria satis fida Mathiae Corvini« alapján készültek; a külföldön Beatus Rhenanus és Oberlin egy Corvin-féle Tacitus codexet az első rangú kéziratok közé számítottak, nálunk még egy Tibullust is csak egyetlenegy, Corvin-féle, kézirat alapján kiadtak (Köleséry Sámuel 1727-ben Kolozsvárott) és a Corvincodexek jósága iránt való előítélet sokannál mai napig is fentartotta magát, addig a külföldön mindenki ázon meggyőződésre jöttek a tudósok, hogy az aránylag fiatal korú, többnyire a 15-ik századból való és bérlett másolók által a legelső, legjobb, könnyen olvasható s többnyire szintén fiatalkorú kéziratból hanyagul leírt Corvincodexeknek a szöveg megállapításánál vajmi kevés hasznát lehet venni. Legtávolabb ment e tekintetben, az igaz, hogy nem szakértő, Mordtmann, ki (Philol. V. p. 579.) azon körülményből, hogy a Corvin-féle görög Polybiosnak, Caesarnak és Ciceronak nehány helyét nyomtatott kiadásokkal »eredménynélkül« hasonlitotta össze, és hogy a Corvina konstantinápolyi Curtiuscodexe a Curtius kiadásában található hézagokat ki nem egészítette, azt következtette, hogy »a kéziratok valószínűleg az első nyomtatott kiadásokról vannak készítve, s

gustae-ból); c. 19. anne flor (Annaeus Florus) in la ystoria romana; c. 20. in le gesti de li romani (Gesta Romanorum); c. 21. seneca in lo libro de beneficij. — A de prudencia-ban: c. 1. aristoteles in sua topica — seneca de sapientia, de fort. c. 28. macrobio s természetesen az eddig idézett kútfolek.

igy épen semmi értékkel sem birnak.« Mordtmannak ez itélete természetesen nem fog bennünket elriasztani attól, hogy megvizsgáljuk, minden Corvincodexünkre nézve elfogadható-e Mordtmann állítása, és ha nem, az illető szerző előttünk ismeretes kéziratainak melyik családjához tartozik a kérdéses codex, minek eldöntése által a legtöbb esetben a codex belértékét is meghatároztuk.

Igy mindjárt az első codex (nr. 31.) mely Terentius hat végjátékát tartalmazza, nem lehet nyomtatott kiadásból másolva, mert Terentius editio princeps 1470-ben, codexünk¹⁾ pedig már 1444-ben készült. Szövegére nézve a negyedik családhoz tartozik, mely a második családot képező Calliopius-féle recensiójak (P= Parisinus, C= Vaticanus, B= Basilicanus, mind a három a X-ik századból) és a harmadik családot képező, a Calliopius-féle recensiójának egy Donatus commentárja és a most már csak a Bembinus (IV—V-ik század, A) által képviselt első családbeli codex után átcorrigált példányából származó codexek (D= Victorianus, IX-ik sz. G= Decurtatus XI—XII-ik sz.) olvasataiból van contaminálva, s így majd (és többnyire) a 2-ik, majd a 3 ik család olvasatait tünteti fel.

¹⁾ Olvass Csontosinál: p. 208, 15. sor föl. (Poeta; 16. exigende, 17. vobis; 18. istee; 20. Eunucus; 24. meretrix adolescentem cuius: 8. atulról: parmeno; num; 7. phe nihil; 6. gn. Ite; p. 209, 4. sor föl.: intro; 5. ere.; valete; 9. afri. Tereney affri Incipit adelph. Acta; 11. adolescentulos; 15. eschimus; 19. ces. gneu Cornelio; 23. novas; 24. philoclo; lena; 27. unquam; 29. feliciter. incipit phormio. Acta; 31. demiph. p. 210, 8. succedens; 9. epitaphium secundum Terentium. — Török-nél: p. 46, 22. sor Caliopius; p. 47, 2. extitit. — Hecyra II. 3, 9-ik verset, melyet az első kéz kifejtett, a javítmok a margóról írta; Hec. V. 4. 15. új jelenet kezdődik: Bachis meretrix, pamphilus adolescens. Bachsalue pamphilus; ugyanazon felvonásban a kiadások 4-ik jelenetének 33-ik versével ismét új jelenet kezdődik: parmeno servus, pamphilus adolescens. A többi ismert kéziratban az említett két helyen nem kezdődik új jelenet. — A codex 144—151 leveleinek tartalma a következő: f. 145a, egynehány szokatlanabb kifejezés magyarázata; Terentius életrajza, mely a Westerhovius és Bruns Terentiuskiadásában kiadott Vita Oxoniensishez hasonlít; f. 145b, az Andria prozaicus argumentum; a Vita Oxoniensis. Azután fölváltva az egyes darabok tartalmának elbeszélése és a didascalik fejezetése egészen f. 149. a-ig, hol általános verstanai magyarázatok következnek.

Ide tartozik a Riccardianus (XI-ik sz.) (E) mely egyedül képviseli e családot Umpfenbach kiadásában,¹⁾ a Bruns által 1801-be Hallében kiadott Halensis (H), Nemzeti Múzeumunknak 265-ik (M) és 263-ik (S) számu codexei (ez utóbbi három kézirat olvasatait saját collátióm szerint idézem) és egyáltalán a legtöbb még fenmaradt kézirat. Hogy a Corvinianus is a negyedik családhoz tartozik, bizonyítja azon körülmény, hogy majd a második (Andria, prol. 5 *scribendis* C(E)MPS Corv. 6 *malivoli* C¹MS Corv. II, 3b *his* BCEMS Corv.) majd a harmadik, Donatus és a Bembinus egy rokona után corrígált (Andria prol. 14 *transtulisse* után *se-t* interpolál D. *sese-t* Corv.; II, 52 *deline* DEGHMS Corv. 59 *phedriam* DMS Corv. 69 *tum id* D²HS Corv.) majd csak a negyedik, az előbbi két család olvasataiból contaminált család olvasatait adja; (Andr. prol. 8. animadvertisse HS Corv. és Donatus-nak egy lemmája; II, 6 hys S Corv., 22 natī S Corv.; 32 hec omnia S Corv.; 34 apprime E²M Corv.; 51 a labore EHMS Corv.; 58 crisi dem MS Corv.; 74 ut uxorem S Corv.). Ezen negyedik család codexei rendszerint megérdemlik, hogy végig collationáltassanak, mert gyakran oly variansokat tartottak fenn vagy a második vagy (és rendesen) a harmadik család valamely elveszett tagjából, mely ebbe a Bembinus valamely elveszett társából került be és minden eddig ismert variansnál jobb, a mint pl. a Corvinianusban Andr. II, 17 az első kéztől a Guyet és Bentley által coniiciált immemori beneficii állott, mit a nyitrai emendator²⁾ a többi codex (*A* itt hiányzik) hibás olvasatára: immemorisben-re változtattatott. Hec. III 4, 43 csak Corv.-ban találjuk Umpfenbach helyes olvasását: remissan opus sit vobis reductan domum; V 2, 32 a Bentley által coniiciált refert nyomát (refertque Corv., referet AD, referetque a többi) és V 3, 32 Bentley conjecturáját habente-t (a többi codex mind: habentem).³⁾ — Továbbá minden ily codex vár-

¹⁾ P. Terenti comoediae edidit et apparatu critico instruxit Fr. Umpfenbach. Berlin, 1870.

²⁾ Csontosi csak a harmadik végjátékban előforduló javításokban vélt a nyitrai emendator kezére ráísmerni.

³⁾ A Hecyra többi helyein Corv. nem ad jobbat mint a Calliopius-tól többi codex, de megemlítenő, hogy I 2, 73 decreverim-ben az utolsó

riansai segítenek bennünket a Victorianus és Decurtatus nagyon átcorrigált archetypusának reconstruálásában¹⁾ és egyáltalában a negyedik család egyes tagjai egymáshoz való viszonyának meghatározásában, melyre nézve még Umpfenbachnál sem találjuk a legkisebb felvilágosítást sem.

Kevesebbet mint a Terentiustól, várhatunk a Corvina visszakerült maradványai második költői művének, *Silius Italicus Punica*-inak codexétől. E mű eddig ismert kézirata ugyanis mind egy közös archetypusból eredt, melynek eddig csak két direct apographonjáról van tudomásunk; az egyik a jobb és most már elveszett Coloniensis, a másik a Sangallensis, melynek Poggio vagy Bartolomeo da Montepulciano által a kostnitzi zsinat alkalmával vett másolatából ered mind a reánk maradt Siliuscodex. Hogy C (a Corvinianus) nem a Coloniensisból, hanem a Sangallensis másolatából ered, bizonyítja azon körülmény, hogy azon versetek és versrészeket, melyek a Sangallensis minden másolatában hiányzanak,²⁾ de a Coloniensisben megvoltak, C-ben is hiába keressük.

A Sangallensisnek Poggio-féle másolatából ismét két másolat lett véve, mely a reánk maradt Siliuscodexek két nagyobb családjának kútfejét képezi;³⁾ az első családnak tagjai

szótag rasszrában áll (decrerim A, decreverim a többi codex) úgy mint III 1, 17-ben az illinc utolsó két betűje is (illim Umpf. illi A, illinc a többi).

¹⁾ Igy pl. azon körülményből, hogy egynehnány, különben csak A és Corv.-ban előforduló olvasás (Hec. prol. 15 atque arte musica I 2, 97 redibat) a 3-ik osztály még fenmaradt egyik vagy másik tagjában is találhatók (az idézett esetekben D¹-ben) azt következtetem, hogy Corv. oly lectioi, melyek most már csak A-ban fordulnak elő (I 2, 73 postquam A' Corv.; II 1, 33 nos A Corv. III 1, 3 tantopere A Corv.; VI, 36 ego quoque etiam credidi A Corv. 40 te hoc A Corv.), a 3-ik család kútfejének egy közvetlen leíratában és így magában ama nagyon átcorrigált kútfében mint varians lectio megvolt.

²⁾ I 550., 551.; II 28, 343. VII 620, I 566—68, salutem-től velisque-ig, II 534—37, de nube—tuum; XVI, 354—55 Hiberus—currebat. Csak a Sangallensis valamennyi másolatában találjuk a Col.-val ellentében C következő olvasatait: I 507 defenso; II 366 dudum, IV 775 redeuntis, VII 192 noton; V 250 regnis; VIII 236 iras; XV 608 substicti corpus.

³⁾ A codexek jegyeit Blass értekezéséből vettetem át: »Die Textesquellen des Silius Italicus von Hermann Blass. Leipzig, Teuhner, 1875.«

L^a (Laurentianus plut. XXXVII, cod. 16), L^b (Laurent. plut. XXXVII, cod. 17) F (codex Bibliothecae Aedilium Florentinae Ecclesiae CXCVI). A második család három különböző értékű osztályra oszlik; az első: O (Oxoniensis Collegii Reginensis CCCXIV) V (Vaticanus 1652) G (Gadianus, plut. LXXXI, super. cod. 35); a második: L^c (Laurent. plut. XXXVII cod. 15), L^d (Laurent. plut. XXXVII cod. 18) V^e (Vatic. 3300), V^f (Urbinas 358), M (Marcianus Venetus LXII) M^g (Mediomontanus). A 3-ik osztályba tartozik a még hátralevő 13 kézirat. Mindezek értékét illetőleg tudnunk kell, hogy szövegünk alapját kell hogy L^b képezze, kinek szövege a legjobb. Ott hol L^a szövege romlott, F-nél keresünk segítséget és kétes esetekben a 2-ik család első osztályánál, főleg OV-nél. Ott hol L^aFOV megegyeznek, bizton költehetjük, hogy a Sangallensis olvasását birjuk. A második család 2-ik és kiváltképen 3-ik osztálya nagyon merész és rossz conjecturák által levén megrontva, a szöveg megállapításánál egészen hasznavezetlen. Hogy a Corvinianus (C) a 2-ik családhoz, még pedig ennek 2-ik osztályához tartozik, mutatják azon váriansai, melyekben az 1-ső és 2-ik osztálytalálkozás ellen (I 602, penitus; II 52 segna; III 260 canit; IV 608 undam; VII 211 latibus; XI 533 [talis]; XIII 369 procarum XIV 23 seuus) és csak a 2-ikkal úgy az első, mint a 3-ik osztály ellen megy (I 628 coni; VIII 91 arridentis; I 424, 425 inundantem; torquens; XV 703—5 a két *Rutulum* közé eső szavakat csak a 2-ik osztály és a Coloniensis örizte meg.) Milyen viszonyban áll a C a 2-ik osztály többi codexéhez, nem birtam közelebbről meghatározni, mert Siliusnak criticai kiadását még nem birjuk, csak a 2-ik osztályhoz tartozó egy pár codexről állíthatom bizonyosan, hogy C nincsen belölök másolva;¹⁾ de egyáltalában nem tartom valószínűnek, hogy C

¹⁾ Igy pl. VII. 736 L^aM^g-ben *discesserat* ill., C-ben és több másban *discederat*; VIII 596, *argivo* M, *achico* L^aL^bV^cC; XI 533 csak M^g interpolál *faxo-t*. XV 135 a C-ben és a többi kéziratban kihagyott *instinctis* helyett L^a-ben *ingens* ill. Azt sem tartom valószínűnek, hogy valamely kiadásból lett volna C. leírva Pomponius Laetusnak 1471-ben Rómában megjelent kiadását illetőleg utalok azon körfilményre, hogy XII, 222 csak L^aF-ben és Pomponius kiadásában van meg, a többiben és C-ben azonban

valamely még fenlevő codexnek másolata volna, mert Blass szerint (p. 217) »befinden sich unter allen Handschriften nach meiner Ansicht auch nicht zwei, von denen die eine unmittelbar auf die andre zurückginge.« — Még csak arra figyelmeztetek, hogy C a 2-ik osztályban sajátságos állást foglal el azon körfilménynél fogva, hogy szövegébe oly variansok kerültek, melyek más osztályokhoz tartozó codexekből jutottak az anyacodexbe. Ez által ugyan C egy részben nyer értékben, mert más osztályok egyes tagjai olvasatainak megerősítésére szolgálhat, de más részről veszít, mert e contaminálás folytán a 2-ik osztály tökéletes képének szerkesztésénél nem lehet hasznát venni. Az ilyen más osztályokból belekerült olvasatok¹⁾: I 297 *causas* 3. C. (terras 2.); I 159 *hermi flavescit* helyesen F és C^a, a többi hermus inflavescit (igy C¹ is), hermus flavescit, her inflavescit (V), hec infl. (O). III 338 *Cydinus* (*Cidinis*, *Erduus*) helyett *Arduus* L^aC; — V 364 necus hiányzik, és hogy I 524 *decisae in Vertice*, Pomponius olvasata C-ben nincs meg; a másik ugyanez a 1471-ben megjelent *editio princeps*-re és a többi régebbi kiadásra vonatkozólag arra, hogy VIII 107 C több kézirattal *dilecti vultus iuli*-t ad, nem pedig *invitus*-t was in die älteren Ausgaben aufgenommen, seitdem in unsrem Texten steht. (Blass p. 226).

¹⁾ Olyan variansok, melyeknél C az első családnak vagy a 2-ik család első osztályának variansaival egyezik meg, a nélküli azonban, hogy határozottan kimondaná Blass, vajon kizárolag ekkor az első család vagy a második család első osztályának codexeiben fordulnak elő, a következők: I 589 tangit L^aOVC; I 624 senonum FC; I 166 leti L^aOVC; I 215 numidae L^aOVC; I 373 certantem L^aOVC; I 650 superatave L^aOVC¹⁾; I 662 tandem C, talán ez azon olvashatlan szó, mely F-ben Zancien helyett áll; II 230 este L^aOVC; II 26 neu FC; II 594 latuisse L^aOVC; II 631 fumans L^aOVC; III 403 arantius; L^aOVC III 290 arma L^aOVC; III 424 lugendam L^aOVC; III 522 viventi L^aOVC; III 317 in aree L^aOVC; III 288 gens assueta L^aFVC; IV 179 anhela L^aOVC; IV 292 dignam L^aOVC; IV 337 mandet L^aOVC; IV 188 damum L^aOVC; IV 674 fortune L^aOVC; IV 213 vesegus L^aOVC; IV 623 magna depresso ruina OVG; V 45 circa L^aOVC; V 259 inertes L^aOVC; VI 14 fracta L^aOVC; VII 523 inimica VC; VII 628 sullaeque (sillaeque C) Crassique simul FOVC; VII 731 collibus L^aOVC; VIII 472 invisaque OVC; IX 55 sed dira avertite fata divi, így O, a fata szó interpolálva van s a versmérkéket zavarja, C azonban nem az interpolált fata-t, hanem a divi-t hagyja ki. IX 289 himmitu L^aOVC; XIII 519 quomodo L^aFO; XIII 554 certamina OC és több más; XIII 725 pirrumque OVC; XIV 75 libreon VC; XIV 198 tropheo OVC; XVI 371, cadebant L^aOVC.

tum helyett vetustum L⁴C és F correcturából; V 395 cum saevo turbine L⁴C; IX 489 acri restituit pugnam L³C; I 297 latus L⁴C és L³ correcturából; XIV 144 csak F és C-ben van meg a helyes Euripi, a többiben Erupi, így pl. L³OV-ben. Az imént felhozott esetek két első és utolsóját kivéve a többi helyen az első, jobb, család egyes tagjainak conjecturája jutott be belecorrígálás által C szövegébe, mi szintén részben oka annak, hogy C szövegét a Sangallensis szövegének reconstruálásában (ebben áll a Siliuseritica első feladata) épen nem használhatjuk. A mi C értékét még inkább csökkenti, az a más kéziratokból nem található számos conjectura, mely által szövege az eredetből még távolabba van mozdítva. Ilyenek, hogy mindenki a legfontosabbat említsen: III 260, 261, rutulomine 1. 2. rutulorum 3. rutulo nunc C javitásból és a Coloniensis. III 395 et arcane a Coloniensis és C. a Sangallensis legtöbb másolata »ortano« V: »hortando.« VI 614 a Coloniensis blando-ja helyett, az 1-ső és 2-ik osztály libido-t, a 3-ik libyco-t ad, C libio-t de rasurában, s nekem úgy látszott, hogy az *l b*-ból lett csinálva, úgy hogy C-ben eredetileg talán a Coloniensis és az első család *blando*-ja állott. Ha az utóbbi esetnél lehetőnek is tartjuk, hogy a helyes *blando* az első családból lett belecorrígálva C anyacodexébe s így került C szövegébe, az első két esetnél e magyarázatot el nem fogadhatjuk, s így, miután a Coloniensis a XV-ik században tudtunkkal nem volt Olaszországban, azon föltevéshez kell folyamodnunk, hogy C-ben conjectura által van a helyes eltállva, úgy mint XIII 155 egy codexben a Coloniensis olvasata *capital* és I 224 több fiatalabb codexben a helyes *eat* (*eo* helyett). Conjecturáknak kell talán tekintenünk C következő olvasatait is: XV 28, uno helyett haud tanto; I 397 laodus h. landus; XII 347 Hostus erat h. cunctis erat; XII 184 a helyes »portis« és az interpolált kéziratok »sturmis«-ja helyett telis. XIII 333 ima h. summaque; I 214 Hennae h. nec Cerer terra; VII 386 Minuci h. iuvenis; csakhogy persze, ha olyan jónak is volnának mind ezen conjecturák, mint a milyen rosszak, a kézirat értékét vajmi csekély mértékben emelnék.¹⁾

¹⁾ Csontosnál olvass: p. 177, 15. s. al. Ceruleis; 11. s. 45. levél. 14, 45. levél; 13 subducto; p. 178, 11. s. fel. quas; iapige; 12, ducroris;

A Corvina visszakerült codexei között talán legcsekélyebb értékkel bír a legfényesebben kiállítottak, egyike, a Curtius

18, letus; revisit; 20, fleetite; 23 romuleum; 30, 1. lap. A codex megismertetéséhez szolgáljanak még a következők: A quaterniök mind 10 levélből állanak, kivéven a 11- és 16-ikat, mely 8, a 17-iket, mely 4, és a 20-ikat, mely 5 levélből áll. Eredetileg, úgy látszik, a 16-ik quaterniönak kellett volna 4, a 17-iknek 8 levelet számítani, de a könyvkötő a 17-ik quaterniő középső négy levelét bekötötte a 16-ik quaterniő középső lapja közé, úgy hogy most a XV-ik ének 182-től 444-ig terjedő része a XIV-ik ének 612-ik és 613-ik verse között foglal helyet. — A codex leveleinek margói Csontosi szerint »szélesek és tiszta« (Török: breit und nicht beschrieben) »Javitásnak semmi nyoma.« Én öt javító kezét vélem a codexben felismérhetni, kik többnyire, igaz, csak egyik vagy a másik kimaradt verset pótoltak és különben is elég ritkán változtattak valamit. A szövegen magában az első kézen kívül csak a 2-ik kéz tett változtatásokat, így II 52 C¹ az első és 2-ik osztálytal segna-t ir, C² a 3-ik osztály olvasását »signa« corrígálja be a szövegbe. III 261 canit 1. 2. C¹, cernit 3. C²; III 42 rumor 1. 2. C¹ mimor C², mi valószínűleg íráshiba »minor« helyett, mely olvasat csak a Coloniensisben fordul elő. III 384 suvania C¹ s más codexek; saunia C² több más kézirattal. I 153 suffixum C¹, az i o-ból lett csinálva és az x rasurában van, C² tehát valószínűleg suffocum-ot írt volt (így F). I 373 certantem C¹L²OV, certantum L²C¹. I 397 laudus C¹, udus rasurában C²; I 159 hermus inflavescit C¹ több kézirattal, C² F-vel helyesen hermi flavescit. I 224 eleuseo campo OL²C¹, eleus eo campo C², ki helyesen ismerte fel az »eleus« szót, de eo helyett még nem találta meg a helyes *cat*-ot, mi annál feltülnébb, mert ez utóbbi már több interpolált kéziratban meg van. C² sajátja talán a *dedit* szó, melyivel I 400 a szövegen hiányzó *dabit*-ot akarja pótolni a margón. I 402-t, mely a szövegen hiányzik, C² adta hozzá az alsó margón. — A szövegen tett változtatásokon kívül az első kéz, C¹ csak ritkán fordult erőszakosabb javításokhoz, melyeket azonban a margóra száműzzött; ilyenek III 643, hol a *patris* helyett a szövegen álló *flamnis*-hez a margóra több kézirat olvasását *patris* irja, mihez C² még V olvasatát *paciens* hozzá adja. — II 353 proinde polo crescent Alpes-ben a legtöbb kézirat *proinde* helyett *propinquae*-t, C¹ *propinquaeque*-t ir, de C² a versmértekben segíteni akarván, a margón nem is figyetenül *utque*-t ajánl. — A szövegen hiányzó II 162-ik verset az alsó margón C² adta hozzá, de rasurában, úgy hogy a »cursus« szó alatt még kilátszik »cursus.« — III 68—73-t az alsó margón C² adta hozzá; III 175-öt ugyanott C¹, de rasurában; III 607 a cornigeri iovis et fulgentia tempora columnis-hez C¹ az alsó margón rasurában (?) egy eddig ismeretlen verset írt hozzá: *advenimus magnis qua leta fronte sacerdos*, bizonyosan csak azért, mert a 657-ik versben az ige *subimus*, *columnis*-sé lévén elrontva hézagot sejtetett. — p. 170b a XVI-ik ének 405-ik verséhez C¹ ugyanazon

codex,¹⁾ mely, mint már Csontosi is megjegyezte, az 1470—1471-ben megjelent editio Spirensis másolata. A másoló ugyan, úgy látszik, elég lelkismeretesen végezte dolgát, a mennyiben még a kiadás végén álló distichont is leírta, és, mint meggyőződtem, az editio Spirensis szövegét, még az *iis* és *his* használatát illetőleg is, pontosan követte; de mivel még sem lehetetlen, hogy itt-ott eltért az előtte fekvő példánytól, legyen az akár egyszerű tévedésből, akár más okból, s így nem használható egész biztosággal oly helyeken, hol épen az editio Spirensis olvasatát akarjuk tudni, codexünk még csak annyit sem ér, mint a különben meglehetősen ritka (és 100—620 francccal fizetett) editio Spirensis.

Valamennyi Corvincodexünk közül az egyedüli *Caesar*²⁾

sorban kiegészítette a hiányzó 406-ik verset. — I 438—409, melyek a szövegen hiányoznak, nincsenek pótolva. XV 182 a 183-ik vers után ismételte van, de egy »vacate« által fölöslegesnek feltűntetve. — Az írás nemely helyen el van mosódva, és kivált a 2-ik énekbén sok a rasura.

¹⁾ Olvass Csontosinál: p. 167, 10 Loquitur; 11 credidit; 14 quam tua. A mi azt illeti, hogy a III. könyv »Interim dum talia fierint ab Alexandro & seltérő szöveggel kezdődik«, ez olnan van, hogy valószínűleg már Spira előtt a harmadik könyv csonka elejét kiegészítették.

²⁾ Ezen Caesar-codex azonos avval, melyet Mordtmann megvizsgált Konstantinápolyban, v. ö. leírását: »A Caesar a beosztásban a nyomtatott kiadásoktól annyiban eltér, hogy az egyes könyvek sorban vannak számozva, úgy hogy a galliai háború nyolc könyve után a polgárháború mint »Liber Nonus« kezdődik, és hogy továbbá a Pharnaces elleni háború, mely a nyomtatott kiadásokban a Bellum Alexandrinumba van bekkábelezve, mint külön könyv fordul elő,« mely leírás codexünkre ráíllik. — Olvass Csontosinál p. 184, 5 vobis, 7 amicis [suis] aeque; 10 commentaria. — Még csak arra akarok itt figyelmeztetni, hogy a Corvincodexeknek legujabban Csontosi által tett beosztása: kétségtelen, valószínű és valamikor *talán* a Corvinához tartozó Corvincodexekbe nekem elég határozottan látszik. Igy a Caesar-codex, melyet Csontosi Dethier-vel a valószínű Corvincodexekhez számít, ide nem sorozható, mert a subscriptio világosan mutatja, hogy »vagy vásárlás, vagy ajándék utján, került Mátyás király könyvtárába« s így a 3-ik csoportba tartozik. Épen így áll a dolog azon codexekkel, melyeket Jo. Ar. emendált. Ezek Vitéz János könyvtárából kerültek a Corvinába, tehát nem »Mátyás király egyenes megrendelésére irattak« s így nem is számíthatók az első csoportba. Az egyes csoportok jellemző sajtságainak szűkebb térré való megsorítása és határozottabb fogalmazása által könnyen lehet segíteni a nehézségeken.

levén a külföldi tudósok előtt is közelebbről ismeretes, talán bérhetném avval, hogy egyszerűen constatálom értékelenségét; de mivel a róla közzétett jelentés a Corvina történetére nézve is nem épen érdektelen, nem tartom fölöslegesnek Dübner Frigyesnek róla való jelentését e helyen ismét közzétenni (v. ö. Philol. XXV. 1867. p.342): »Nem rég egy keleten és nyugaton elterjedt hír jutott fülemehez, hogy az ó-szerni könyvtárában, vagy, mint szintén hallottam mondani, a »vieux serial trésor secret«-jében, egy negyedik vagy ötödik századbeli Caesar-codex fekszik. Egy pár száz évet azonnal levontam; különben pedig nagyon is lehetségesnek kellett tartanom, hogy a császári méltóság alapítója munkáinak valamely régi és tiszteletre méltó példányát mint valami országos kincset őriztek. A commentariusok mult évben reámbizott szövegkiadásának alkalmából közelebbi tudósításokat szereztem magamnak, és megtudtam, hogy több francia utazó siker nélkül igyekezett ezen okmányhoz hozzáérni; biztosítottak engem, hogy valószínűleg ujabb kísérleteknek sem lesz több sikerök. De a kitörőfélben levő krétai lázadás azon gondolatra hozott, hogy a szultánnak nagyon érdekében lehet a francia császártól egy kivánot, főleg egy tudományosat, meg nem tagadni, és voltam oly szerencsés az ez ügyben való diplomatikai közbenjárásért tett kérésemet legfelsőbb helyen engedélyezve látni. Az ugyanakkor Konstantinápolyban történt követváltozás némi késedelmet okozott. Végre, januárius 12-ikén kézbesítettem nekem a kincs: egy a legszebb nagy cursivirásban igen gondosan készített codex a 15-ik századból, ezen subscriptióval:

Laus deo.

*MARINUS. TOMACELLUS SCRIT
BL FECIT. AMICIS. AEQUE. AC. SIBI.
ANGELUS
SCRIPTUS.¹⁾*

A Biblioteca Magliabecchiana Florenzben tele van az ilyen kéziratokkal. A Constantinopolitanus többnyire meggyezi a Vindobonensis tertiusossal; ott ahol nem, többnyire az Aldina olvasásait adja. A Vindobonensis tertius, melyet

¹⁾ Az utóbbi két szó a codexben egy sorban van. Abel.

Schneider tévesen az interpolált kéziratok közé sorozott volt, a Heller¹⁾ által VII-iknek nevezett családba tartozik, melynek tagjai kivül a Norvicensis, Carrariensis, Regius, Bongarsianus tertius, Gothanus prior. E családot (valamint a III-ik és VI-iket is) az jellemzi, hogy Caesar minden commentárját lacunák nélkül birja, és hogy a bellum civile-ben az interpolált kéziratok szövegét adja, de a bellum gallicum-ban sem tisztán a sokkal becsesebb »lacunosi«-ét, a mennyiben belecorrigálás által az interpolált kéziratok számos olvasta került szövegébe. Bármennyire eltérnek különben a kiadók az egyes codex-családok becstülpésében, abban mindenájan megegyeznek, hogy a Vindobonensis tertiusnak nem sok értéket tulajdonítanak, Nipperdey, ki nagy kiadásában sem a Vindobonensis tertium, sem az Aldinát még csak fel sem említi, ép ugy mint Dübner és Heller, kik természetesen kénytelenek a Constantinopolitanusnak (illetőleg Corvinianusnak) még kevesebb értéket tulajdonítani, mint a Vindobonensis tertiusnak, minthogy csak olyan jellemző variansokat tartalmaz, melyek már más codexekből ismeretesek.

Ugy mint Dübner csatlakozott a Caesarcodexben, úgy csalatkoznának azok, kik netalán a már majdnem mythosí fénynyel környezett Tacituscodextől²⁾ (Csontosinál 9. sz.) várának nagyfontosságú ujjat. Tacitusunk is csak az Annales hat utolsó és a Historiae 4 első könyvét tartalmazza, és így okvetlenül a Mediceus alterból (IX—X-ik század; plut. LXVIII, cod. 2), a Tacitus történeti munkái említett részleteit tartalmazó valamennyi reánk maradt többi codexnek közös kútfejéből eredt; csak az a kérdés, vajon egyenesen belőle iratott-e le, vagy csak a Mediceus alter második vagy har-

¹⁾ »De Commentariorum C. J. Caesaris Codicibus« Philologus XVII, 1861. (p. 492—509).

²⁾ Csontosinál olvass p. 180, 1 s. hystoriographi; 15. s. Galbea (?); 22. s. p. 122 b. a »mercellamque flumen« után következő hatsoros hézag után »tum improvisa« következik; 25 interpetrabatur neque vos impunitos; 27 césar; p. 181, 1 poterant sed immensā pecuniā ferunt, az a betük felettesi vonások a corrector kezétől valók; ne criminantium; 4, auruspices; 21 DE.

madik sorú másolatából. Az előbbi már azért sem valószínű, mert a Mediceus rendkívül nehezen olvasható longobard írása bizonyára elijesztette volna a bérelt leírót lemásolásától, főleg mikor ott volt a Laurentiánában még három más, supra quam dicit possit elegánsan irott codex. Emel feltevés ellen szóbanak még a codex lacunai és egész belső minősége. Legközelebb fekszik tehát azon feltevés, hogy ami három Laurentianus valamelyikből van lemásolva a Corvinianus (C); de dacára annak, hogy, mint majd látni fogjuk, sok sajátos varianst bir C közösen eme három codex kettőjével, direct összefüggésre még sem szabad gondolni, mert az első (plut. LXVIII. cod. 4.) a Historiae 2-ik könyvével megszakad, a második és harmadik Mediceus pedig (plut. LXVIII. cod. 5. és plut. LXIII. cod. 24.) ugy mint a kiadások »Flavianus in Pannonia«-val végződik, tehát a végén nem csonka, ugy mint C és több más codex. Igaz hogy bennök is a Historiae 5-ik könyvének vége után, ugy mint C-ben is, némely ἀνεπίγραφος töredék következik, de nem annyi mint C-ben, hanem csak H. IV. c. 20—25. »illi veteres militiae—conscendit tribunal Vocula«, és azon különbséggel, hogy ami töredékeket a kellő helyen a contextus-ban is birják. C tehát nem lehet másolata a Laurentianusok (Mediceusok) egyikének sem. Külső indiciumok máshova utalnak. C a Historiae V-ik könyvének 23-ik fejezetében a »navium magnitudine potiorem« szavakkal megszakads ebben megegyezik Sambucus kéziratával, mely állítólag valamikor szintén Mátyás királyé volt, a Vaticanus 1863 és 1864-vel (XIV. [?] vagy XV-ik század), a párisi Regiussal (XV. sz.) az editio Spirensessel (1470 körül) és, ha azon körülmenyből, hogy Walther az ő kiadásában a Corbinelli-féle codexet és Ruperti a Farnesianust (XV. sz. a Nápolyi Museum Borbonicumban IV. c. 21.) is a »Római« családhoz számítják, szabad következtetni a Historiae utolsó részének hiányzására, a Corbinelli-félével és a Farnesianussal is. (Janelli catalogusa szerint a két nápolyi codex, melyek egyike azonos a Farnesianussal, mindkettő a XV-ik századból való és ugy mint az imént felsoroltak a Historiae V-ik könyve 23-ik fejezetében a »navium magnitudine potiorem« szavakkal megszakad.) Mind eme codex tehát külön családot képez,

melyhez C is tartozik¹⁾ s melyhez legközelebb áll²⁾ ama két Laurentianus. C-nek a családja többi tagjaihoz való viszonyát

¹⁾ Bizonyítjuk ezt azonkívül még azon váriánsok is, melyek csak C-ben és a római család valamely tagjában találtatnak, milyenek A. XII. p. 351, 6. (c. 11. az Orelli-Bader-féle 2-ik kiadás szerint) *ignota* a Farnesius; ed. Spirensis és C; p. 388, 13. (c. 67.) *dum quae (dumque C.) res forent*, Regius Spir. C és Agricola codexe; XIII. p. 393, 5. (c. 3.) ac Spir. C; p. 405, 14. (c. 20.) *secuti* Reg. Spir. C; p. 418, 16. (c. 37.) *malleo* C, a régi kindások és Bekker; XIV. p. 437, 15. (c. 2.) *Agrippinam ardore* Corb. C. Bekker; p. 541, 15. (c. 73.) [et] Corb. C. Bekker; p. 560, 14. (c. 32.) *et subdolus* Spir. C. Hist. I. c. 69. p. 59, 13. *lachrimis* Spir. C; p. 60, 6. *sovaria*, Spir. C; p. 68, 14. *mulieribus* Spir. C; p. 64, 3. ac *flagitia* Spir. C; Hist. L. c. 86. p. 83, 5, 6. et *in certam adhuc victoriam* Spir. C és a Guelferhytanus második kézről. p. 76, 6. *imitatus* Spir. Reg. Agr. C; Ann. XI. p. 314, 11. (c. 16.) *parentem* Spir. C. Orelli, *parentes a M(ediceus)*, *parentes* a többi; Ann. XII. p. 348, 3. (c. 3.) *quae* et csak Spir. C nem hagyja ki, a szövegbe felveszi Orelli; XIII. p. 408, 8. (c. 25.) *venditioni* Spir. C. Orelli; *venditione* M, *ad venditionem* a többi; — p. 415, 4. (c. 32.) *hunc* M. Orelli, *hinc* Spir. C; p. 469, 10. (c. 43.) az *in-t*, mely csak Spir. C-ben van meg, Bekker beveszi a szövegbe; XIV. p. 524, 12. (c. 51.) *crat chilarchus* Spir. C. Lipsius és Bekker. — De miután a fiatalabb Tacitus codexekben gyakran lettek olvasatok az egyik családból a másikba helegeccrigálva, gyakran megesik, hogy C csak a *genui*⁴ család valamelyik tagjával egyezik meg. Csak (?) a Guelferhytanusban és C-ben vannak pl. a következő olvasatok: Ann. XI. p. 311, 7. (c. 1.) *haberet*; p. 317, 11. (c. 9.) *restitere*; p. 324, 1. (c. 16.) *invisam*; p. 327, 13. (c. 21.) *digressusque*; p. 339, 19. (c. 37.) *superbia* *agebat*; XII. p. 356, 6. (c. 19.) *non* (igy Bekker); XIV. p. 469, 14. (c. 43.) *evenit*; p. 472, 6. (c. 47.) *obicit*; p. 473, 2. (c. 48.) *condemnatus* *eximeretur*; p. 476, 6. (c. 53.) *et familiaritatem*; XV. p. 489, 12. (c. 2.) *in*; p. 501, 11. (c. 21.) *ostentandi*; p. 506, 4. (c. 28.) *honore*; p. 511, 2. (c. 36.) *iter-t* nem hagyja ki; p. 524, 1. (c. 50.) *sermone*; p. 524, 14. (c. 51.) *is*; p. 523, 8. (c. 55.) *coniectaveratque* (igy Bekker); p. 529, 2. (c. 56.) *qua*; p. 566, 2. (c. 31.) *dedi*.

²⁾ Bizonyítja azt C-nek Hist. I. c. 69 és 86-nak az Orelli-féle első kiadással eszközölt összehasonlítása, hol a két Laurentianus variansai teljesen közölve vannak. E részben csak a (az egyik Laurentianus) b (a másik Laur.) az editio Spirensis és C olvasatai egycsaknak össze a következő esetekben: p. 59, 8. (az Orelli-féle első kindás szerint) *novitatis*; p. 60, 9. et *britannorum*; 10. *paulum*; p. 63, 3. *strepere*; 15. *quecumque*; p. 76, 2. *suetio*; p. 77, 8. ac *si turbatis*; 12. *proinde*; 16. *inepta*; p. 79, 1. *galeri*; p. 82, 3. *vel exitio*; p. 83, 10. *beronica*. — Csak a. b. C egycsaknak meg a következő lectioniból: p. 59, 12. *in misericordia*; 17. *silanum*; p. 60, 6. *epopedium et Vercellas*; 10. *cum alpe triaria*; *cunctatus est ut*; p. 61, 2. *simulare putans*; p. 62, 3. *vulgus*; 5. *tigillini*; 6. *tigillinus*; 11. *flagita-*

legkönnyebben a szövegében előforduló nagyobb hézagok nyomán lehetne meghatározni, de miután a kiadásokban Ann. XVI. 18—26, Hist. IV. 15—20; IV. 25—42; IV. 46—52-hez a különféle codexekből kijegyzett variansokból csak azt szabad következtetnünk, hogy a Vaticanusban, a két nápolyi és a Sambucus-féle codexben az idézett fejezetek *talán* hiányoznak, le kell mondanunk azon reményről, hogy C-t családja valamelyik tagjával közelebb viszonyba hozhatnók.

Eredménykép tehát csak azt mondhatjuk, hogy C az *ismeretes* kéziratok egyikéből sincs lemasolva, hanem ép ugy, mint minden a többi, reánk maradt fiatalabb codex a Mediceus alter-re megy vissza, de nem közvetlenül, mint fiatalabb kézirataink közül talán nemelyik, s így nem is remélhetjük, hogy segítségével a Mediceusnak most már elmosódott vagy javítások által kitörült olvasatait megtudhatjuk. C-nek collationálása is tehát csak annyiban kivánatos, mint a többi fiatal codex, a mennyiben reményünk lehet, hogy variansaiban a Mediceusban elrontott valamely helynek szerencsés emendatiójával, azaz vagy eddig még észre nem vett hibák orvoslásával, vagy újabb criticusok conjecturáinak megerősítésével találkozunk. Hogy e tekintetben C nem rosszabb a többi codexnél, kitűnik a következő helyek összeállításából, hol újabb criticusok conjecturái már valamely régibb criticus conjecturájából belekerültek C szövegébe: pl. Ann. XI. p. 312, 3. *Poppaeae* Lipsius, C; *poppe* M; p. 322, 4. (c. 14.) *formae* Beroaldus, C, *formas* M, *forma* verunt; 12. *titl iunii*; p. 63, 1. *tigillini*; *iunii*; 4. *tigillinus*; p. 64, 13. *admissuri*; p. 75, 9. *quidem*; 11. *et omen*; 14. *agredi*; 15. *milium*; p. 76, 4. *emilio*; p. 77, 6. *ut instrumentum*; 7. *reip*; p. 78, 11. *contione*; p. 79, 3. [et] *ad*; p. 82, 2. *varie ortum*; *rei* p.; p. 83, 6. *patrig*; 9. *fuerunt*. — Csak a és C-ben áll: p. 59, 9. *verbis ac minis*; p. 75, 8. *ut qui*; 12. *penning*; p. 78, 8. *re p.*; p. 83, 8. *spem et metum* C, *spem et metumque a. et ki van hagyva a többiben*. — Csak b és C-ben van: p. 59, 10. *e legatis*; p. 64, 1. *locis*. Ellenben a. b. (és néha Spir.) ellen meggyezik C Orelli-szövegének olvasatával pl. p. 60, 2. *provocati a. b. 5. transire a. b.*: *domum a. b.* p. 62, 8. [et] a. b.; 10. *at proditor a. b.* Spir.; 13. [et] a. b. p. 63, 2. *in palatum et tota urbe a. b.* p. 64, 2. ac *indecora a.* Spir.; 4. [aliós] a. b. (Corb.); 5. *quas a. b.*; 16. *ignari a. b.*; 17. *tutianum a. b.* 18. *incolunis a. b.*; p. 77, 2. *invalida a. b.* (Agr.); [bellorum] a. b.; 8. *multi afficta fides a. b.* p. 83, 6. *victoris a. b.*, mi azt bizonyítja, hogy a és b sokkal közelebb állnak egymáshoz, mint C-hez.

más codexek. p. 339, 15. (c. 36.) *Suillio* Orelli, C; *Suillio* M; XII. p. 350, 13. (c. 10.) sed Lipsius, Bekker, C sed et M; p. 351, 13. (c. 12.) *Cassia ratus per*, corr. M. Orelli; *Cassia per* M az első kéztől; *Cassia per* Jac. Gronovius, Bekker, C. XV. p. 489, 16. (c. 2.) *exturba* M, *exturbari* a többi kézirat; *exturbare* Ernesti, *exturba*^{ra} C, Vitéz János javításból. p. 496, 11. (c. 14.) *missi post hac* M, Orelli, m. *post a* Spir. m. *post hac a* Haase; *Missippus* *hac a* (= *Missi post hac a*) C. p. 501, 16. (c. 21.) *aequalibus* M, *aequalius* más kéziratok; *aequabilis* Grosloitus, Bekker, Orelli, és C, Vitéz János javításából. XVI. p. 554, 15. (c. 15.) *ingenti corporis-corporis* M, *ingenti corpore* Guelf. *ingenti vi corporis*. Wurm és Orelli a 2-ik kiadásban; *ingenti corporis robore* Beroaldus (talán valamely fiatal codex után), Orelli az első kiadásban és C; — p. 442, 8. *promptius respicere*. Walther, C; p. 443, 10. *ferre* Doederlein, C p. 443, 16. *nam in morte* Orelli, C. Hist. I. p. 60, 1. *Siliani* a Bipontini kiadók és C. p. 75, 12. *cotieque alpes* Beatus Rhenanus, Aldus és C. — Nem kétem, hogy szorgalmassabb kutató még számos ily emendációra fog bukkanni C szövegében, de alig hiszem, hogy valakinek kedve kerekednék, az ilyen, már ugy is máshonnan ismeretes csekély eredmény felmutatása végett az egész codexet összehasonlitani.

Némileg bonyolódottabb dolog *Suetoniuscodexünkön* (13. sz.)¹⁾ eligazodni, minthogy a Suetoniuskéziratok réppant száma számos családra oszlik. A XV-ik századnál régibb kéziratok közül első helyet foglal el a reánk maradt codexek legkittőbbike a Memmianus (a IX-ik századból), mely, valamint a XI-ik vagy XII-ik századból való Vaticanus Lipsii külön-külön családot képez. A többi régi codex minden három családba osztható, az elsőt képezi a Mediceus tertius (plut. LXVIII. cod. 7. XI-ik sz.) egy maga; a másodiknak főképviselője a Mediceus primus; ide tartozik még a Tornacensis, a Copesianus, a Hulsianus, a Bernensis, a 3 Palatinus, a Viterbensis, a Guelf-bytanus primus és az Excerpta Notre-Dame; a harmadik családot képezik a Parisinus 6116, a Mediceus secundus és a bizonytalan eredetű excerpta Lislaeana, Cuiaciana, Bongar-

¹⁾ Olvass Csontosinál p. 185, 5. s. alulr. 179; p. 187, 6. fel. 1487, Töröknel p. 26, 6. 179.

siana, Vossiana. Ezek a XV-ik századnál régibb kéziratok az egyedüliek, melyeknek a szöveg megállapításánál hasznát lehet venni, a XV-ik századbeliek, melyeknek száma véghetetlen (Párisban a nemzeti könyvtárban van 24, a Vaticánban 16, Bernben 2, Báselben, Zürichben, Freiburgban egy, Budapesten a Nemzeti Múzeumban egy, az egyetemi könyvtárban egy; stb.) önálló becscsel nem birnak, minden olvasataik, melyek a Memmianus, Vaticanus és a három régibb családénál jobbak, csak XV-ik századbeli tudósok conjecturáinak tekinthetők. Jellemzi őket még az is, hogy nem tartoznak az említett családok egyikéhez sem kizárolag, hanem majd az egyiknek majd a másiknak olvasatait vették fel a szövegbe, szóval contaminálva vannak.

Természetesen C(orvinianus) is ezen codexek közé tartozván, szintén contaminálva van, még pedig, mi nem épen nagy becse mellett bizonyít, olyan olvasatokat, melyek csak a Memmianus vagy Vaticanusban, vagy csak ezekben és a Mediceusok egyikében, vagy csak a Mediceus tertiusban, vagy csak ebben és a Mediceus primusban találtatnak, C nem mutat fel, miért is nem tulajdoníthatunk neki előkelőbb rangot a rosszabb codexek között.²⁾ Különben C a XV-ik századbeli codex-családoknak, melyeket Roth p. XXXI—XXXII. jellemez, nem annyira elsejével (Basiliensis F, 1, 12. Vindobonensis 183;

²⁾ A régibb codexek második, a Mediceus primus családjának, melyhez néha a Mediceus tertius is csatlakozik, következő olvasatait találjuk C-ben is: p. 38, 16. (a Roth-féle kiadás szerint, Lipcse 1875.) *intervallo per Vat.* 1^oed. 1. 3. C s mások; p. 132, 38. et in omnes Palat. 3. Sabellicus, Roth és : a második kéztől et hominis helyett; p. 161, 12. *druidarum exc. Notre-Dame*, a Baseli codex s mások, C², Erasmus, Roth; p. 188, 29. *quam duorum horarum Bern.*, *quam III. horarum* Guelf. *quam . . . horarum* C, a többiben sem szám, sem hézag nincs; p. 242, 27. *palamque* Bern. Frib. Bas. s mások, C. p. 224, 7. *incertum sponte an evocatus*; p. 238, 11. *adverso rumore*; p. 243, 20. *quid sibi* (et *quid sibi* C) p. 240. *in servos* t és p. 237, 5. *natum*-ot hozzáadja; p. 163, 28. *defuit stanti*; p. 199, 22. *Catuli*-t kihagyja; p. 5, 27. *conclaverunt*; p. 30, 10. *mirabilis* Med. 1. exc. Notre-Dame, C. p. 88, 9. *pater Tiberii Nero quaestor*, Med. 3. és a legtöbb codex. p. 111, 27. *etiam uxoribus suis* Bern. Perizonianus codex, ed. Rom. 2. p. 123, 25. *hoste tunc*, Med. 1. 2. Copesianus, Cortianus és mások. p. 164, 6. *vescenti* Med. 1. 3. Frib. Vindob. 2. Cortianus. p. 183, 29. *cymazacum* Med. 1. 2. 3. *cumazacum* C. *cimazacum* Memin.

Perizonianus; Harleensis; Corsendoncianus; Nonnianus; Lindenbrogianus; Ferrariensis; két Vratislaviensis; Parisini 5812. suppl. Lat. 140; Sorb. 914. és a három editio princeps), 5812. suppl. Lat. 140; Sorb. 914. és a három editio princeps), melynek tizenegy jellemző variansai közül csak négy (p. 217, 27, 238, 11, 243, 20, 240, 1.) van meg C-ben, mint inkább másodikával rokon (Pinellianus; Foucaultianus; Friburgensis »quem reliquis sui generis meliorem esse deprehendi; « Cortianus; Vindobonensis 2.), melynek tiz jellemző variansai közül nyolc van meg C-ben is (p. 163, 28, 199, 22, 237, 5, 11, 21, 20, 21, 48, 8, 62, 15, 102, 30.)²⁾ Ámbár tehát Suetoniuscodexünk a XV-ik századbeli kéziratok nem azon osztályához tartozik melyhez a három editio princeps »recentissimorum pessimorum-

exc. Cuiac. p. 187, 17. fingeret et Med. 1. 3. és mások. p. 217, 27. factionis snac Med. 1. 3. s mások; p. 240, 33. paludamentis Med. 1. Copes. Bern. in Med. 1. 3. mások és C¹; C² in helyett ad-ot ír, mi a 3-ik családot jellemezzi. p. 252, 5. conatum; p. 252, 19. et animum Med. 1. 3. s mások; p. 253, 9. et canum Med. 1. 3. és mások.

A harmadik család következő olvasatai vannak meg C-ben is; posthoc Med. 2. Frib. Fouc. Stephanus; p. 80, 21. in eius stium signum reip. Par. 6116. Exc. Bong. Frib. Pinell. Basil. p. 130, 36. quae enixa uxorio nomine dignatus est Par. 6116. Med. 2. s mások. p. 131, 33. U paegmates-e közelebb áll a Par. 6116 és mások pegmar-e-héz, mint a többiek paegnaries vagy pegmaris-e-héz. p. 142, 12. ad ebro maiora Paris. p. 22, 6. nem hiányzik; p. 38, 14. Romanas Par. 6116. s mások; p. 57, 34 reip. Par. 6116. Exc. Bong. Frib. Pinell. Basil. p. 130, 36. quae enixa uxorio nomine dignatus est Par. 6116. Med. 2. s mások. p. 131, 33. U p. 85, 4. iam tunc. p. 131, 33. in bouam partan hozzá van advn. p. 250, 3. 4. a görög ki van hagyva, úgy mint p. 45, 21. patre és p. 141, 1. omnem.— p. 248, 34 intra urbem-et interpolál. p. 247, 34. tribunos, p. 247, 34. e remotoribus C². p. 16, 12. et fugientem. p. 56, 10. recensum, p. 56, 37. circove. p. 97, 11. sinistra. p. 103, 32. remotus. p. 183, 27. rete. p. 183, 31. a'ia. p. 242, 32. initio; mely variansok közül, habár csak ezen családban találtatnak Roth többet felvett a szövegbe.

A gyakori hézagok kitöltsében C meglehetősen mérsekelt: csak p. 14, 37. igtat be regni-t. p. 26, 19. 36, 20—24, 34—36. a hézagot több más codexkel együtt ki nem töltötte.

²⁾ Ezen családra utalnak még C következő olvasatai: p. 174, 2. et conserravit Vindob. 2. Frib. Fouc. p. 187, 27. interemit Frib.; 242, 38. consulutaverat ut Frib. Basil. s mások. p. 253, 5. alieno. Frib. Palat. 3. ed. Rom. 2. ed. Veneta 1.

que librorum, quales sunt Perizonianus et Harleensis, propago^e, hanem a másikhoz, melynek valamivel több becse van, mégis csak belő kell nyugodnunk Roth itéletébe, ki a XV-ik századbeli kéziratoknak semmi tekintélyt sem tulajdonít. E codexek csak annyiban érdekesek, hogy némely kiadó conjecturáit¹⁾ bennök már megtaláljuk; így pl. C-ben: p. 60, 1. loco ed. Basil. 1533. longo helyett; p. 60, 12. ab se Beroaldus és C, de rasurában, melyben valószínűleg ad se (Paris. 6116. Med. 2. Exc. Voss. Frib.) állott p. 105, 22. his helyett iis Ed. rom. 2. (valószínűleg codexból) és Roth is. p. 127, 18. Roth quercea-t coniicál, mi benn áll C-ben az első kéztől, a többi codexben quiercica, quercica, quericina, querquea, quernea, aerea van. Politianus aurea-t írt, s ezt írta C² a quercea fölé. p. 141, 30. efferebat helyett efferabat a kiadások és Roth. p. 166, 32, iis Egnatius. Bizonyára még több ily jó olvasásra is lehet akadni C-ben, de az ilyenek, minthogy a legrosszabb codexekben is előfordulnak, codexünket a többi fölé nem emelik, s nem is teszik kivánatosá collationáltatását, kivéve az olyan számára, ki egy kritikai Suetoniuskiadás számára valamennyi codexet összehasonlítaná, hogy a kéziratok rokonsági viszonyait és az egyes emendációk szerzőit felderítse.

A Corvina Eusebius Chronicónjának Hieronymus-féle fordítását tartalmazó codexétől²⁾ már minden bővebb vizsgá-

¹⁾ Ha ugyan kiadó conjecturáinak szabad nevezni azon helyes olvasatokat, melyeket mindenjárt az editiones principesből és Beroaldus kiadásából fogok felhözni, s melyek valószínűleg csak valamely, a Corvinianussal rokon kéziratból vannak véve.

²⁾ Olvass Csontosinál p. 169, 10 Hieronimi; 16, quicunque; 18 mortuos: ut; 21, [incipit]; 24, 25, prefatio: 27, harmadik levél első lapon; 28 Hieronimi; 2 al. Lycimnus; 1, Lycimni [superioris] filius; p. 170, 1 imperii sui VIII.; nicomedie die acta et sequenti anno rom. edita; 4, hactenus Eusebius deinceps Hieronimus Hucusque stb. — Martyris; 8 Hieronimi; 9 gratias. — Töröknél p. 15,2 transcribas, 11 presbiteri. Azon mód, a hogy Csontosi és utána Török a codex címének cum superadditis Prospere^f szavait magyarázzák, az olvasót egészen férfyezeti és más munkát sejtet vele, mint a mely codexünkben foglaltatik. Prosper ugyanis nem hiányzik codexünkben, hanem annak egész utolsó részét f. 75 a elejétől kezdve végig elfoglalja. f. 74 b végén a tulajdonképei Hieronymus után miniummal a következők vannak irva: »Hucusque Hieronymus presbiter ordinem precedentium digessit annorum. Nos quo secuta

liger) mind aránylag fiatal korból valók (*recentiores*) és oly közel rokonságban állnak egymáshoz, hogy »uno dictante a pluribus eodem tempore excepta esse videantur.« (Scaliger). Ezek még arról is nevezetesek, hogy archetypesuk vagy magából a Bongarsianusból, vagy egy hozzá nagyon rokon codexból lett lemásolva, s hogy nem Prosper *chronicon consulaire*ját, hanem a Pithoeus által kiadott »sine consulibus digestum Prosper Tiro«-t tartalmazzák, többnyire a XI-ik századbeli Sigebertus Gemblacensis *chronicon*jával együtt, mely egy ‚*vestitior*‘ kéziratban sem fordul elő, de Scaligernek minden fiatalabb és Pontacusnak legtöbb codexében benn volt.

Mindazt, mit Hieronymus *chronicon*jának codexciről eddig elég hosszasan elmondottam, csak azért hoztam föl, hogy egyúttal codexünknek teljesebb leírását adjam, mert minden, mi a *vestitores* családját jellemzi, egytől egyig, minden a Corvinianusról is áll, ugy hogy a legkisebb habozás nélkül a jobb, régibb családba sorozhatjuk. Most még csak az a kérdés, hogy e család melyik tagjával áll C közelebbi rokonságban. Azon indiciumok közöl, melyek ennek földerítésére szolgálhatnának, csak egyetlen egyet¹⁾ találtam alkalmatosnak; C-ben ugyanis a synchronisticus táblázat nem Ábrabám évei, hanem a világ fennállásának évei szerint van berendezve, s ebben az ismert kéziratok közöl egyes egyedül Pontacus Regiusával egyezik meg, mely codex valamikor Medici Katalin könyvtárában volt, s melyről Pontacus azt jegyzi meg, hogy Eusebiust és Hieronymust (Prosper tehát nem) tartalmazta, »sed non ut ceteri codices plerique secundum annos Abrahae, sed mundi disposita, quod interpolatoris manum sapit.« Azonkívül csak Stephanus ritka kiadásában (Páris, 1512.) találjuk eme beszűst. (Schöne, sajnos, az egész dologról semmit sem szól.) Már ebből is világos tehát, hogy a Corvinianus, Pontacus

¹⁾ Azon körülmény, hogy C-ben a »Regum series« hiányzik, az »Exordium libri« közepe táján a nagy lacunát felmutatja, valamint az is, hogy Hieronymus előszavában a 18 sorsos interpolatió C-ben is megvan, nem szolgálhatott a rokonsági viszonyok meghatározására nézve biztos criterium gyanánt, mert a kéziratokat e szempontból úgy osztályoznám nem sikerült, hogy ez osztályozás a kéziratoknak más ismertető jeleiből kiinduló osztályozásával összevágott volna.

Regiusa, és a Stephanus kiadásának alapjául szolgált codex (melyet nincs okunk a Regiussal azonosnak tartani) a legszorosabb rokonságban állnak egymással, és a mi kiválóan érdekes, a Leidensis F-ból származnak, mi eddig tudtommal az ifjabb korú codexek egyikéről sem lett bebizonyítva. Igy a régi kéziratok közül csak a Leidensis F (»Freherianus« Scaligernél, ki »Inculentus et optimae notae«-nak tartja) tartalmazza az »Exordium«-ot és Prosper »chronicon consulaire«-ját. A »Troja capta«-ról szóló virgula (I. Schöne p. XXXVIII; XXXIX.) ABP-ben három hasábban van írva, F St(ephanus), és C-ben kettőben, St. és C-ben azon kívül a »Troja capta« cím, nem négyszer, mint ABPF-ben, hanem csak kétszer van kitéve. F-ben Prosper *chronicon*ja a »sepultura quoque caruit« szavak és a »temporum conlectio« között foglal helyet, St. és C-ben ennek következtében az utóbbi esett.

Leginkább szembeötlük azonban St. és C-nek (a Regiusról semmit sem tudok) F-vel való rokonsága azon körülményből, hogy ott, hol F az egyes virguláknak elhelyezésében minden többi codextől eltér, St. és C a legtöbb esetben az antiquiores családjának többi tagja ellen F-vel tart; pl. p. 12 a Schöne által *a*-val jelzett virgulát F St. C »Sic(yon) 32« helyett »Assyr(ia) 1«-hez teszik, p. 13 a *b* virgulát ugyanazok »Sic. 9«-hez; az *c* virgulát F 80-hoz, C 79-hez, St. 78-hoz, a többi minden »Sic. 6«-hoz teszi; p. 15, F St. C a *g* virgulát »Arg(os) 7« helyett »Arg. 10«-hez; p. 16 F St. C *k-t* »Sic. 22«-höz, *b-t* p. 17-ről p. 16 »Arg. 12«-höz; *m-et* »Sic. 26«-hoz teszik; p. 17, F St. C *f-et* »Hebr. 87«-hez; *g-t* 88-hoz, *h-t* 89-hez, F C *i-t* 90-hez, *k-t* 91-hez teszik; p. 21 F St. C a *d* virgulát »Hebr.« 1«-hez; p. 23 *d-t* »Arg. 20«-hoz, *h-t* »Hebr. 65«-höz; *i-t* »Arg. 53«-hoz; p. 25 *h-t* »Arg. 14«-hez, *e-t* 15-höz (St. helyszüke miatt 16-hoz); *i-t* »Arg. 18«-hoz (St. 19-hez); *k-t* »Arg. 22«-höz; p. 27 *b-t* a 25-ik lapra »Athen. 6«-hoz teszik. Az egész mű számításának az egyes virgulák hibás elhelyezése által történt megváltoztatása, illetőleg megzavarása, mint azt Schöne p. 53, not. 8; p. 77, not. 5, p. 117, not. 2; p. 139, not. 4, F-ból félhöz, St. és C-ben is, de csak ezekben van meg; amaz pedig, melyet Schöne p. 81, not. 6.; p. 111., not. 1, fölemlíti, csak F és C-ben. Azon jegyzet, mely ad Abr. 1552.

F-ben a margón olvasható *mens.* VII. után: »qui menses in ordine in annum (St. C[in]ann.) reputantur.« St. és C-ben már belekerült a szövegbe. Mindezen megegyező olvasatok, ugy hiszem, elégig igazolják azon föltevésemet, hogy St., C és F között közelebbi rokonság áll fönny, főleg ha meggondoljuk, hogy a *vetustiores* más tagja és St. s C között a virgulák elhelyezésében semmilyen különös megegyezés nincsen. A rokonsági viszonyt még közelebből meghatározni bajos dolog.

Legvalószínűbbnek tartom, hogy F-nek vagy F valamelyik közel rokonának egy másolata egy tudós által lett átdolgozva, ki az Ábrahám évei szerint való számítást a világ fennállása óta való számítással cserélte fel, F-nek néhány hibáját más kéziratok összehasonlítása folytán kijavitotta s ezenkívül főleg azon volt, hogy a történeti adatokat szaporítja, miért is valószínűleg a codex Fuxensisnek interpolált virguláit csekély változtatással az ő példányába is fölvette, honnan aztán St. és C-be is belekerültek.¹⁾ Ugyanazon grammaticus azonkívül

¹⁾ A Fuxensis interpolatióinak fontosságát illetőleg v. ő. Gutschmid Rhein. Mus. XIII. p. 492, Zarncke's Litterarischs Zentralblatt 1865. p. 532. A Fuxensis azon interpolatiój, melyek St. és C-be is belekerültek, a következők: ad Abr. 341 mondja a Fuxensis: »Aegyptiorum reges omnes tunc Pharaones dicebantur propter dignitatem sicut et nos dicimus imperatores augustos. Habebat ergo unusquisque proprium, sicut ex libris Manethonis sacerdotis Aegyptiorum agnoscitur.« Stephanusnál és Scaliger szerint, ki azt mondja, hogy »merito nullus scriptus codex hanc habet«, a kiadásokban ez így van visszaadva: »Aegyptiorum reges omnes tunc Pharaones dicebantur, non hoc proprium habentes nomen, sed pro dignitate reges tunc utebantur, sicut apud nos Imperatores Augusti appellantur. Habebat unus quisque Pharaon proprium nomen. Hoc nos ex libris Manethonis sacerdotis Aegyptiorum lectum possumus.« Igy nagyjában C is, hol azonban »tunc utebantur hoc nomine sicut a. n. i. utebantur (vocabantur helyett?) augusti. habebat enim« stb. áll. — ad Abr. 1144 a Fuxensis: »Alter Sesonchosis cuius pater fuit Siropis. Hunc post mortem deum Syraphin Aegyptii nominantes colunt, quem et inferum deum fuisse dicunt. Hoc in membranis Aegyptiacis Ptolemaei quae dicuntur sacra scriptura invenies.« Több fiatalabb codexben (valószínűleg a következőkben: Avenionensis, Alcobaciensis, Meldensis, Puteanus, Regius az első és 4-ik Palatinus,) és St. és C-ben is ez így van: »Huius Sesonchosis Aegypti regis pater fuit Siropis. Hunc ferunt quidam post mortem ab Aegyptiis deum nuncupatum, eumque Serapim appellatum.« (C-ben *senscioris egyptii; aquae serapim app.* van). — ad Abr. 1929 a Fuxensis: »Ale-

még a mű technicali berendezésén is javítani akart az által, hogy az egyes rovatoknak sorrendjét megváltoztatta, minék következetében St. és C-ben (de csakis ezekben) pl. az első lapok assyriorum, sycioniorum, hebreorum, egyptiorum, argivorum, atheniensium, anni mundi rovatokra vannak felosztva (az idézett sorrend a többi codexéitől eltér). Javítani akart továbbá az által is, hogy a virgulákat nem gyűjtötte össze a héberek és syconiaiak közti és az utolsó előtti rovatban (mint az B-ben van), vagy az assyrok és héberek közti és aztán az egyptusokat közvetlen megelőző rovatban (mint APSF-ben történt), hanem minden azon nép rovatában helyezte el, melynek történetére vonatkoznak, miért is St. és C-ben a virgulák fölvételére nem két rovat van szánva, hanem egynek hijával annyi, a hány nép az illető táblázatba fel van véve.

Most még csak azon kérdésre kell megfelelnünk, vajon nem másolata-e C valamely régibb kiadásnak, minek bizonyí-

xander matrem suam occidit.« St. C.: »Alexander matrem interemit.« — ad 376, g a Fuxensis: »... Pirantis filius, alter mulierem hoc vocabulo Spirantis filiam dicit.« St.: »In Argis primus sacerdotio functus est Callithias filius Pyrantis. Alii Callithia spirantis filia prima.« C-ben csak ez áll: »In Argis prima sacerdotio functa est Callithia filia spirantis«, mit később Scaliger coniiciált. — Vanak azonkívül St. és C-ben még olyan, fiatalabb keltű interpolatiók is, melyek valószínűleg St. és C. közös kútféjének margójára voltak irva, honnan aztán Stephanus codexe levette a rovatokba, miközött C-ben a margón maradtak. Ezek: ad Athen. 32: »Liber pater in India militat in eius exercitu fuerunt feminine dictae bacche, magis propter furorem quam propter virtutem.« ad Athen. 34: »Persens cum uxore Andromacha in celum rapti sunt.« (*rapti in c. St.*) ad Athen. 35: »Bithinia condita est a phenice qui phenicibus quasdam tradidit litteras et ad scribendum vermiculum instituit unde et color illius pheniceus dictus est: qui postea littera mutata dicitor puniceus.« — »Ephyra que nunc Corinthus a sysipho condita est.« ad Athen. 45 (Schöne p. 38) sea que de hipermestra dicuntur, quam Isidem vocant facta sunt. — »Ea que de perseo dicuntur secundum quorundam opinionem hac estate gesta sunt.« Ez utóbbi két virgulát St. így adja: »Ea que de hipermestra quam Isidem Aegyptiorum deam vocant: et quae de Danae ex qua Perseus natus dicuntur, his sunt gesta temporibus.« Mind ezen interpolatiónek egy része különben később a szöveghen jár elofordul, ugy, hogy néha Stephanusnál egy és nyugazon tény különböző évhez kétszer is fel van említve.

tására Scaligerre lehetne hivatkozni, kinek állítása szerint a Pharaon nevét magyarázó és C-ben is található interpolált virgulát »nullus scriptus codex habet«, valamint a mű homlokán C-ben is olvasható, a másolóhoz intézett szavak: »neque in ullo pr(iorum) neque post(eriorum) extant, et tamen ea loco movere quia in editionibus primis leguntur nobis religio fuit.« Az erre alapított okoskodás bizonyára nagyon gyenge alapon álltana, mert Scaligernek ilyen kifejezéseire: »omnes libri stb.« semmit sem lehet adni, hiszen az utolsó jegyzetünkben St. és C-ból idézett virgulát illetőleg is megjegyzi, hogy omnes libri tam scripti tam editi: »in Argis primus sacerdotio functus est Callicias Perantis filius«, holott a Fuxensis, C és Stephanus kiadása mást adnak. — Itt csak két kiadás jöhét számba: az *editio princeps* (mely valószínűleg Milánóban 1475 körül jelent meg) és az *editio Veneia* 1483-ból. Az elsőnek másolata C már azért sem lehet, mert az *editio princeps* »sine virgis et lineolis transversis« van készítve és csak feketére nyomtatva, miért is valószínűleg a recentiores családjának egy példánya után készült. A másik kiadás ugyan, ha nem családom, *vetustiores* codexek nyomán készült, mint abból lehet következtetni, hogy »e primis est libris, qui verbis et numeris rubris, ut hodie Calendaria nostra solent, fuerunt impressi« (*Fabri- cius Bibl. Gr.* VII. p. 335), de még sem tartom valószínűnek, hogy belőle lett volna C lemasolva, mert be nem látható, hogy miért nem irta volna le a másoló *Matthaeus Palmerius* kiegészítését is, mely mind az *editio veneta*-ban, mind a *princeps*-ben benfoglaltatik, és mert nem tartom valószínűnek, hogy egy kiadó, ki a *scriptio tanusága* szerint »plurimis undique comparatis exemplaribus« készítette kiadását, a *synchronisticus tabellák* elrendezésében oly következetlen lett volna, hogy az első párral oldalon (C-ben f. 7b, 8a, b. 9a.) mind egy paginára, a mű nagyobb részében pedig két paginára tette volna az egyes táblázatokat. Azon körülmenyből, hogy Hieronymusnak a másolókhöz intézett figyelmeztetése csak C-ben és az első kiadásokban van meg, már csak azért sem lehet azt következtetni, hogy ez utóbbiak után készült C, mert föl nem tehető, hogy a kiadók e szavakat, melyek tulajdonképen nyomatot kiadásban egészen fölöslegesek, saját magok componálták

volna.¹⁾ Ellenkezőleg abból, hogy az *adiuratio*²⁾ C-ben is előfordul, azt fogjuk következtetni, hogy C némileg rokon azon codexekkel, melyekből az első kiadások ki leitek nyomtatva.

Hosszadalmas kutatásaink eredménye tehát az, hogy a Corvinianus, ki legközelebbi rokonával a Stephanus-féle kiadással és Pontacus Regiusával a Freherianusból vagy annak egyik közel rokonából származik, Hieronymus szövegének megállapításánál egészen használhatetlen, miután egy már lehetőleg pontosan ismeretes középszerű codexnek mindenféle gyökeres és mélyen bevágó interpolációk és változtatások által eltorzított irodáka, melynek értékét még azon körülmeny is tetemesen csökkenti, hogy egy vele legközelebbi rokonságban álló codex után készült kindás által családjának belső mivolta már régóta ismeretes.

Aránylag legjobban vannak a konstantinápolyi külde-ményben a *Scriptores Historiae Augustae*³⁾ képviselői, melyeknek legalább két példányát birta Mátyás király könyvtára. Az egyik a pompásabb kiállítású, több más hires férfin életleírásával együtt egy codexbe foglalva, Mátyás király számára lett leírva; ez a csekélyebb értékű; a másik, a becsebb, de sokkal egyszerűbb kiállítású Sforza Ferenc könyvei közül került a Corvinába. Hogy e codexek becsét könnyebben meg-határozhattuk, ismét szükséges lesz, kissé bővebben tárgyalni a *Scriptores codexeinek* rokonsági viszonyait. A *Scriptores Historiae Augustae* valamennyi reánk maradt codexe egy valószínűleg a VIII—IX-ik században minusculákkal írt archetypusból származik, mely azonban akkor, mikor a legelső másolatok vétettek róla, már a legrosszabb karban volt. Nemesak hogy egyes szavak és mondatok el voltak rontva, hanem egész lapok és quaterniök hiányoztak, mások rossz helyre voltak kötve,

¹⁾ Később csakúgyan találtam Bandininnak a Mediceen-könyvtárról írt lajstromában egy »VI. Nonas Maias 1440.-t« tehát jóval az első nyomtatott kiadás megjelenése előtt írt codexet (*Plut. LXXXIX. inf. 5.*) föl-említve, mely homlokán szintén birja a leíróhoz intézett *obtestatio*-t.

²⁾ Csontosnál p. 203 *Severus* és *Antoninus* életrajzai közt kima-radt *Pescennius Niger* életrajza, p. 204, 15 *contendas*, p. 173 a. 17. sor olvass: *cesaris scripta ab*; 18 *scripta ab*; 27 *Heliny*; p. 173 b. 31. *vitas*; p. 174 a. 16. sor *Herenniani*. Töröknl p. 17 al. 3. sor: *Sparciunt histo-riographi*.

azonkívül még azon fejedelmek életei, kik a harmadik Gordianus és a Valerianusok között uralkodtak, egészen elvesztek, és a fiatalabb Valerianus életrajzának utolsó fejezetében valamint a Gallienusok életrajzának első fejezeteiben sok betű és szó nem is volt olvasható. A szerint, a mint már most a másolók vagy a legnagyobb hűséggel az archetypushoz tartották magokat, vagy pedig saját belátásuk szerint olvasható szöveget akarván adni, a másolásnál számos szabadságot engedtek meg magoknak, a reánk maradt Scriptores-codexek két föcsaládra oszlanak; az előbbit Peter¹⁾ II-vel, az utóbbit Σ-val jelölte. Egy harmadik családot (Ψ) képez azon némely codex, mely eredetileg II-hez tartozik ugyan, de Σ-ból való számos olvasatot vett fel szövegébe. A II családnak eddig következő kéziratai voltak ismeretesek: a Bambergensis (IX. sz.) (B); a Palatinus (X | XI. sz.) (P); az excerpta Palatina (XI. sz.); a Vaticanus nr. 5301 (XV. sz.), mely az 1475-ben Milanóban Bonus Accursius által kiadott editio princeps alapjáról szolgált; az Ambrosianus (»A 269. infer. membranaceus, forma maxima, foliorum 216. sec. XV. nitide scriptus«) és a most már elveszett Murbacensis. Mindezeknek egymáshoz való viszonyát a Peter kiadásában olvasható leírások után figyélezem magamnak. Közvetlenül az archetypushóból csak B, P és azon codex folyt, melyből az excerpta Palatina lettek kivonatolva, továbbá egy negyedik, mely a II család többi tagjának közös kútfeje volt. A legrégebbi codexek szövege ugyanis egyes quaterniök helyeseréje által füleg Alexander és a Maximinusok életrajzában nagyon meg van zavarva, mely zavart kénytelenek vagyunk már az archetypusban foltételezni. És pedig Alex. 43. »omnes Christianos futuros si id fecisset« után következett az archetypusban azon quaternio, mely az Alex. 58. »nominibus est ornatus« egészen Max. 5. »occiso Heliogabalo ubi primum«-ig tartó részt tartalmazza; erre jött azon rész, melyre a fönnebb kihagyott Alex. 43-tól 58-ig tartó darab volt írva: »et tempora reliqua deserenda — et apud populum lectis vario tempore cum etiam de Isauria optate venisset«. Most a

¹⁾ Scriptores Historiae Augustae recensuit Hermannus Peter. II. voll. Lipsiae, 1865.

helyett, hogy mint várhatnók, Max. 5 következnék, előbb hárrom quaternio van közbevetve, mely a Max. 18 egészen a Max. et Balb. 8-ig terjedő részt tartalmazza¹⁾, s csak erre következik a Max. 5-től 18-ig való fejezetek közbevetése után (Max. 5. »comperit Alexandrum principem — nec solum mesed etiam vos et omnes qui mecum« c. 18.) a folytatás Maximus és Balbinus életrajzának 8-ik fejezetéből: »quam et senatui acceptissimam stb.« Csekelyebb az áthelyezés a legutolsó életrajzokban, hol Numerianus életének 13-dik egészen 15-dik fejezetéig (»Augustum appellaverunt — dicebat nullam aliam«) terjedő, eredetileg talán egy levelet elfoglaló része Carus életrajza 2-dik fejezetének »quae illius felicitas« és »fuit qui fundavit« szavai közé került. — Hasonló áthelyezés van a II család többi ismeretes tagjaiban is (a Murbacensisről ez világosan bizonyítva nincs), csakhogy itt több oly eltérés mutatkozik BP és ugyanazon család többi tagjai között, hogy lehetetlen ez utóbbiak számára közös kútföt föl nem venni. — Véleményem szerint valamely XIV-ik vagy XV-ik századból tudós (BP-n kívül II többi tagja mind a XV-ik századból való) a B és P közös archetypusának egy direct másolatában a quaterniök fölcserélése által támadt zavart meg akarta szüntetni és az életrajzok sorrendjében nyilatkozó rendetlenségnek véget vetni, mi azonban vajmi rosszul sikerként neki, főleg mert elmulasztotta az Σ családhoz felyírásáért fordulni. A Maximinusoknak és Maximus és Balbinusnak életében még legjobban végezte dolgát, de hogy különben mily ügyetlenül járt el, arról tanúskodik azon körülmeny, hogy Numerianus és Carus életleírásában is még jobban összevissza hányt minden és hogy a Maximinusok 18-ik fejezetében szintén nagyobbitotta a zavart az által, hogy a fenn fölemített különböző részleteket a következő szörnyeteg szerkezetté tárolta össze: »sed etiam vos et omnes qui mecum sunt | quam et senatui acceptissimam — nuncuparunt | vario tempore cum etiam de Isauria | sentiunt et gordianos patrem ac filium augustos vocarunt«. Az életrajzoknak helyesebb elrendezését illetőleg elégségesnek tartotta több

¹⁾ »Sentiant et Gordianos patrem ac filium Augustos vocarunt. Ergo si viri estis« (Max. 18) egészen »timebant enim severitatem eius homines vulgares«-ig (Max. et Balb. 8).

hasonló megjegyzések kívül Didius életének elejéhez hozzáírni »vita haec post duas sequentes vitas sicut scribenda« és a Diadumenus Antoninus után következő Opilius Macrinus kezdetéhez »hic erat locus Heliogabali«, mi tiltal az életrajzoknak ugyanazon sorrendje van indicálva, mely a chronologiának még leginkább megfelel és az Σ családban is követve van. Criticusunknak ily módon szerkesztett példányából a XV-ik században két másolat lett véve. Az egyik másoló, ki az Ambrosianust készítette, hivén követte az archetypus margóján adott utasításokat és az életrajzokat a kivánt sorrendbe hozta, de különbözően meglehetősen hanyagú járt el a mennyiben a Gallienusok nagyon rossz karban fenmaradt életrajzának elején lévő egyes betűket és szótagokat nem tartotta érdemesnek leírni, hanem egyszerűen kihagyta. Azon másoló azonban, ki criticusunk példányából az említett másolatok másodikát készítette, nem volt közönséges leíró, hanem némi criticus szellemmel is birt, s így természetesen nem lehetett megelégedve elődje munkájával, hanem iparkodott a dolgot még rosszabbul csinálni, mint amaz. Alexander Severus életrajzának »et tempora reliqua deserenda«-tól »et apud populum lectis«-ig tartó szavait (cap. 43—cap. 58), melyeknek kezdetéhez még hozzácsatolta az előtte levő példányban közvetlen megelőző, de eredetileg a Maximinusok életrajzába való »occiso Heliogabalo ubi primum fecisset« szavakat, fogta és Alexander Severus 15-dik fejezetének »capitali poena affecit« és »negotia et causas prius a scriniorum principibus« szavai közé beletuszkolta, mi által véglegesen tönkretette ezen életrajzokat. Az életrajzok sorrendét illetőleg beérte azzal, hogy az előde által a margóra írt útbavigazító jegyzeteket átvette. Magán a szövegen ö sem tett nevezetesebb változtatásokat, hanem az olyan helyeken is meg-tartotta az archetypusnak előttünk B és P megegyező hagyománya által ismeretes olvasatait, hol a legcsekelyebb javítás is elégsgéges lett volna. E példánynak két másolatát ismerek, az egyik a Vaticanus nr. 5301¹), mely az editio princeps alapjául szolgált és a Gallienusok elején levő töredékeket meg-

¹) »Forma maxima, chartaceus (excepto primo folio quod est membranaceum), foliis 240, ecc. XV. Incipit ,Spartiani de vita a hadriani imperatoris ad diocletianum augustum. Origo⁴ Expl.

lehetős pontossággal tünteti fel; a másiknak, a *Scriptoresuek* a Sforza Ferencz könyvtárából a Corvinába jutott *papirocodecxenek* (nr. 26 Csontosnál, melyet S-vel jelölök) másolója kevesebbé lelkismeretesen végezte tiszttét, mint az, ki a Vaticanust készítette; a Gallienusok elején levő töredékeket mind elhagyta¹) (az Ambrosianusban is hiányzanak), az életek sorrendjére vonatkozó marginalis jegyzeteket azon kettő kivételével, melyet fennebb idéztem, szintén elfelejtette lemasolni, és a mi leginkább jellemzi, Numerianus életrajzának a 13-dik, egészen 15-dik fejezetéig terjedő részét kihagyta (»Augustum appellaverunt — nullam aliam fuisse«). Ezen, a másoló tudatlanságánál fogva kétszeresen feltűnő criticus belátás miatt hajlandó volnék feltenni, hogy a Vaticanus és S közös kútfejében e helyekhez bizonyos critical jelek voltak hozzá téve, vagy hogy S és a Vaticanus forrása között még egy középső tagot kell felvennünk, s hogy már ebben lett ama néhány fejezet kihagyva. Legfeltűnőbb azonban, hogy az editio princeps-ben, mely Peter szerint a Vaticanusnak meglehetősen hű lenyomata, ugyanazon fejezetek hiányzanak mint S-ben, holott a Vaticanusban megvan-nak. Nem hiszem, hogy hajlandó volna valaki e feltűnő meggyezést a véletlennek tulajdonítani, így tehát más magyarázathoz kell folyamodnunk. Miután S-et semmi úron sem tekintetjük az editio princeps másolatának, csak azon egy lehetőség marad rönn, hogy Bonus Accursius, a princeps editor, vagy S-nek egy igen közel rokonát, vagy magát S-t e helyhez összehasonlította, minek lehetőséget nem fogjuk elutasíthatni, mert

contendas feliciter
de possess
BONACCURSIUS APISA
qui ultimus versus postea ab aliquo inductus est. (Peter p. XVII.).

) Így pl. az ifjabb Valerianus életének végén IL p. 72 Peter kiadásában 13-ik sor: de quo iam (15 betűs hézag; a másik sorban :) nobis fuit se (26 betűs hézag) galieni (8 betűs hézag; a következő sor első fele üres, aztán :) semper enim me vobis dedidi et famae cui negare nihil negare possum. A Gallienusok életrajzában p. 73, 7 vocabantur exercitus és az erre következő két sornyi hézag helyett a régibb codexekben négy sor töredék van; S ismét res perdidatur-val kezdi. Bonus Accursius minden hézagokat kitölítötte, s már ezért sem szabad S-t az editio princeps másolatának tartani.

biztosan tudjuk, hogy Accursius a Vaticanus hézagos vagy nehezebb helyein más kéziratokhoz is fordult segítségéért¹⁾). Ha már most meggondoljuk, hogy S eredetileg Sforza könyvtárában Milanóban öriztetett, hogy Accursius Milanóban készítette kiadását és hogy S ama közelebbi rokonának létezéséről semmiféle tudomásunk nincs, talán nem fog felette merésznek feltünni azon föltevésem, hogy Accursius kiadásának készítésénél a Corvinianust is felhasználta, kihez nem hiszem, hogy lehetetlen lett volna hozzáérni. Ha ezen föltevésemet, melyet természetesen magam sem tartok az egyedül lehetőnek²⁾), bizonyosnak tarthatnók, a Mordtmann által is fölemlíttet, eredetileg Sforza könyvtárához tartozó négy Corvincodexnek a Corvinába való bekeblezetésének időpontjára nézve is valami kevessel biztosabb véleményt koczkáztathatnánk, a mennyiben legalább némi valószínűséggel az 1475 és 1490 közti időre gondolhatnánk.

De bármint legyen is e dolog, annyit bizonyosan állíthatunk, hogy S a Scriptores codexeinek legjobb családjához tartozik és pedig legközelebb a Vaticanus 5301-vel és az Ambrosianussal rokon. E rokonság folytán S belső értékéről is könnyen ítélnünk. A Bambergensis és Palatinus a legnagyobb pontossággal össze lévén már hasonlítva, és a részben a Vaticanus 5301 után készült editio princeps által codexünk

¹⁾ Így pl. Clodius Albinus életének 11-ik fejezetében az editio princepsnek olvasata: »Et istae igitur epistulae testantur Albinum virum utilem fuisse, indicant et illud praeceipue», melyet Peter tövesen Accursius conjecturájának tart, megvan a Scriptores hártýára írt Corvincodexben, csak hogy itt *indicat* áll, mit később Egnatius coniicíált.

²⁾ Feltünn, hogy mind az Ambrosianus, mind az eredetileg Accursius magánbirtokában levő Vaticanus nr. 5301, mind S, mind az editio princeps Milanóból valók, n mi azon gondolatot ébreszthetné az emberben, hogy mindenben, egy családot képező codexeknek közös kútfjeje, valamint azon codex is, melyből a Vaticanus és S lettek lemasolva (*u*) Milanóban voltak. Az sem lehetetlen tehát, hogy ha ugyan nem akarjuk S-t *u*-nak első soru másolatának tekinteni, Accursius magát azon codexet használhatta, melyből S közvetlenül le lett másolva, vagy pedig *u*-nak egy másik ivadékát. Ez utóbbi föltevés annál valószínűbb, mert az editio princepsben Carus életrajzának első négy fejezete is hiányzik, mit aligha leszünk hajlandók Peterrel (p. XVIII.) Bonus Accursius kritikai belátásának rovására hozni.

osztálya már elégé ismeretes lévén, a hanyagúl írt Corvinianusnak a pontosabb *Vaticanus collatiója hijában* csak annyi- ban vehetjük hasznát, a menyiben ott, ahol a Bambergensis és Palatinus eltérő, de egyenlően helyes olvasatai között választanunk kell, a dolog eldöntésére inkább a Corvinianus szövegéhez fogunk folyamodni, mint az editio princepséhez, mely nem egy helyen van a rosabb codexsalád olvasatai által contamíálva és elrontva.

Már fennebb említettem, hogy a Peter által Σ-vel jelölt család a II családtól az által különbözik, hogy szerkesztője az archetypus lemasolásában nagyon csekély pontossággal járt el, és fő igyekezetét arra fordította, hogy interpolatiók stb. által az archetypus romlott szövégét némileg olvashatóvá tegye. Azon codex, melyből az Σ-hez tartozó valamennyi codex származik, ugyanazon archetypusból eredt, melyből II, de oly időben lett belőle lemasolva, mikor abban az egyes levelek és quaterniök vagy még nem voltak összeavarva, vagy már helyükre visszaigazítva voltak. Az Σ-hez tartozó codexekben tehát a quaterniök fölcserélése által támadt azon zavarnak, melylyel II-ben találkoztunk, semmi nyoma. Az archetypus közepéből azonban már akkor is hiányzott néhány quaterno, mely a Maximus és Balbinus után következő öt imperator életrajzát tartalmazta; criticusunk tehát, kinek köszönhetjük Σ közös kútfjejének szerkesztését, ezeknek életét a kellő helyen röviden elbeszélte, és miután az idősebb Valerianus életleírásánál is jobbat tudott adni, a Trebellius Pollio által írt ezen életrajzot, melynek fejezetéinek sorrendjét is megváltoztatta, Eutropius és Aurelius Victorból vett adatokkal bővítette, s végre az egyes életrajzokat oly sorrendbe hozta, hogy azok a chronologicus rendnek megfeleltek, kivéve, hogy nála is Avidius hibásan Didius után foglal helyet¹⁾. A szövegbe magába számos, több-

¹⁾ Peter a Laurentianust (sanctae crucis Florentini, nunc Laurentianus plut. XX. nr. 6. membranaceus sec. XV.), kiben az életrajzok ugyanazon sorrendben, mint B és P-ben következnek, szintén az Σ családhoz számítja, azért mert a harmadik családot (*u*) jellemző olvasat helyett: Alex. 43. »Cum optate venisset« azt adja, mely az Σ családban van csak: »futuros si id fecisset et templos«. De ha tekintetbe veszszük, hogy az Σ család egyetlen egy codexében, még a legkitünőbb képviselőjében

nyire egészen félszeg és fölösleges változtatásokat vitt be¹⁾, de a Gallienusok elején levő töredékek kiegészítéséhez még sem mert hozzáfogni. E példánról a XIV-ik században két másolat készült. Az első meglehetős lelkismeretességgel van írva; a Gallienusok életrajzának elején levő töredékek nagyjában változatlanul vannak hagyva; Alexander életrajzának, úgy mint a jobb kéziratokban, nem Spartanusnak, hanem Lampridiusnak van tulajdonítva; csak a mű subscriptiójában engedett magának a másoló egy kis szabadságot, a mennyiben a tényállásnak megfelelőleg nem azt mondotta, hogy (mint a többi codexben áll) a *Numerianus*ig való fejedelmek életrajzának van a műben foglaltatva, hanem »divisorum principum et tyannorum a divo Hadriano usque ad Carinum«, mely utóbbinak életrajza tényleg az utolsó helyen áll a többi codexben is. E codexnek direct másolatai a Vaticanus nr. 1902²⁾, melyet Peter az Σ család legkitünőbb tagjának nevez, és a *hártyára irott Corvinianus*, melyben minden sajátsgot feltaláljuk, melyeket az imént mint az Σ család közös kútfejt és a Vaticanus másolója által lemasolt példányt jellemzőket felsoroltam. Azon másik codex, mely az Σ család közös kútfejéből a XIV-ik vagy

a Vaticanus nr. 1902-ben sincs megtartva az életrajzoknak B és P-ben található sorrendje, és ha megfontoljuk, hogy a harmadik, contaminált család (Ψ) egyik tagja az Urbinas nr. 414 azon említett egy jellemző varianstól eltekintve mindenben, még a legjellemzőbb dolgokban is Σ-vel tari, a legnagyobb valószínűséggel fel fogjuk telhetni, hogy a Laurentianus is, ép úgy mint az Urbinas, egy nagyon átcorrigált kéziratból lett lemasolta és esetleg egy olyan correcturát is felvett szövegébe, mely által származásának egyik indiciuma el lett törülve. A Laurentianus tehát a Ψ, nem pedig a Σ családba sorozandó, már csak azért is, mert nem lehet követni, hogy e hanyagú írt codex, mely mindenben a rosszabb Σ codexek olvasatait tünteti fel, az archetypus iránt való hísségben egyedül az életrajzok sorrendjét illetőleg műlja földi még ezen család legrégebbi és leghitelesebb tagját, a Vaticanust is.

¹⁾ Hadrianus életében 1. Ulpium Trajanum proctorium virum consobrinum suum (II: pr. *tunc cons.*); 5. bactriani (II és Ψ: britanni). c. 19 lavacrum agrippinae (II: L. agrippae) Carac. 2. »Vt solet placatis atquo inde Roman contendens redit» (contendens hiányzik II-ben). cap. 3 »ob hoc retentus ne viseretur ac augeretur fratris occisi crudelitas» (II: retentus ne augeretur fratris o. e.). cap. 5. »designati sunt eo tempore» (II: damnati sunt).

²⁾ »Membranaceus, fol. 265. sec. XIV. diligenter exaratus.«

XV-ik században le lett írva, s melyből a Vaticanus nr. 1898, az Ambrosianus C 110 infer. és a Neapolitanus eredtek, sokkal rosszabb volt mint amaz, melyből a Vaticanus 1902 és a Corvinianus származnak. Ama codex irója ugyanis nem elégédett meg avval, hogy az előtte fekvő még mindig nem a legrosszabb példányt hivén lemasolta, hanem javítási viszketegből sokat változtatott rajta. Így Alexander életét Lampridius helyett Spartanusnak tulajdonította és a Gallienusok életrajzának elejét az ott olvasható töredékre a legcsekélyebb figyelemmel sem levén, úgy a hogy, kiegészítette. Hozzájárul még, hogy magában a másolásban is hanyagú járt el, s így természetes, hogy a belőle származó codexek egészen értéknélküliek.

Ez összeállításból, úgy hiszem, elégé kitűnt, hogy C-nek, minthogy másolója lelkismeretesen végezte feladatát¹⁾ és a Σ család legkitünőbb képviselőjével a Vaticanus 1902-vel rokon, relativ értéke van elég, habár a sokkal régebb és közvetlenül az archetypusból másolt Bambergensis és Palatinus és a körülöttük csoportosuló többi codex mellett a szöveg megállapítására ép oly kevéssé lehet felhasználni, mint magát a Vaticanus 1902-t, melyet sem Jordan-Eysenhardt, sem Peter nem méltattak eltérő olvasatainak közlésére, habár ezek között olyanok is nem ritkán találtatnak, melyek Erasmus óta a vulgátát képezik, vagy pedig csak a legújabb időben hozattak be tudós criticusok által a szövegbe. Ilyen olvasatokat Hadrianusnak általam collationált életrajzában C-ben is többet találtam; pl. p. 9, 13 *reliquis* C és Erasmus óta a vulgata; a többi codexben *reliquiis*. p. 12, 9 *condicta* helyett *condita* C és Erasmus óta a vulg., valamint p. 14, 19 *quidem* helyett *quidam*. p. 7, 9 *afferebant* helyett *efferebant**C és Ursinus. p. 14, 31 *victimarum* (B¹P¹VM) vagy *victimas* helyett (B³P³) *victimarium* C és Egnatius. p. 18, 9 *texeret* (BP¹) vagy *tegeret* (VMP²) helyett *texerit* C Peter és Mommsen. p. 18, 13 *quinquagenarium* helyett *quingenarium* C és Casaubonus. Addig természetesen,

¹⁾ A fiatalabb Valerianus és a Gallienusok életrajzában a töredékes helyeken egy betűvel sincs több C-ben mint a Palatinusban és a Vaticanus 5501-ben, bármily értelmetlenek is azon mondatok, melyek C-ben az egyes összefüggésnélküli szavak egymás mellé való állítása által keletkeztek.

míg az Σ család többi tagjainak eltérő olvasatai nem ismertesek, nem lehet állítani, hogy eme nehány szerencsés emendáció C-nek még nagyobb tekintélyt kölcsönözne, mert Σ többi tagjával, pl. a C-vel rokon¹⁾ Regiusból (nr. 580, membranaceus, sec. XV.) is sok romlott hely lett Casaubonus által javítva; s így nem is tartom kivánatosnak, hogy C szövegét behatóbban összehasonlitsuk. Ez csak egy olyan tudós számára mulhatatlanul szükséges, ki az Σ család egyes tagjai között fenforgó igen érdekes rokonsági viszonyokról akar magában alapos tudomást szerezni; hogy az ilyen C-nek összehasonlítása nélkülfel nem boldogúlna, arról meg vagyok győződve.

Ugyanaz a codex, mely a Scriptores Historiae Augus-

¹⁾ V. ö. C azon variansait, melyek Casaubonus kiadásában esak a Regiusból vannak idézve: p. 5, 3 [latinis], p. 5, 24 suriano, p. 7, 7 braciani, 18 Labienus, 21 iussu, p. 8, 18 de [in] tumulto, p. 9, 6 pro singulis, 16 omnem summam — receptam, p. 10, 26 quidam necem in, p. 12, 5 actibus — minus, 12 nitebatur, p. 13, 14 petuit et terracone, 27 iecit atque conexit (a Regius: conexit), 29 parthicum, p. 15, 19 non negaret, p. 16, 2 potentissimus, p. 17, 12 epicetum C, epycetum R, Epictetum helyett, 19 neglexit ut choni quem; az értelmetlen *choni sui* helyett, 30 ceteras partes, p. 18, 26 sed si, p. 19, 6 cathoni, 23 cunctos leones, p. 20, 7 sibi consecrasset, 14 [pie], 25 nominis latore, 30 confabulatus est, p. 22, 31 paraverat, p. 23, 1 non impune admitteret, 17 sui forma, p. 25, 2 ex somnio, p. 26, 1 coxam, 23 [quasi]. E megegyezésből természetesen nem szabad a Regiusnak C-val való »zorosabb« rokonságára következtetni, mert azon nehány varians közül, melyeket Casaubonus az Σ család más tagjaihoz idéz, és azok közül, melyeket a vulgata valószínűleg az Σ családból kapott, szintén több olyan van, melyet C-ben is találtam. Ilyenek: p. 3, 6 *sub scipionum temporibus* liber Puteani, p. 3, 7 *in libro* liber Puteani, p. 4, 1 rediit *vulg.*, p. 6, 16 tertio *vulg.*, 17 instituit *vulg.*, p. 7, 4 *pacis operam* Regius és Robertus codexe, 16 arcjuno Puteanus codexe, p. 8, 7 petuit *vulg.*, 26 sibimet adrianus *vulg.*, 27 *terracensis* Casaubonus optimae membranae-je, p. 9, 4 haberet auctoritatis *vulg.*, p. 10, 29 petuit *vulg.*, 21 [et] off. *vulg.*, p. 12, 10 redditus több kiadás, p. 19, 29 propriis et veteribus *vulg.*, p. 20, 5 elephantes *vulg.*, 30 [si potest credi] *vulg.*, 18 pestilentiae *vulg.*, 27 armenis *vulg.*, p. 22, 31 habuit *vulg.*, p. 24, 25 petuit *vulg.*, p. 25, 14 supervivere *vulg.*. — C jellemzsére megjegyzem még, hogy M. Antoninus Philosophus életrajzának »patris sui, Hadriano« töl (p. 48, 6) »revocatus corum sermidomibus«-ig (p. 51, 24) való része C-ben hiányzik, mely hézag legbiztosabban vezetné bennünket. Út legközelebbi rokonainak megismerésére, ha az Σ család több tagjának collatíóját bírnók.

tae-nek imént bővebben tárgyalt példányát tartalmazza, azonkívül még több hasonló életrajzokat tartalmazó műveket foglal magában, mit legkevesebb sincs okunk feltünnének tartani, minthogy számos codexet ismerünk, mely ugyanazon gyűjteményt, többnyire Plutarchos életrajzai egynehányának latin fordításával bővítve, tartalmazza. Miután azonban codexünkben az életrajzok egymásutánja oly sajátszerű, hogy már e miatt sem hozható e gyűjtemények bármelyikével is közelebbi viszonyba, kénytelenek vagyunk minden egyes, benne foglaltató munkát behatóbb vizsgálat alá venni.

A Scriptores Historiae Augustae-t codexünkben nyomban Cornelius Nepos »Liber de excellentibus ducibus exterarum gentium« ezimű műve követi, mely a Corvinianusban¹⁾, úgy mint valamennyi eddig ismeretes codexben Aemilius Probusnak valtalajdonítva, s e körítmény, valamint a minden codexben egyaránt előforduló hibák és hézagok azt bizonyítják, hogy Cornelius Nepos tartalmazó valamennyi codexünk egy közös archetypusból származik, melynek reánk maradt másolatait két nagy családba lehet osztani. Az egyik, a jobb, (A) Alcibiades életrajzában fentartotta számunkra (3. 2) az »Androcidi. Itaque ille postea Mercurius« és Ages. 8,1. a »fingendo. Nam et statura fuit humili et corpore« szavakat, melyek a második, a rosszabb családban hiányzanak. Miután pedig e szavak a Corv.-ban sincsenek meg, le kell mondunk azon reményről, hogy ugy mint a jobb családnak egyetlen fenmaradt tagjában a XV-ik századbeli Parcensisben, úgy a Corv.-ban is a jobb család valamely kitűnő codexének fiatal másolatát birjuk. A rosszabb, melyhez ennél fogva Corv. is tartozik, nagyjában értéktelen, és a praxisban nem nagy jelentőséggel bír, ha a theoriában nem is helyeseljük Roth azon szabályát, hogy a jobb család olvasatait mindig, a rosszabbéit sohasem kell elfogadnunk, kivéven azon esetekben, hol már minden codexünk közös kútfejében meg volt rongálva a szöveg s így a rosszabb codexek helyes olvasása nem annyira ezen család belső kitűnőségének mint inkább valamely középkori criticus élmésségeinek rovására esik. Mindamellett a jóval fiatalabb, a rosszabb családban is

¹⁾ Olvass Csontosinál p. 175,7al. Emilii Probi, 1. Versus Emily probi. Vade stb. p. 176,1 sciet.

több, különböző értékkel biró csoportot különböztetünk meg, melyeknek relativ értékét a szerint fogjuk meghatározni, a mint a jobb családból, (mily úton-módon, nem birjuk kímutatni) több vagy kevesebb helyes olvasatot birkák felmutatni. Roth¹⁾ tehát (p. 254) a rosszabb codexek családját ismét két nagyobb csoportra osztja: az elsőben (*B*) Timoleon életében (3, 1, 2.) az »et invidia Iudem virtutibus obterebant« és (3, 2) a »famaque deserta« szavak; a másodikban (*C*) (Timol. 3, 1, 2) a »primum Siculos deinde Cornitho arcessivit colonos, quod ab his initio Syracusae erant conditae. Civibus veteribus sua restituit« szavak hiányoznak. Ha az ismeretes codexeket e szempontból átvizsgáljuk, azt találjuk, hogy a *B* csoportozhoz a következő codexek tartoznak: a Vossianus C (*e*); a codex A. Schotti (*schott.*); a Marciánus D. I (*f*); a Vaticanus 3412; a Laurentianus plut. XC super. cod. 61 (*gadd.*) a Laurentianus plut. LXVII. cod. 25 (*flor.*); a Parisinus 5826. Ezekben mindenki semmibb említett hézag megvan; ellenben csak a »famaque deserta« szavak hiányzanak a Chisianus F. IV. 101-ben (*chis. B*) és a codex Bibliothecae Armamentarii (*paris. armam.*)-ban. A *C* csoportozhoz tartoznak: a Monacensis 433(*mon.*); az Ottobonianus 1909(*ott.*); az Alexandrinus 1843 (*alex.*); a codex Praefecti Bibliothecae Marcianae (*g*); a Haenelianus (*h*); a Vaticanus 5262; az Angelicus (*ang.*); a Chisianus (*chis. A*); a Puteanus (*putean.*); a Vaticanus 3170 (*i*); a Kiliensis, állítólag szintén Corvincodex (*k*); végre a Vossianus B (*l*). A hézagoktól eltekintve azt találta Roth, hogy varians lectiókban leginkább a *B* csoport codexeivel egyeznek meg a codex Collegii Romani (*R*); a Leidensis secundus (*c*); a Vossianus A (*d*); a codex Sayaronis (*savar.*); a Parisinus 5837.; leginkább a *C* csoport codexeivel a Sangallensis (*b*); az Urbinas (*urb.*); a Laurentianus 181 (*faes.*); a Patavinus (*pat.*); és a Thottianus (*thott.*). Mind a többi rosszabb codexet felülmúlja és egy csoporthoz sem számítható a Guelfertytanus (*a*). — Mindezek után talán nem fogunk tévedni, ha Cornelius Nepos codexeinek következő családfáját szerkesztjük:

¹⁾ »Aemilius Probus de excellentibus ducibus exterarum gentium et Cornelii Nepotis quae supersunt. Edidit Carolus Ludovicus Roth, Ph. Dr. — Praemissa sunt G. F. Rinekii Prolegomena ad Aemilium Probum. Basiliæ, 1841.«

E szerint a rosszabb családnak kútfejéből (*b*) két apographon vétetett volna, az egyik a Guelfertytanus (*a*), a rosszabb család codexei közül kétségtől a legkitünöbb; a másik közös kútfjeje a *B* és *C* csoportoknak, melyeknek mindegyike ismét két osztályra szakadt: az egyiknek szövege, mely kevesebb lelkismeretesen lett másolva, hézagok és más hibák által van rongálva, a másik nem hézagos és aránylag jobb. Az egyes kéziratoknak ezen stemmában való elhelyezésük csak annyiban nehezebb, hogy, mint Roth p. 255 kimutatta, az egyik csoport kéziratainak olvasatai be lettek corrigálva a másik csoport kézirataiba, és így főkép fiatalabb codexek mindenki csoport közt, ügyszölván középhelyet látszanak elfoglalni. Habár a Corvinianus osztályozásánál is meg kell küzdenünk e nehézséggel¹⁾, Corv.-t mégis elég biztosággal a *C* csoportba

¹⁾ Csak a *B* csoport valamelyik tagjában találhatók Corv. következő olvasatai: p. 5, 1 (Roth kiadása szerint) gynechoritis Corv. gynechorites (*e schott.*) p. 10, 3 erant decem Corv. erant autem creant decem e (többiben csak „creant“) p. 12, 10 ut pariū d Eus (Editio ultraiectina et ed. Savaronis; ut pariū-t ir a Parensis is) p. 10, 5 decertarent (*de schott.*) p. 11, 6 liberavit (d? e? Ev(eneta) a(rgentatorensis) s) p. 12, 9 regiis (e? d? e? Evaus) p. 12, 16 ceperat (ce Eva) p. 126, 1 [publice] (Vat. 3412) p. 150, 1 [est] (ed) p. 150, 10 Amilcarem (d Eu); p. 32, 10 [Sorponiāpōs] (eo); p. 36, 1 ut dicit non videretur (e schott.) p. 57, 9 leniebat (mi által meg van erősítve d-nek ezen olvasása, melyet Roth kétségebe vont volt.)

Csak *C*-ben fordulnak elő Corv. következő lectiōi: p. 8, 2 Cielades (f. thott. g.) p. 8, 4 scytis (f. thott.); p. 9, 11 arthafernen (k); p. 10, 8 eadem dere (ghik); p. 10, 16 nova arte vi summa (mon. ghikl Evans); p. 11, 16 poetile (f. thott. ghi Es); p. 12, 4 deinde (ghikl Es); p. 12, 12 athenas profectus (i, csak hogy Corv.-ban a »transpositionis signum« is benn van); p. 13, 7 Chersoness. (Chersonessi van ghikl-ben); p. 124, 9 detrusisset (hik vat.) 5262, ang. chis. A. Eva); p. 124, 12 cupiditatia (k) p. 125, 16 fuit vitae (ik); p. 125, 12 [vero] (ang. chis. A. kl) p. 126, 10 uinctis (vincitis fgh) p. 126, 13 [se] (ik); p. 126, 17 anthomathias (ghikl Ea) p. 127, 2 ut eiusdem natale festum (k

fogjuk sorozhatni, mert az a mi a C csoportot jellemzi, hogy t. i. a *»verba et epistula Corneliae Gracchorum matris ex libro Cornelii Nepotis de latinis historicis excerptas* minden tagjában, és Cato és Atticus életrajza e csoport legtöbb tagjában hiányzik, jellemzi Corv.-t is. Hogy pedig a jobb, nem hézagos osztályba tartozik Corv., azt bizonyítja azon körülmeny, hogy Timol. 3, 1. 2-ből való ama szavak, valamint Lys. 3, 5 a *»sed scripta ut deum videretur congruere sententiae* szavak Corv.-ban nem hiányoznak. Hogy Corv. nem a B, hanem a C csoportozhoz tartozik, bizonyítják még a következők: B-ben Aemilius Probus epigrammája hiányzik, C-ben és Corv.-ban megvan. B-nek Roth által p. 254 idézett nyolc jellemző variansa közül Corv.-ba negyeten egy sincs meg. — Epam. 10, 3 coepit; Eum. 8, 7 praeterea; Hann. 3, 4 inermis Corv.-ban, C-ben (és néhány B codexben) ki van hagyva, de Hann. 10, 2 a „minus” és „conciliabat” szavak Corv.-ban és a nem hézagos codexekben meg vannak tartva. — Hann. 6, 1 apud Rhodanum iterum apud Padum tertio⁴ és Ale. 10, 6 „eminus” Corv.-ban hiányzik, ami szintén a C csoportra utal. Kitünik ez azon conjectúrákból is, melyek Corv. szövegében találtatnak: A B csoportot (illetőleg ennek számos tagját) jellemző 35 conjectura közül (v. ö. Roth p. 255, 256) csak egy, Them. 9, 4 annum mibi temporis van fölvéve, de nem csak Corv.-ban, hanem a C-hez tartozó I-ben is.¹⁾ Ellenben a C csoport 41 conjectúrája közül 14 conjectúra van meg Corv.-ban is, mi minden esetre

Eva); p. 128, 1 grecę (mon. thott. ghikl Eu) 2 videbantur (thott. hikl Eus); 7 Syrus (i) hyrptasi (ghikl); 10 eius[dem] (ik); 11 [quoque] (ikiEu); 15 persarum (mon. thott. ghi Eva) ferocior (ghikl) Memnon (gk Eva); 19 arthibano (arthabano ikk) p. 129, 4 Thebis (hikl); 8 non facile in tyranno (ghikl); 18 [Magni] (kl); p. 130, 11 magnitudine animi (ik); p. 27, 14 quam in victu (ghikl, helyesli Fleckeisen); p. 121, 13 huc ubi (eghikl Eva); p. 130, 3 autem (a. mon. gh. ang. ikk); p. 144, 18 pamphilio (hil); p. 145, 5 sosillus (bhikl); p. 43, 18 imputamus malo can-sam fuisse (bR cfgh Eva); p. 101, 6 divum (Vatic. 3412, gh ang.) p. 146, 5 commun^{is} (-nem k); 7 ornetur (Uffenbachianus, mon.hik), sterilis (k) genitricis (kh Eus)

¹⁾ hogy Epam. 6, 2 a *qualis... civis accusativus* helyett *qualis... cives* van Corv.-ban, B-ben pedig *quales... cices*, inkább esetlegesnek tartom

szintén arra mutat, hogy Corv. alapja nem egy B-hez, hanem egy C-hez tartozó codex volt.²⁾ Miután tehát sikerült a Corvinianust a legnagyobb biztosággal a C csoport nem hézagos, jobb osztályába sorozni, még csak az van hátra, hogy meghatározzuk a Corvinianus és a rosszabb család valamennyi nem hézagos codexe között fenforgó viszonyt. Ezek közül Roth legelső helyre teszi a Guelferbytanust, ki szerinte oly messzire áll a jobb család (A) mögött, mint a rosszabb (B, C) előtt. A nem hézagos család többi tagja, melyek közül azonban csak a codex Collegii Romani, a Sangallensis (b) és a Halm kiadása számára collationált Monacensis ismeretesebbék, mind az által tünik ki, hogy az egyik itt, a másik ott az A családnak majd az egyik, majd a másik olvasatát örizte meg egyedül a rosszabb család tagjai közül. Hogy Corv. is ezen osztályhoz tartozik, azt a mondottakon kívül még a következő variansok bizonyítják, melyeket Corv. csak az imént említett codexek egyikével bir közösen: pl. p. 4, 13 adolescentis (b Evas); p. 4, 16 ac populo (b de c is) p. 8, 16 asyam (a); p. 150, 1 Ceranno (b); p. 20, 8 Molossum (az A családhoz tartozó codex Danielis; a. b. Eus); p. 25, 8 quadringenta (b Evaus); p. 88, 17 circeno Corv. de javitásból, így b. f. Corv.-ban eredetileg Cicizeno állt, mi aRban is megvan, p. 90, 3 Meneclidem (R Eu); p. 56, 7 velle magna huius (b); ide tartoznak még némileg p. 68, 10 [sibi] (b. R. cd Es), p. 31, 20 [in terra] (b c e). Ezenkívül csak az A család, a és Corv. irnak helyesen p. 20, 1 in eo-t, p. 123, 3 parere legibus-t és csak az A család tagjai és Corv. hagyják ki helyesen p. 59, 10 a többi codexben interpolált meo-t és p. 70, 14 non-t; de ezen aránylag csekély számu helyes olvasat, valamint azon körülmeny, hogy már Corv.-ban megvan p. 13, 4 Scheffer említésre méltó conjectú-

²⁾ Am a 14 conjectúra a következő: Milt. 5, 3 nova arte vi summa (mon. ghikl Evas); 2, 3 Chersonesi Corv. * (ghikl); Them. 7, 5 oppositam (f mon. ghikl Eva); 10, 3 Smyrnam (c? ghikl) Ale. 11, 1 concierunt (B is?) Dion. 2, 3 Einsdem Dionysii (bghikl) 2, 5 Dionysii filium (b mon. ghikl); Dat. 7, 3 cam eo (h ang. ikk); Pelop. 4, 3 Messena (ghi Evaus); Phoc. 4, 1 huc ubi (eghikl Eva); Timot. 6, 1 Graecae (mon. thott. ghikl Eu); 6, 4 Persarum (f. mon. thott. ghi Evas); 7, 1 Thebis (hikl); Hann. 7, 7 indicarunt (h ang. ikk Evas).

rája „multis in imperiis”, mégsem képes megingatni azon nézeteimet, hogy a Corvinianus a rosszabb család jobb tagjai közt foglal ugyan helyet, de köztük talán az utolsó helyen áll, valószínűleg azért, mert a codex, a melyből le lett másolva, vagy talán már ennek közvetlen elődje is, a rosszabb család rosszabb osztályainak valamely tagja után, mely mint a fennebb közlött variánsokból kitünik, nagyon közel rokona lehetett a Vaticanus i és a Kiliensis k-nek, ki lett javítva, illetőleg elrontva, miért is Corvinianusnak a szöveg megállapításánál alig fogjuk használt vehetni.

Az e codexünkben (27) foglaltató három munka közé legcsekélyebb absolut becse van a harmadiknak, mely *Sextus Aurelius Victor* »De viris illustribus urbis Romae«¹⁾ című művét²⁾ tartalmazza.

¹⁾ Olvass Csontosnál; p. 174, 23 al. Tullio, 22 al. [et tribus curiatys].

²⁾ E művet a 16-ik század második fele óta közönségesen *Aurelius Victor*-nak tulajdonítják, régente majd az ifjabb Pliniust, majd Suetonius, majd Cornelius Nepos tartották szerzőjének. Kinek volt e mű codexünkben tulajdonítva, nem tudjuk, mivel a „Plinii” szó az inscriptiōban rasurában áll, és az eredetileg helyén állott szóval csak *E* betűje látszik ki, mely ép oly jól Sextusra, mint Suetoniusra, vagy mint Eutropiusra egészíthető ki. Török ugyan azt tartja, hogy eredetileg *Plinii* illott codexünkben, de hogy később e szót másnal helyettesítették, míg nem végre Pliniust ismét visszahelyezték jogaiba, s ezen állításának támogatására hivatkozik a codex elején levő indexre, melyben *Aurelius Victor* műve csakugyan *Pliniusnak* van tulajdonítva; de ha magát a codexet látna volna Török, aligha ökoskodott volna így. A mű elején levő index ugyanis csak az egész munka befejezése után lett szerkesztve, mint az nem is lehetséges máskép egy oly lajstromnál, mely nem csak azt adja tudtunkra, hogyan kezdődik, hanem azt is, mely lapon kezdődik minden egyes életrajz. A codexben másutt előforduló veres szín mindenütt igen halavány, csak az, mely a rasurában álló, *Plinii* szónál és az index megríásánál lett használva, sokkal sötétebb, ami arra mutat, hogy az indexben és az inscriptiōban olvasható *Plinii* ugyanazon kézről származik, még pedig, mint biztos állíthatom, azon kézről, mely az egész codexet írta. Azon körülmény, hogy ugyanaz a másoló különöző szerzőnek tulajdonítja ugyanazon művet, nem fog annyira feltünnének látszani, ha felveszszük, hogy az index készítésénél Ieirónk egy más codexet is összehasonlíttat, s innen javította szövegénék némely hibáját. E mellett szól pl. az is, hogy *Servius Tullius* életének második fele a szövegben »D« címmel bír, s a név ki van hagyva, de az indexben helyesen »de codem« áll. *Caius Gracchus* életríráinak címe a szö-

A mi e codex szövegénék értékét illeti, nehéz azt meghatározni, mivel *Aurelius Victor* szövege egyáltalában nagyon meg van rongálva s a források, melyekből meríthetünk, mind egytől egyig nem a legitistábhak. Azon kéziratok, melyeket Schott felhasznált, s főleg a »Pulmauni apographon« és a »vetus codex Metelli« minden esetre a legjobbak voltak: csak bennük van meg a *Pompeius Magnus* után következő néhány életrajz és *Pyrrhus* életrajzának második fele, de viszont a kézzelfogható interpolációnak oly számos jelét mutatják fel, hogy lehetlen a Schott kiadásában belölök felhozott olvasatok nyomán értékötet és a többi, fenmaradt codexekhez való viszonyukat meghatározni. A két *Palatinus* is csak *Gruter* idézeteiből ismerjük, az *Arntzei* kiadásában összegyűjtött apparatusnak pedig főkép azért nem vehetjük jobb hasznát mert *Arntzen* régi jó szokás szerint többnyire csak »unus codex, quatuor, quinque libri« stb.-ről beszél, mi által bizony édes keveset nyertünk a codexek egymáshoz való viszonyának megismeréséhez. Legjobban ismeretesek még *Keil* kiadásából¹⁾ a négy *Vindobonensis*, mind a négy a XV-ik századból. (V. 1. 2. 3. 4) a Neissei (*N*) Liegnitzi (*L*) és a Rehdiger-féle kézirat (*R*), mely utóbbi három azonban csak régi kiadások másolatai.

Hogy minden ránk maradt codexet két nagy csoportba kell osztani, világos. Az egyiket, előttünk csak Schott idézeteiből ismereteset képezik Schottnak kéziratai, melyeket Schott a »pleniores, ampliores« megnevezés által elégé jellemzett, a másikba, mely a mű 77-ik fejezetével megszakad, tartozik kivétel nélkül minden a reánk maradt kézirat.

Keil a kiadásában felhasznált kéziratokat e második család többi ismeretes kézirataival a következő viszonyba hozza. A *Vindobenensis tertius* hibáiban is leggyakrabban vegyen ki maradt, de számára egy sor üresen lett hagyva; az indexben »De Caio gracco« áll. *Quintus Flaminius* a szövegben *Flamineusnak* az indexben »Flamininus«-nak nevezi a másoló stb. Míg azonban ezen aránylag csekély jelentőséggű hibákat a leíró nem tartotta érdemesnek a szövegben magában kijavitani, még sem akarta az egész művet hamis szerzőnek tulajdonítani, s így inkább belecorrigálta a véleménye szerint helyesebb *Plinii* címét.

¹⁾ *Aurelius Victor* de viris illustribus. Mit Commentar und Wörterbuch von E. Keil. Zweite Ausgabe. Breslau, 1862.

Arntzennek Leidensis primusával, kevesbbé gyakran Gruter Palatinus alterjével tart. A Vindobensis secundus legközelebb áll Schröterek 2-ik velencei kiadásához (1501-ből) és részben az »editio sine loco et anno«-hoz. A Vindobonensis secundus sokat Arntzennek Havniensis-ével és az Editio sine l. et a.-val, némelyet Schott kézirataival bír közösen ott is, hol az utóbbiak különben egyedül állnak. A nagyon hanyagul írt Vindobonensis quartus Arntzen Leidensis secundusához áll legközelebb. Az N. R. és L. kéziratok többnyire a 2-ik velencei kiadással tartanak, L. néha a Schröter által összehasonlitott strassburgi kiadásokkal is. — A Corvinianust majd csak akkor fogjuk biztosabban osztályozhatni, ha már láttuk, milyen olvasatokat bír a többi kéziratokkal közösen, első sorban pedig Schott régi codexeivel: pl. p. 74,43¹⁾ ille callide dixit; p. 87,7 delegit; p. 95,17 obsidio; p. 98,13 *adversum nobilitatem* Schott kéziratai, *adversus nobilitatem Corv.*, *adversum nobilitatis superbiam* a többi; p. 122,2 triumphans; p. 150,17 publica; p. 154,14 Xantippi; p. 154,19 ut si impetrasset, ita demum non rediret; p. 159,12 Cremeram; p. 187,3 Carope; p. 187,6 mulctatum; p. 189,16 [Qu.] p. 206,4 *consul* hozzá van adva; p. 215,14 ut ex ea pecunia quae de; p. 222,15 suppressit; p. 232,3 mercennarius; p. 240,20 multi nobiles obrogantes; p. 249,41 imminuit; p. 256,28 Caspium hozzá van adva; p. 113,28 reliquis; p. 134,20 gutum ligneum; p. 201,10 Mallio; p. 203,33 et semis; p. 222,10 Magudulsam; p. 53,11 addicentibus avibus; p. 88,7 [fuerunt]; p. 70,2 Tullus; p. 74, causam, helyett, *omnia*; p. 78,14 obsidio; p. 78,17 ad Porsennam; p. 88,10 atque; p. 132,26 Epulum; p. 136,3 Quosque in Senatu; p. 189,2 ectonas; p. 208,8 *exu'rem* Corv. *exuerem* Schott kéziratai; *exurerem* a többi. A 2-ik fejezet 12-ik paragraphusa nem hiányzik. p. 170,7 [adduxit]. — Legtöbbször persze Schott kéziratai ellen a nem teljes (rosszabb,) családdal tart Corv. mint pl. p. 44,4 *Vestae* t nem hagyja ki; p. 47,2 magno exercitu facto; p. 49,20 [virgines]; p. 52,53 [regnavit annos XXXVIII]; p. 62,1 ut rem corrigeret; p. 63,3 pompilii;

¹⁾ A Pitiscus-féle kiadás szerint, Utrecht 1696, mely cum notis variorum van ellátva; az első szám a lapot, a második a jegyzetet jelöli.

p. 69,31 regno exutus; p. 70,4 cornicularii; p. 73,30 [censum ordinavit]; p. 73,39 cuius civis; p. 74,44 Latinus dum; p. 75,1 ferocem miti; p. 76,2 moribus; p. 79,18 retinere; p. 79,1 sorore; p. 80,10 et [in] cubiculum; p. 80,15 [imperavit annis XXXIV]; p. 81,2 sorore; p. 82,3 prudentiam; p. 82,8 donum tulit; 9 potestatem; p. 84,9 [statim]; p. 89,22 ad Qu. Fabium Maximum qui Annibalem mora fregit; p. 91,15 [Quater consul]; p. 93 [aedem]; p. 99,1 publice; Cneus Marcius; p. 104,2 creavit; p. 107,5 monente; p. 107,10 e sedibus eius; p. 107,11 horribilis; p. 109,22 [dehinc]; p. 115,14 Capitolio; p. 115,17 sumpsisse; p. 116,22 ob conspectum; p. 117,29 cognomine; p. 121,12 [decius]; p. 123,6 Pomponio; p. 129,5 adversis omnibus aduersum Samnites progressum; p. 140,9 Laevinum; p. 142,19 gratis; 24, refugit; 27 triacit; p. 143 Pyrrhus életrajzának második fele hiányzik; p. 144,3 perierunt; p. 145,9 omnes aut in carc.; p. 146,4 frater Caecci; 6 primo; p. 149,6 [quas corvos vocavere]; cum irrisu; 10 [XXX]; p. 151 [ex] maximis; p. 157,4 nem (Zagunthus); p. 161,36 [ne Romanis traderetur]; 35 [per T. Flamininum]; 40 [in fine Nicomedium]; p. 164 fidei [suae]; 22 Quod pactum; p. 166,5 se-t nem hagyja ki; p. 170,7 incesti; p. 180,13 accepisset; p. 186,11 [victo]; p. 188 a mit Schott Flaminius életének végén az ampliores-ból hozzáadt, hiányzik; p. 188,3 consul; p. 189,9 [Ambratiotasque]; 10 [Romanis]; p. 190,1 a fratre-t nem hagyja ki; p. 190,6 Hic cum Boiorum gente conflixit — intermit; p. 192,1 nimia; p. 193,9 excitus; 14 quasi nem hiányzik; p. 194,3 [consul]; p. 196,11 quem nem hiányzik; p. 198,4 [numerum]; p. 201,10 Tito; p. 204,2 praetor; 5 Pompeji; p. 205,8 puellae; p. 208,11 proprio; p. 210,1 Quintus Caecilius; 3 [consul] p. 211,12 Metellum sororis; p. 214,15 iudicium contra leges; p. 214,2 [Scipionis]; p. 215,12 intercedente; p. 216,17 [sequenti anno]; p. 218,9 Triumviros; p. 219,12 abrogante; p. 222,17 [Philippo consuli]; 20 effueret; p. 223,23 [nimia]; 26 [sed praeteriti quaerebantur]; p. 225,11 Savidio V. 3. N. R. L. Sabidio Corv.; p. 228,15 cum omnia septa intellegere; p. 229,4 ferens; p. 233,9 A. Popilio; p. 235,4 negotium; p. 236,13 magis; p. 236,15 adversus Ingrurham; p. 239,10 apud populum; 9 ius dicendo; p. 241,32 in Capitolum perse-

qutus; p. 242,35 accepit; 36 cervix; p. 243,13 Cottam; p. 245,28 coepit; p. 245,2 in fortuna; p. 246,11 Hirpinosque; p. 247,17 Athenis vicit; p. 248,28 Marium apud Sacriportum; p. 249,9 IX milia; p. 252,13 oppressit; potuit capere-t nem hagyja ki; 23 biberet; p. 255,10 abrogavit; p. 256,24 in oriente; p. 257,37 iussit; 42 fugit; Pompeius életleírásának vége ,huius latus-tól kezdve ,curavit-ig hiányzik Schott kézirataiban, megvan a másik családban; p. 258,43 [eius imperio ab Achilla et Pothino satellitibus occisus est]. 47 a Septimio; 48 iamque; 52 iactatus. — Van ezeken kívül a Corvinianusban még számos hely, melyekben részben Schott kéziratai ellen a Keil kiadásában felhasznált kéziratok többjével vagy egyikével tart, milyenek pl. p. 43,1 proca V. 1. 2. N. R. L. p. 47,14 [Antemnates Crustumini Fidenates Veientes] V. 1. 2. 3. 4. N. R. L. p. 51,39 [a] suo V. 1. 3. N. R. p. 53 Pomponii V. 2. 4. Arntzen 5 kézirata és több kiadás; p. 56,24 omnia quae gerebat V. 2. 3. 4. p. 56,27 coniugis V. 2. 3. 4. Arntzen 5 kézirata; p. 61,12 patris V. 1. 2. 3. 4. N. R. L. p. 62,3 arcessitus, ugyanazok; p. 77,13 ex altiore [loco] V. 1. 2. 3. 4. 17 [dicto] V. 1. 2. 3. 4. L. p. 75,14 decedere V. 2. 3. 4. p. 84,7 [solus] V. 1. 3. 4. L. p. 85,7 ab ea V. 4. N. R. L.; csakhogy Corv.-ban e szavak rasurában vannak; eredetileg benne is, a rea lehetett, mint V. 1. 2.-ben; p. 86,4 sors V. 1. 2. 4. N. R. L. p. 87,4 depositum V. 1. 3. 4. N. R. L. p. 87,8 ex diverso V. 2. 3. 4. L. p. 90,5 [non] V. 1. 2. 4. N. R. L. p. 97,25 Hala V. 1. 2. N. R. p. 98,11 populus regressus est V. 2. 3. 4. p. 102,4 plebeio-t hozzáadnak V. 1. N. R. L. p. 102,15 tamas lata V. 1. 3. N. R. L. p. 105,15 adduxisset cum V. 1. 4. R. N. p. 107,9 Volumnio V. 1. 2. 4. N. R. L. p. 107,13 Romanam V. 2. 3. 4. p. 109,19 mollitiam V. 1. 2. 4. és a két Palatinus, p. 116,6 hieme obsidio Corv. és Schottnak egy kézirata; hieme obsidione V. 1. 2. 3. N. R. L. p. 112,15 missi Roma tres Fabii qui V. 2. 3. 4. p. 113,26 servata V. 2. 3. 4. p. 115,7 in corpore V. 1. 2. N. R. L.; 11 excitatus V. 1. 2. 3. N. R. L. p. 131,9 tribubus V. 1. 2. 4. p. 133,14 Epirotam V. 2. 3. 4. p. 135,22 manibus hostium V. 1. 2. 3. 4. p. 142,31 elata est V. 1. N. R. L. 32 Argos V. 1. 3. 4. p. 150,12 Himilco dux V. 1. 3. 4. N. L. p. 153,5 Salentinis V. 1. N. R. 7 classe traiecit V. 1. 3. 4. R.

p. 154,26 adactis V. 1. 3. 4. N. R. L. p. 161,34 Romana legatione V. 2. 3. 4. p. 170,3 in alto V. 1. 2. 3. 4. p. 174,33 restituunt V. 1. 2. 3. 4. N. p. 179,1 ex virtutibus V. 1. 2. 4. N. R. L. tuit V. 1. 2. 3. 4. N. R. L. p. 180,18 reliquias V. 1. p. 179,8 euntem V. 1. 3. 4. N. R. L. p. 185,3 novam ot kihagyja V. 1. 2. 4. N. R. L. p. 185,3 Illyriis V. 1. 3. 4. N. R. L. [p. 185,10 iunxit V. 1. 4. N. R. L. p. 189,8 Conateos V. 1. 2. 3. N. R. L. p. 189,12 tamen V. 1. 2. p. 189,8 Crassum V. 1. 2. 3. 4. N. R. L. p. 194,5 cupidine V. 1. 2. N. R. L.; 6, Pisidiis V. 2. 3. 4. R. p. 194,5 adeptus erat V. 1. 3. 4. N. R. L. p. 199,8 occuparant V. 1. 4. N. R. L. p. 204,1 Aulum V. 1. 4. N. p. 205,7 nuptui V. 1. 2. 3. 4. Arntzen 4 kézirata és a két Palatinus; 10 rem ad V. 2. 3. 4. L.; 11 suorum-ot közbe tesz V. 2. 3. 4. R. L. p. 206,2 devicta V. 1. 2. 3. 4. p. 211,9 Claudia V. 1. N. R. L. p. 214,14 olim V. 3. 4. Leid. 1. p. 219,10 Crassum V. 2. 3. 4. p. 220,21 Pontinio V. 2. 3. 4. p. 221,4 suggestenti V. 2. 3. 4. p. 222,16 occultam V. 2. 3. 4. p. 231,16 oppressus V. 1. 3. N. R. L. p. 232,1 Viriatus V. 1. 3. N. R. L. p. 235,5 petere, facere V. 1. 2. 3. 4. N. R. p. 238,34 apud populum V. 2. 3. 4. N. R. L. p. 244,15 Cicicon V. 1. 3. R.; 23 subveniente V. 1. 2. N. R. L. p. 247,16 [praelio] V. 1. 2. 3. 4. p. 254,5 Jarbae V. 2. 3. 4. N. R. L. p. 255,18 mira felicitate rerum V. 1. 2. 3. N. R. L. p. 58. Metty Suffeey V. 1. 2. 3. N. R. p. 64 Aventinum et Martium montes V. 1. 2. 4. p. 96,6 reversus [est] V. 1. 2. 4. N. R. L. p. 119. Az idősebb Publius Decius Mus életrajzának czime elesvén, ez életrajz uly függ össze az előttevalóval, hogy eleje hic-re van változtatva. V. 1. 2. 4. p. 127,5 apud damam V. 1. 3. 4. N. R. p. 166,4 Delminum V. 1. 3. N. R. L. p. 237,4 Milvium. V. 1. 2. N. R. L. p. 253,6 moxque diviso V. 2. 3. 4. p. 220,5 a Septimio Atelo V. 1. 3. N. R. p. 207,10 ipse veneno V. 2. 3. 4. interiit V. 1. N. R. L.

A mi a Corvinianus legközelebbi rokonait illeti, azt találjuk, hogy a rosszabb családban egyetlen egy codex sincsen, mely valamennyi többi codex ellen ne birna a Corvinianussal kevesebb vagy több olvasatot közösen. Ime az összeállítás: p. 56,6 ferula V. 1. p. 133,9 introiit V. 1. (és a régi milanói kiadás Schottnál); p. 151,11 Cecinnam V. 1. p. 225,3 Theutonas V. 1. p. 138,24 omnium V. 1. 2. (és a régi párisi és kölni kiadások Schottnál); p. 79,6 vel luxu V. 1. 3. p. 156,12 aut

cepit V. 1. 3. p. 153,3 [e] a quassata V. 1. 4. p. 60,9 quare V. 1. N. p. 82,5 deridiculi V. 1. R. p. 43,8 Accae Laurentiae V. 2. p. 52,49 ut a V. 2. p. 68,3 acti Nevi V. 2. p. 84,10 transnavit V. 2. p. 94,1 Qu. V. 2. p. 120,11 obsidionali laurea V. 2. p. 122,3 spolia ex his V. 2.; p. 156,5 ab Hispania V. 2.; p. 167,1 vir Romanus V. 2. s Arntzen egynéhány kézirata, p. 183,52 quare V. 2. p. 194,1 Caius V. 2.; p. 207,1 dynao Corv. dynao V. 2. p. 121,18 se et hostes V. 2. 3. p. 73,37 quaedam V. 2. 4. p. 95,8 coelio V. 2. 4. p. 96,23 agricultum V. 2. 4. p. 116,1 [suspicio] V. 2. 4. p. 203,4 caesum V. 2. 4. p. 59,41 Titienses V. 3. Leid. 1. p. 119,1 [Mus] V. 3. p. 219,13 Antulius V. 3. s az egyik Palatinus; p. 65,2 demorati V. 3. p. 108,2 actium V. 3. p. 146,8 falagionem V. 3. p. 173,4 electum V. 3. p. 75,8 patrium V. 3. 4. p. 110,3 literarii V. 3. 4. p. 163,14 Marium V. 3. 4. p. 227,2 XXVIL V. 3. 4. p. 88,5 occasione V. 4. p. 100,14 TitoTatio V. 4. p. 103,18 lege cavit V. 4. p. 161,41 hodieque V. 4. p. 212,2 detractaret V. 4. p. 242,33 maximo quaestu V. 4. (és a milanói kiadás), p. 48,9 [vi] R. p. 70,1 pueri N.; p. 92,4 apud Regillum lacum L. p. 252,16 Agris N. R. és a régi párisi kiadás. P. 254,7 viginti sex annos natos N. R. L.; p. 256,19 in septentrionem N. R.; p. 51,44 Capreae L. Arntzen 3 kézirata s egy pár kiadás; p. 66,9 substulit a régi milanói és különi kiadások; p. 77,8 vim a milanói kiadás; p. 84,8 substituit ed. Mediol.; p. 107,14 Volumnii a vulgata; Volumni az első velenczei kiadás; p. 132,14 filius eius ed. Paris; p. 145,7 Decius Mus, ed. Med. Corv. és a kiadók; p. 229,17 Thelesino a vulgata; p. 239,14 Nummio Arntzen Franequeranusa és egy pár kiadás; p. 241,1 [Licinius] a 4-ik (1513-ból) és 5-ik (1521) Argentorati kiadás; p. 243,14 Chalcedoniae számos kiadás.

Ez egész varianshalmazból, melyet csak azért írtam ki, mert reménylettem, hogy talán másoknak fog sikerülni ennek alapján codexünk rokonsági viszonyait meghatározni, most csak annyit veszílni ki, hogy a Corvinianus, valószínűleg azért, mert az anyacodexbe más osztályokból számos olvasat lett belecorrigálva ¹⁾, határozottan egy csoportba sem soroz-

¹⁾ Ennek nyomai megmaradtak a *falagionem* (p. 146,8) és a *ex praetura* (p. 171,8) olvasatokban, melyek helyett a kéziratok egy része

ható. Majd Schott codexeivel, majd azok ellen a rösszabb családdal, majd ezeknek hol egyikével, hol másikával, majd a kéziratókkal, majd csak a kiadásokkal tart, úgy hogy ennek alapján relativ értékét meghatározni lehetetlen; hozzájárul még, hogy az előttünk ismeretes kéziratok semmivel sem jobbak mint a régi kiadások, s hogy ezeknek mindegyikében akadunk különben csak Schott kézirataiból ismeretes olvasatokra, úgy, hogy e tekintetben sem foglal el a Corvinianus kiváló helyet. Codexünknek azon egy két olvasata, mely talán jobb, mint valamennyi eddig ismertes codexé (c. IV. végén *viae superpositum* Sylburg, Anna Faber, Corv. a többi codex: *suppositum* vagy *suprapositum*; és a p. 156,5 *citra Iberum* Corv. Keil a többi *citra Hiberum*) valószínűleg csak a véletlennek tulajdonítandó, és így codexünk értékét nem nagyobbítja, viszont azon számos hiba ¹⁾, mely által szövege gyakran érthetetlenné lesz, nem olyan, hogy miattok a Corvinianust egészen értéktelennek kellene nyilvánítanunk. Valamennyi reánk maradt Aurelius Victor codex

falangem-et és *in praetura*-t, másik része *legionem*-et és *ex praetura*-t olvas.

¹⁾ Föleg a Corvinianusban található sok kihagyásra és hézagra akarok figyelmeztetni, mely utóbbiak annyiban ártanak a codexünkrol taplált jó véleményünknek, hogy rendesen ott találjuk őket, hol a szöveg a többi kéziratban is el van többé kevesebb rongálva, miért is le kell mondanunk azon reményről, hogy a Corvinianusnak nagyobb hasznát fogjuk vehetni. Az ilyen kihagyások és hézagok pl. p. 82,7 [ipse] [osculatus est] hézagban; p. 85,2 Co...; p. 88,5 delapsi occi.... plurimi usque ad unum occasione perierunt; p. 99,7 [populus a patribus secessisset, quod tributum et militiam non toleraret, nec revocari posset, Agrippa apud eum]; p. 127,7 festinanti [brevius eligit] itaque cum insidias statuisse..... qui locus; p. 130,5 incommodam ambulantibus..... radici excidi iussi, halott semmi sem hiányzik *ambulantibus* és *radicem* (így kellene lenni) között; p. 152,2 Flamma [acceptis trecentis sociis in superiorum locum evasit, consulem liberavit, ipse cum trecentis pugnauit] cecidit; p. 153,5 [ducentia et]; p. 154,2 missus [legatus de permundis captiis Romanum missus] dato; p. 163,7 [eandem emptam] lacunában; p. 167,2 Spolia [opima Jovi Feretrio tertius a Romulo consecravit. Primus docuit quomodo milites cederent nec terga praeberent] kis hézagban. Hasdrubal élete egészben hiányzik; p. 50,3 [cuius interitu consternati Romani fugere cooperunt]; p. 202,3 [hinc Numantinus dictus, Caio Laelio] 6 betűből üresen maradt; p. 222,11 [quam ille luxuriam approbrans muriam de turdis esse dicebat].

szövege oly szomorú karban van, hogy a Corvinianus is ép oly jól megérdelemné, hogy collationáltassék, mint bármely más reánk maradt Victor codex; haszna persze a collatiónak nem volna.

A Corvina visszakerült maradványainak azon darabjai közül, melyek a classicus ókor reális életénck megismertetésére szolgálnak, legfontosabb kétségkívül a Sforza Ferenc könyvtárából való *Vitruviuscodex*²⁾, ha nem is belső értékénél, uly legalább tartalmánál fogva. A Vitruvius kéziratok ugyanis mind egy archetypusból származnak, melyből, mint a közös hibák ből és hézagokból kitünik, a mi codexünk is eredt; s miután ezen archetypusnak egy közvetlen apographonja a IX-ik századbeli Harleianus (H) és az archetypus egy közvetlen apographonjának két másolata, a XI-ik századból való Gudianus primus nr. 69 (G) és a X-ik századból való, de csak kivonatokat tartalmazó Gudianus alter (E) még megvan, nem lehet várni, hogy a Corvinianusban a Harleianus és a Gudianus primusénál jobb olvasatokat találhatnánk, vagy, ha ez csakugyan megtörtemék, másnak tekinthetnők öket, mint valamely középkori criticus conjecturáinak. — A Harleianusból származik minden, a XI-ik századnál nem ifjabb kézirat; és pedig közvetlenül a Leidensis (L. Vossianus; a X-ik századból), melyhez legközelebb áll és szintén egyenesen H-ból ered az Escorialensis (e) (XL, XII. sz.). H-nak egy másik direct másolata a Pithoeanus (P X. sz.), melyből két osztály ered: az egyik a Parisinus alter (XI., XII. p), a Vaticanus (v XI., XII. sz., a Franeckeranus veterimus (f); a másik a Bruxellensis (b XI. sz.), a Leidensis alter (l XI. sz.); a Cottonianus (c XI. sz.) és ennek másolata a Harleianus alter (XI., XII. h). A második családból, a Gudianusékból a Gudianusokon magokon kívül jóval kevesebb kézirat maradt fenn, mint az elsőből, s ezek is egytől-egyig fiatal, XIV-ik s XV-ik századbeli kéziratok, milyenek a Mellicensis, Schneider kiadásában (Lipcse, 1807.) a Vratislaviensis és Marini kiadásában (Róma, 1836.), a 3., 8., 13. és 14-ik Vaticanus, melyek mind G-ból származnak, míg Marini Vallicellianusa E-nek másolata. Maga a Gudianus (ezalatt mindenig a nem kivonatos Gud. primust értem) ugyan-

²⁾ Olyassz Csontosnál p. 211,6 al. *inuitaque, et victoriaque tua 2, disciplinis.*

csak annyit érne, mint a Harleianus, ha egyenesen az archetypusból folyt volna, de minthogy azon codex, melyből G és E származnak és mely (angolszász betükkel) a VII.³⁾ században lehetett irva, már maga is corrígálva volt, nem reprezentálhatja oly hiven az archetypust, mint H. Azonfölül G-nek másolatai még az által is veszítenek értékökből, hogy csak akkor lettek ők, illetőleg anyacodexeik G-ból lemásolva, mikor ez már szintén át volt javítva, még pedig egy olyan kézirat után, mely a Harleianusból másolt Vossianussal volt rokon. Már jó előre el lehetünk tehát készülve arra, hogy codexünk nagyjában a Gudianusnak és a Harleianus családjára némely tagjának olvasatait fogja feltüntetni. S minthogy a codex közelebbi megvizsgálása ezen feltevésünk helyességéről tényleg meg fog győzni bennünket, abban állapodhatunk meg, hogy Vitruvius szövegének megállapítására C semmi értékkel sem bír,¹⁾ habár a criticus, ki a Corvinianusban találtató szöveget megállapította, a Harleianus családjának olvasatait többnyire csak ott hozta be az eredetileg a Gudianusból átvett hibák miatt nem igen olvasható szövegbe, hol azok tényleg jobbaknak bizonyultak bő, s így aránylag meglehetősen jó (de mégis, mivel ujat nem tartalmaz, reánk nézve értéktelen) szöveget alkotott. Vitruviusnak Augustushoz intézett praefatiójának és a mű első fejezetének a Rose kiadásával való összehasonlitása által a Corvinianusnak a G és H családokhoz való viszonyát illetőleg a következő eredményhez jutottam: Corv. archetypusból, G-ból, a következő olvasatokat örökölte: p. 4,1 optichen G, és C javításból; p. 4,11 peloponensis; p. 4,23 hages tille G javításból; hages tille Corv. p. 8,6 qui primus G ex corr. Corv.; 10 aristarcus; 13 myron; ad pedum motus. Ha eme variansokon kívül még tekintetbe veszszük, hogy p. 2,18 a »cuius indicio probantur omnia« szavak H-ban és valamennyi belőle származó kézirathban hiányzanak és csak a

³⁾ V. 5. Vitruviusnak Valentinus Rose és Hermann Müller-Strübing által rendezett kiadása előszavának VII-ik lapján Rose következő nyilatkozatát: »Reliquos enim (a H család régi tagjain és G-n és E-n kívül) utpote recentiores et cum ad unum vel alterum generum illorum vel etiam ad utrumque mixti, sicut editiones saec. XV, et ipsi redeant magis etiam inutiles, ad unum omnes consulto negleximus.«

G családban és Corv.-ban vannak meg, el fogjuk ismerni, hogy C(orv.) alapjában a Gudianus családjához tartozik, habár azt is tapasztalnunk kell, hogy C több elődjébe meg- lehetősen számos correcturát vittek be a H családból, mint azt a következő variansok mutatják: p. 2,4 balistarum H (*L Ppbch*); p. 3,1 fuerunt; p. 3,22 euthygraminis circini; p. 4, 9 cariatides; p. 6, 5 emitoniorum; p. 11, 4 rethor; p. 3, 10 disciplinam *H ex corr. LlcC.* p. 3, 11 disciplina sine ingenio *H(Llc)* p. 9, 6 superet, qui *H* a többivel, *C*. A Corvinianus ingadozó jellegének egészen megfelelő az is, hogy a H család körén belül is majd a jobbakkal, majd a rosszabbakkal tart, nemelykor perolvásatokkal van dolgunk C-ben. Igy pl. mindenjárt a praefatio mely *Ppbch*-ban megvan. p. 2, 19 ex fabrica *GLCorv.* p. 3, 13 geometria *GHLC* p. 4, 1 optiken *LC¹*; p. 4, 11 percunctantibus *G^e* (=G ex corr.) *LPpbch b¹C* p. 4, 14 cariatibus *LPbIC*; p. 4, 15 declarata fölé *c*-ben, *C*-ben (és *c*-ben) deleta van irva. p. 4, 17 una *GH Ppbch C uno Ll¹C²*; p. 4, 21 cariatum *LPpcC*; p. 5; 4 tropheo *LPpbchC*; 9, multi statuas *GH Lpl*; 27 eiusdem *GHLC*; p. 6, 3 balistarum *HLphC*; 8 fecerint *GL b¹cC*; 10 omotonia *PpbhC*; impedit directam *Gph^e* és *C* (*csakhogy impedian*) 12 echea *GHL*, p. 7, 1 aeris et locorum *GHL*; p. 8, 12 imperitus *GLchC*; p. 9, 19 trigonis *GLpC*; 20 appellatur *GLcC*; p. 10, 10 geometriam *GH LpC*; p. 11, 2 siquid *GH LphC*; p. 10, 15 phylolaus *GHppC*; ur- chitas *GLPpbchC*; p. 10, 17 a *G^eH PpbchC*, ab *G¹H¹LC²* 18 [et] *GLC* és *H¹*. Csak rosszabb codexekkel találkozik *C*: p. 1, 5 timore et amplissimis *ch*; *C*-ben úgy látszik timore utáu rasura van; p. 2, 4 apparationem *hC*; p. 3, 13 graphidis *C ex corr.* és *h*; p. 5, 3 manibus *l¹C*; p. 6, 15 bisdi- pason *hC*; 14, amatologecus *h*; amatologicus *C*; aniatro- loge(i)cus a többi. p. 9, 7 pithius *c¹C*; p. 9, 11 idem operis *bhC*; 12 rationem *pC*; uti medicus et *c¹C*; 13 pythius *C¹h*; pythmo *C²* és a többi codex. A mi a Corv. viszonyát a G család többi tagjához illeti, nem birtam azt közelebbről meghatározni, mivel azon fiatalabb codexeket csak Marini kiadásának azon részéből ismerem, mely a Köchly-Rüstow-féle

>Griechische Kriegsschriftsteller I-ső kötetében van lenyomva, t. i. X. caput 13—15. A felhasznált codexek a következő betűkkel vannak jelölve: B=Basilicus; Ba=Barberiniani (2); Bo=Bononiensis; C=Corsinianus; Ca=Caesenas; Ch=Chisani (2); Co=Cottonianus; F=Florentini; Fr.=Franeckeranus; G=Guelferbytanus (Schneidernél); M=Mediceus; Mi=Mediolanenses (2); S=Sagredianus; V=Vaticani; Va=Vallicellianus; Vo=Vossianus vagy Vossiani; W=Wratislaviensis (Schneidernél); s=a Sulpicius által kiadott editio princeps, Roma 1486. — Nevezetesebbek Corv. következő variansai: p. 356 (Köchlynél) parandam *V 12. 15. Ch 1. 2. Ba. 2. Bo. F3. praeposita Marini legtöbb kézirata, névleg Co V. p. 360 parastaticam több kézirat; — in canalem *Ba. 2. Bo. Ch. 1. 2. F3. V 14. 15.* — indicitur néhány kézirat; p. 362 habens *vulgo*, p. 363 *FZ* helyett *FL*-t adnak *Corv. Vo. s.* és Rosenél *Llc.* p. 364 et eius *Bo*. — supra helyett super *Bo*. és *Corv.(?) succalarum vulgo*, Rosenél *G.* p. 366 foraminum [X.] Marini minden codexe V4-t kivéve — longitudo után nemely codexben *G* van. — Constituantur *Ch 1 Corv.¹* constituentur a többi kézirat, *Corv.²* — namque quemadmodum vectis cum est longitudine pedum quatuor, quod onus quinque hominibus extollit, idque est ex duobus elevatum *Corv.¹* és kéziratok; vectes *Corv.²* *Ch. 1. 2. V. 5. 7. 10. 12. 15. 16. cap. XIV.* p. 370 numeros rationibus Marini legtöbb kézirata. p. 371 pensiones *Corv.¹* s több codex, pensitationes *Corv.²* s több codex. explicatam *Co.*; namque si *Bo. Ch. 1. 2. F3. 4. V. 15.* p. 376 ne longius *Ba 1. Ch. 1. 2. F3. 4. V. 5. 7. 10. 15. 16.* — quantum *Ba. 1. F3. V. 10. 12. 15. 16. s.*; — opitigis *s Corv.¹*; — habeant *F. 1. Fr.* Marini Köchly. p. 377 inditus *Co.* s több más codex. cap. XV. rotundationibus több codex. — distenduntur *Co. Corv.* p. 386 alteram partem helyett alteram parietem van a Harleianusban, *Co. Fr.*-ban alterum parietem, *Bo. Ch. 2. Fl. 3. 4. V. 1. 5. 7. 10. 11. 12. 15.* alteram parietemből alteram partem a *Corv.*; — temperatur *C*. — Ez összeállításból az tündék ki, hogy a Corvinianus legközelebbi rokona Marini Cottonianusa és ez után a Bononiensis, de helyesen fogunk cselekedni, azt hiszem, ha ez eredmény iránt is némileg kétkezően viselhetünk, minthogy lehetséges hogy, ha Marini többi kéziratai-*

nak pontosabb collatióját birnók (Marini egyetlen egy codexból sem birunk többet egy selecta varietasnál) azt találnók, hogy egy két más codexkel is közösen bír Corv. egy némel y oly olvasatot, melyet a többi codexekben hiában keresnének. Természetesen olyan varians is van a Corvinianusban, melyet másutt nem találunk, de ezek vagy csak az orthographiára vonatkoznak, mint p. 2, 23 demostrare, p. 3, 7 demostratio; p. 3, 1 cunfisi; p. 4, 2 cūsumantur; p. 5, 4 cunstituerunt, 28 cunscripterunt; 10 sostinentes; p. 6, 9 extendontur, vagy pedig egészen jelentéktelen íráshibák. Csak ritkán találunk benne olyan varianst, mely a Rose által felhasznált kéziratokénál jobb, mint p. 1, 10 *constitutione* C, Rose és Erasmus óta a vulgata; *constitutionem* H és családja, *constitutionē* G »literrola fere evanida« p. 7, 9 *caveri* C és Erasmus óta a vulgata; *avere* a többi kézirat; X c. 13, *fuerint* Corv. s a kiadások; *fuerit* a codexek; *ut* Corv. Marini, Köchly *uti* a codexek, Rose. c. 14 *habeant* Corv. s a kiadások, *habent* s *habeat* a codexek. c. 15 *includuntur* Corv. s a kindók; a kéziratok: *cluduntur* és *clauduntur*; de miután az ilyen coniectúrák csak nem minden fiatalabb kéziratban előfordulnak, ezek sem emelhetik a Corvinianus becsét.

A középkori renaissance legkedveltebb írója Cicero szintén eléggyé szép számu munkával van képviselve Corvincodexeinkben, habár szövegjök korántsem oly jó és teljes, mint talán a Mátyás király könyvtárából került codexektől várhatnók. Legteljesebb még a *Verres ellen intézett beszédeket*¹⁾ tartalmazó codex, mely a »divinatio«-t és az »actio prima« és »secunda« valamennyi beszédét egybefoglalja. Mintán, sajnos, Cicero számos művének több kézirata oly sajátságos jellemű, hogy ugyanazon munkának egyik könyvében kitűnő, másikában közönséges rossz szöveget adnak, kénytelenítve láttam magamat Ciceronak a Corvincodexeink között előforduló minden művének minden egyes könyvét illetőleg összehasonlítani a Corvinianust az Orelli-Baiter-Halm-féle második Cicerokiadással, mely munkámnál csak azt sajnálom, hogy codexeiknek a többi (rosszabb) codexekkel való közelebbi viszonyát illető-

¹⁾ Olvass Csontosinál p. 163, 13 Ciceronis in C.; 16 necesse sit,

leg eredményre nem juthattam, minthogy Cicero legujabb kiadói joggal elégsgesnek tartották csak a jó codexeket névszerint felsorolni, a többeket pedig a „deteriores“ „alii“ megnevezés alá összefoglalni. — A első három *Verrina* codexeinek jobb családja két osztályra oszlik: az első a Guelferbytanus primus (G1.), secundus (G2.) és a Leidensisból (Ld.; e három kézirat megegyező olvasatai G3-val vannak jelölve) áll; a második Stephanus vetus codexéből (s'), mely valószínűleg azonos a 7823-ik számu Parisinussal (D), és Lambinus vetus codexéből (λ) áll. Ez osztályok melyikéhez tartoznak a Cuiacianus (C) és a Memmiani (cod. Lbi.), nem biztak meghatározni, minthogy ezek olvasatainak csak »selecta varietas«-át birjuk. A jobb és a rosszabb codexek közép helyet foglal el a Lagomarsinianus nr. 29. (XV. sz. Lg. 29.). A rosszabb codexekhez (dett.) tartozik valamennyi többi Lagomarsinianus: 1. 5. 6. 14. 27. 42. 45. 48., Gruternek két Palatinusa; Ursinus codexe, Hotomann codexe; Graevius két Francianusa; Gatorius Jannoctianusa; Facius Meiningensise; a Huydecopernus (H); az Oxoniensis (ψ); Lallemand három Parisinusa; de ezek valamennyiének tekintélye oly csekély, hogy Jordan az ő kiadásában (a Baiter-Halm-féle Cicerokiadásban) olvasataikat nem külön, hanem a dett. jegy alatt összefoglalva hozza fel. Hogy e rosszabb családba tartozik a Corvinianus is, bizonyítják azon varians lectioi, melyeket csak rosszabb kéziratokban találtak, milyenek pl. p. 104, 23 adductum (dett.): 26 habere eos (dett.); 27 eadem (dett. O¹⁾); 27 provincia post me quaestorem (dett. O Lagg.); p. 105, 1 molestiam posse (dett. O); demoveri (6 Lagg.); 6 hoc (dett. O); 11 si mihi unus (dett. O Lagg.); 26 exitii solatium (dett. O); 35 atque plausibile (dett.); p. 107, 20 munitam nunc quidem (dett. O); 39 tacecent (dett. O); pag. 116, 32 publicam; 33 eum p., p. 116, 27 [omnibus] ceteris rebus (Lagg.— Lagomarsiniani; és O); 33 possis (Lagg. a 27-ik számún kívül); p. 117, 12 a siculis (Lag. 42 és négy más); 13 a sardis (Lag. 42. és 4 más); 14 [fuit] (a nyolc rosszabb Lagg.); p. 117, 19 causa honestior (dett. O); 27 parata sit Corv¹. nehány rosszabb codexkel; patrata sit-re

¹⁾ Orelli első kiadása.

javította ki az első kéz, Lagg. 42 és két rosszabb codexxel, p. 119, 25 [et] (dett. O); II. p. 123, 22 [vobis] (a rosszabb Lagg. és dett.); 28 conductio (Lagg. vulgo O); p. 132, 8 XXX diebus (dett.); 9 respondeant (dett. O); p. 132, 10 [haec] res (dett. O); 26 intelligent (mind a Lagg.); p. 121, 4 [is] (dett. és Lagg. a 27-iken kívül); 30 perficere (dett. és Lagg. a 29-iken kívül); hoc Glabrone praetore (Lagg. a 42-ik számún kívül); 33 poneret (dett. O). III. p. 137, 3 [fuere] (dett. O); p. 168, 19 sese gess. (dett. O); 21 ac man. (dett. O); proferuntur (Lag. 27, 29.); C. Fannius (dett. O); 23 C. Fannii (dett. O); 29 credetur (dett O); p. 169, 4 est pos. (dett. O); p. 176, 22 audes (dett.); 30 curando mutando ne litura apparat interpolando (dett.); 34 [suae] (dett. O); p. 133, 14 primo; 17 neque enim (dett. O); p. 137, 26 ait sibi (dett. O nyolcz Lagg.); 37 inimicus (dett. O). Néhol persze azt találjuk, hogy a rosszabb codexek némelyike vagy néha valameNyien is a jobb család egy vagy több codexével, többnyire G-vel egy jobb, vagy rendesen rosszabb, valószínűleg belecorrigálás után beléjük került olvasatot birnak közösen, milyen Corvinianusban is több van, pl. I. p. 104, 1 miratur (G. 1. Lag. 42.); 5 mihi esse praeponendum (G. 1. 2. D. λ Lg. 29 és 6, dett.); p. 105, 12 videor (G. 1. s mások); 25 vexatae (G. 1. 2-n kívül a többi codex); p. 106, 8. minime velit (G. 1. Palatini Lagg. s mások); 16 et diu cognitam (G. 1. dett. O); 20 dices (G. 1. dett. O); 25 percrebruit (G. 1. Stephanus Lagg. 6. 48.); p. 107, 3 petissent a me praesidium (G. 1. dett. O); 27 delubris fuit (G. 1. dett. O Lagg.); p. 116, 25 ac tuam (G. 2. dett.); p. 118, 22 ferunt (G. 1. 2. s Lag. 29 s mások); 28 ac contaminatis (G. 1. s mások); 43 requirit (G. 1. 2. Lagg. a 42-iket kivéve); p. 119, 13 nostro (G. 1. s Lag. 29. 5 s mások); II. p. 132, 29 eccc (G. 1. Lagg. 1. 5.); p. 119, 16 nostri (λ; nyolcz Lagg.); 19 [Romae sed etiam] (G. 1. 2. 3. Ld. Ox. ψ s mások); p. 121, 3 in Achaiam (λ Lagg.); 16 auctoratisbus de testimonis Corv.; a. et t. s?dett. (et test. kihagyják a jobb codexek); 21 [postea] (s?dett. O); 36 et copia (G. 1. 2-t kivéve mind a többi); coniunctam (G. 2. c. D. Lagg. a 29-ét és 42-iket kivéve); III. p. 137, 18 [et] ex (G. 1. 2. és Lagg. a 29-iken kívül); p. 168, 22 iudiciis (a Vaticanus) és minden a

Lagg.); 23 dicenti credere (V-n kívül minden a többi); 29 ne tabulis quidem (V-n kívül minden a többi); p. 176, 32 eiusdem modi (Lagg. 29. és a Parisinus A-n kívül minden a többi); 34 cui nisi ego (V-n kívül minden a többi); p. 177, 2 largissime (Ursinus codexén kívül minden a többi); oportebat erepta esset facultas eorum; p. 133, 7 evictus (s? dett.); 30 cognosceret (s. és Lag 29-n kívül minden a többi).

Olyan, a jobb család egyik tagjában előforduló varian-sok, melyek tudtommal a rosszabb családban nem találtatnak, a Corvinianusban nagyon kevesen vannak, mint p. 104, 5 in hanc causam (Lg. 29.); 7 discessissem (G. 3. s); p. 137, 21 reiiciendos (G. 1. O); p. 168, 23 Cn. Fa. (V.). Tekintetbe véve tehát, hogy az ilyen, a jobb családból való olvasatok száma nagyon csekély, s tekintetbe véve, hogy mindenhol helyeken, hol Jordan a jobb codexek ellen a rosszabb codexeket hozza föl, az általam összehasonlitott részekben (I. c. 1. 19. II. c. 6. 18. III. c. 6. 49. és 60. §. 157. 158.) egyetlen egy eset kivételével (p. 106, 30 a Corv. nem ad a rosszabb codexekkel és Orellivel huiusmodi-t) a Corv. minden a rosszabbakkal tart, s hogy ezeken kívül még mily számos, csak nála előforduló rossz varians¹⁾ tartalmaz, azt kell mondunk, hogy a Corv. a többi rossz codexnél ha talán nem is rosszabb, de legalább semmi esetre sem jobb.— A rosszabb család mily osztályába sorozandó a Corv., nem birom meghatározni, s ez különben nem is oly fontos. Ugy látszik ugyan, hogy a Niebuhr által »cum admirabili labore« felhasznált Lagomarsinianusok és a rosszabb család szorgalmasabban collationált codexei (H. Mein. ψ) két egészsen külön csoportot képeznek, mert néha egy varians csak a »Lagomarsiniani omnes«-ból, máskor csak a »deteriores«-ból van idézve, de feltéve is ez osztályozás helyességét, még akkor sem birjuk a Corv. viszonyát a többi rossz codexekhez meghatározni, minthogy majd az egyik, majd a másik osztály olvasatait találjuk benne.

¹⁾ Számos szó hiányzik C-ben; pl. p. 104, 13 saepe; 16 ut, 22 nemini, p. 119, 17 reipublicas nobisque periculosa; p. 122, 4 universo; p. 136, 40 publicam; p. 168, 23, 24. noli—credere.

A Verrinák IV-ik és V-ik beszédét tartalmazó jobb codexcsalád három csoportra oszlik. Az egyik a Vaticanus töredékei (V.); a másik a vele egyenlő értékű Lagomarsinianus 42, (de ebben is csak az első kéz) és a Fabricianus (F, vagy *q*), melylyel talán azonos a Metellianus (M). Ide tartozik talán a Nannianus (N) is. Valamivel csekélyebb becsű a Lagomarsinianus 29 és két XIII-ik századbeli Parisinus (A; B.). A rosszabb codexek családjához tartozik az előbbi három beszédhez felhozottakon kívül a Parisinus 7786 és természetesen a Corvinianus is, mely csak a rosszabb codexekkel pl. a következő olvasatokat birja közösen (összehasonlítottam IV. c. 9. 34. V. c. 10, 95 végét, 96 és több más helyet); IV. p. 184, 18 ipsos XX annos (dett.); 20 per vulcatium pecuniam (dett. O); accepit (Lagg. dett.); p. 203, 6 deliaciam (a Lagg. a 42-iken kívül); 8 comparabat (dett. 7 Lagg.); 12 tangebatur tamen animi dolore (dett. O); p. 184, 30 Vulcatio (a rosszabb Lagg. H.); V. p. 242, 4 et aravero (dett.); 12, 13 nutu sign. (dett.); 14 plura (dett.); p. 316, 1 [recte] (dett. hat Lagg.); 8 dicat (6 Lagg.); 13 ipsos (dett. O); 19 cogitare (dett. 6 Lagg.); 24 obstet (dett.); p. 236, 3 [solum] (dett.); 5 [ipsi] (dett.); 17 voluntates rerum (dett.). A Corvinianusban és a rosszabb codexekben a jobb codexek valamelyikének következő olvasatait találjuk: IV. p. 184, 12 [recita] (MV-n kívül a többi); 16 Epicrates (M. *q*. Lg. 42-n kívül a többi); 20 causam Verres cognoscit (M. Lg. 42-n kívül a többi); fere ad cccc (M. *q*. Lg. 42-n kívül a többi); p. 203, 12 atque instr. (V. Lg. 42-n kívül a többi); 15 cup. iste (V. Lg. 42-n k. a többi); 19 solum id neg. (V. Lg. 42-n k. a t.); id fieri (Lg. 29. ABV-n k. a t.); p. 184, 24 ista defensio est (AB és a Lagg. a 42-iket kivéve); 30 duobus hominibus (A; a Lagg. a 42-iken és 29-iken kívül); V. p. 243, 3 tantundem (V-n kívül a többi); 7 verisimile enim (Lg. 42-n, F-n, V-n k. a t.); p. 315, 22 cum dices frum. (Lg. 29. 42. ABV-n k. a t.); p. 316, 1 defendis (V-n k. a t.); 8 dicit (V-n, Lg. 42-n k. a t.); 10 aut cum leg. (Lg. 42. FV-n k. a t.); 18 ni (Lg. 42. NV-n k. a t.); 21 neque illud (Lg. 42. *q*-n k. a t.). Oly helyet, hol csak a Corvinianusban találtam volna a jobb osztály valamely tagjának valamely olvasatát, e két beszédben csak egyet találtam (p. 243, 16 totum REDICTUM (V), de

annál több még inkább elrontottat,¹⁾ úgy, hogy a Corvinianus e két beszédben sem ér semmit.

A 6-ik és 7-ik Verrinát magukban foglaló codexek, a Vaticanus töredékeit kivéve (V), mind a Regius Parisinus (R) másolatai: a két Guelferbytanus (G. 1. 2.), a Leidensis (Ld.), a vetus codex Lambini (L), a Cuiacianus (C), az Erfurtensis töredékei (E) és a 29-ik számú Lagomarsinianus, mely azonban az előbbieknél jóval csekélyebb értékű. A rosszabb codexekhez tartoznak a többi hét Lagomarsinianus (a 42-ik számú is), a Palatinusok, a Francianus, Gruterianus, Oxoniensis *ψ*, Huydecoperanus, Sangallensis, és a Corvinianus. Csak a rosszabb codexekkel egyezik a Corv. a következő helyeken VI. p. 325, 8 facile concedent qui (dett. O); 9 in illa (dett. O); 11 maxime (a Lagg. a 29-iken kívül); perhospitalis (ugyanazok); 14 cum magna (dett.); 19 Praxitelis (dett. O); 22 Tespiade (dett.); p. 378, 25 sane iam (a rosszabb Lagg. O); 27 qui eius princeps (dett. O); p. 379, 1 [ac] (dett.); 2 [populo Romano] (dett.); 3 aedificaverintne (dett. O, de nem a Lagg.); 5 his (dett.); 9 maden. nav. (dett. O); 10 isto pr. profectam (dett. O); 11 Mamentinam (dett. O); 12 sit (Lagg. dett.); 14 sustulisset (dett. O); 18 reliquerit (dett. O); at (dett. O); VII. p. 384, 11 sit constitutum (dett. O); 16 dices (dett. O); 17, 18 post id (dett. O); 22 communicandam (dett. O); 22 deesse tuae (dett. O); 30 [esset] (dett.); p. 439, 4 mei iam rat. (dett. O); 6 non iam (dett. O); 7 neque [de] (Lagg.); 12 nempe ea lege (dett. O); 13 cuius nom. (dett. O); 20 adversaretur (dett.); 24 iudiciis (dett. Lagg.).

A rossz codexekkel együtt néhány jobbal is egyezik a Corv.: VI. p. 379, 18 [a] (R. G. 1 kivételével a többi); 20 haec d. (a Lag. 29-en kívül a többi); VII. p. 381, 28 tantopere (R. Lag. 29, 45. k. a t.); 25 navibus aut ratibus (a Lag. 29-en kívül a többi Lagg. O); p. 439, 17 quam obrem quibus (R. G. 1. 2. Ld-n kívül a többi). Ezen két beszédnek általam összehasonlított részében (VI c. 2. 67. VII c. 2. 69.) egyetlen egy olva-

¹⁾ Hiányzanak pl. a következő szavak: IV. p. 203, 2 enim; 4, aut. V. p. 243, 11 professionem; 14, te.; 16 in octuplum iudicio; p. 316, 15 iniuriam; 24 erit.

satot sem találtam, melyet a Corvinianus csak valamely jó codexsel birna közösen, s így alig hiszem, hogy hajlandó volna valaki a Verres elleni beszédeket tartalmazó Corvin-codexet pontosabban összehasonlítani, főleg ha meggondoljuk, hogy e beszédeknek annyi jó codexe ismeretes, hogy már 1850-ben nem tartotta érdemesnek Halm uj Verrinacodexek megszerzése, illetőleg megismerése iránt lépéskeket tenni.¹⁾

Ép úgy állunk a *Pro Milone* beszédet tartalmazó codexekkel. E beszédnak egy töredéke²⁾ a 20-ik számu Corvin-codexhez van kötve; a szövegnek eltérő variansai néha egyeznek a kitüntő T(egernseensis)sel és E(rfurtensis)sel (p. 1152, 14 gn. pompeii E; p. 1153, 9 aspici TE; 27 exercitatum E; p. 1154, 4 rebus[que] T; 14 rationem T; 15 que [et] in T; 16 paulo T, E; 17 terrore TE; 18 fas esse TS(alisburgensis); némelykor a jóval rosszabb Salisburgensissel (p. 1152, 7 nam illa SO(relli); p. 1153, 1 et illustrissimi ES; 21 ubi suo SO;) máskor ismét az Orelli 1826-ik évi kiadásában felhasznált rossz kéziratokkal (p. 1152, 5 veterem consuetudinem; p. 1154, 2 non salutem modo; 7 multa propter; 17 venit); többnyire azonban egészen értékletes hibákat tüntet fel;³⁾ mint

¹⁾ V. ö. Carl Halm: »Zur Handschriftenkunde der Ciceronischen Schriften.« München, 1850, p. VI.

²⁾ A beszéd elejétől a 3-ik fejezet »an est quis quam qui hoc szavaiig; a töredéknak ezíme nincs; a címké fölvételére szánt két sor üresen van hagyva.

³⁾ Közlöm a többi eltéréseket a Baiteriéle kiadás szövegétől: [E]tsi; p. 1152, 2 cum M. Titus annius — de r. pu. sa[ute]; 3 et me ad; 5 inciderint veterem consuetudinem fori; iudiciorum minime vident; 8 collata (így mind a kézirat); 9 et [in] iudicio; 11 [quidem]; possumus; 14 oratori locum esse; p. 1153, 1 non iust.; 2 sententiis et iudicium; 5 vobis; 6 sed ut etiam; 8 civium est; quisque; 9 pars fori aspici; 10 et huiusmodi [exitium iudicii expectantes]; tum; 14 externa; 15 si quis; 17 neglexerit; 21 dilectis; 24 [nos qui semper vestrae auctoritati dediti fuimus] permiscere nos lugeamus; 15 et per; 27 sollicitum; quid magis exercitatum; 30 et quidem; p. 1154, 3 refring.; 4 Sit yann y tribunatu rebus[que]; ad eius; arbitremur; 6 insidys; 7 multa propter preclaru; 11 amisibus; 14 proprie nostre; 16 ab inimicis improbis sepe iactata sunt et in concione etiam paulo ante ab accusatoribus; 17 terrore solato; 19 [esse]; 20 nempe in ea civitate; videt M. orat̄y.

egyáltalában a pro Milone beszéd olasz kéziratainak szövege a legrosszabb állapotban van.

Ép oly csekély értékű az ugyanazon kötetben található második töredék, mely Cornificiusnak Rhetorica ad Herennium-jából tartalmaz egy a szónoki előadásra vonatkozó részt (III c. 11 § 19 stb.) melyből azonban épen a förész »pronunciationem bonam id perficere, ut res ex animo agi videatur« elmaradt, habár hely elég lett volna a lapon. E töredékben is találunk az Orelli-féle szövegtől eltérő több varianst, mely a IX-iktől a XIII-ik századig való régi jó codexeinkben is megvan,¹⁾ de különben e töredék bizonyára nem ér többet,

¹⁾ P. 41, 9 nec egregie ABFRTE (=Bambergensis sec. X és sec. XIII; Frisingensis; codex Trossii; Turicensis és Ernesti kiadása) 15 he res ABFRE; 18 et in corp. P(Parisinus) IX. sz. BFRT; 27 attinet ad nos (Ernesti kiadása); 32 firmam ergo BRT; 33 permulta est PABF; 36 spir. vox PABFET; 37 remittere BE; 39 et vulnerantur arterie ABRE; p. 42, 6 servandam PFTE; 9 vocis sedata vox RE; 14 fauces et vocem B; 30 [et vocis remissione] PAFT; p. 43, 1 alias partes PBTFR; 8 vocum varietate opus est BE; 12 hilare PAFT (csakhogy *hilare* a Corv.; 17 nimis PAFRT; lemiter PBFRT; 23 in distributione vocum ab PBFRT; 24 exclamatio quam clarissima PABFT; p. 44, 14 et imitari PBFRT. Tuddommal csak a Corv.-ban találjuk a következő olvasatokat: p. 41, 6 utilem maxime; [et] ad; 8 unam quamque de quinque; 9 [facile]; 11 concine; 13 iis; 15 [et] gestu; 16 pertineant; magnopere; 17 cons. esse; 20 cooperatum; 21 cooperat; 22 non nihil sanc adanget; accuratio; 23 auget et max.; 27 pariter altera cura comper.; 27.28. commenore, communis enim res est nisi ut ab iis. 29 putetur; consequatur; 30 est necess.; 31 comper.; 32 firmam ergo pot. max.; conveniret; 37[oportet]; p. 42, 2 [universus]; 3 convenit in extr.; 5 quia sepe; 7 eadem attinet; vel quod; 8 voluntate; 10 intervallo voce; 12 et vani quidem max. aud del.; 13 exuscitat; 15 auditorem quam emendat varicias. habet enim; 18 numne; callefacit; 19 ergo; eadem; 21 et de suav.; 22 sub loco paulo post; 23 [omnis]; 24 in content. ampl.; 25 cottidiane; 26 et [ad] confat.; 31 que commissa voce docet; 32 aut peinde gestarum; 33 re verisimili; prudentem; comper.; 38 aliiquid p.; 40 adducit; 41 [et]; p. 43, 5 oportet ut; ut in ea pronunciatione ipsas res; 7 in causis aud.; 8 tunc; quicque; 11 occiose; tunc; 13 responsio; 14 [nos]; 16 cum magna sign.; 17 cachinationis leuiter opportebit ab sermonis serio; 20 fac. sit; 22 et ut vim; 23 ab ymis; 25 tantum inter sing.; 27 attenuissima; leví; 28 utemur verbis depressis; 29 inclinatione soni; 30 d. est satis; 31 die. erit; 33 [et prob.—pronunt.]; 34 [nec] ven.; 35 et

mint ama boroszlói kéziratok, melyek eltérő olvasatainak Orelliek nem akartak helyet engedni az annotatio criticában, «quippe qui libri essent omnes recentissimi, atque lectionum confusionem, quae in his Tullii scriptis sic satis molesta est, ubique auxissent magis quam semel composuissent.»

Az ugyanazon codexben benfoglalt harmadik kisebb terjedelmű Cicerói töredék a *Somnium Scipionis* szintén számtalan kéziratban van elterjedve, melyek közül csak a legrégebbeknek, a XI-ik és XII-ik századból valóknak, milyenek a Halm kiadásában felhasznált Ratisbonensis (E); Frisingensis (F); Mediceus (M); Parisinus (P); Ratisbonensis antiquior (R); Tegernseensis (T), lehet a szöveg megállapításánál hasznát venni. Hogy a Corvinianus nem ezekhez tartozik, hanem a rosszabb codexekhez, melyekből az első kiadások is folytak, bizonyítják következő variansai: p. 845, 4 et in his (2 Oxoniensis); p. 846, 4 regio apparatu (Orelli codexei); 6 non solum facta (több kiadás); 9 enim sepe (az 1514-ből való Iuntina); 13 notior erat (három kiadás, köztük a Iuntina); 22 consul absems, Corv. consul absens (O); 24 perturbatum consiliis nepotis mei (O); 36 et par sit rebus, Corv. (et pax sit rebus Bazalerius, Giunta, Aldus, Victorius, Vinetus kiadásai; et parum rebus Halm codexei); 36 [st] quaeso (O); p. 847, 3 sempiterno evo (Uffenbach codexe, Bazal. Vin.); 10 [esse] (O); 12 aspicias (codd.); patrem Paulum (Bazal. Iunt.); 18 [enim] (Graevius első két kiadása); 23 rotundae et globosae (Baz. Iunt. Ald. és Macrobius codexei); p. 846, 35 ceteri vehemens (O); p. 848, 2 elucens circulus Corv. circulus elucens Macrobius legtöbb codexe, a többi circus el.; graiis (O); 23 [in] (Macrobius s egy Oxoniensis); p. 849, 23 [in] locis (Macr. és Moser codexei); 25 incolunt (Macrobius és Orelli több codexe); p. 851, 16 proposito (O); 27 se movet (Baz. Iunt.).

Mint a Verrinákat tartalmazó Corvinianusban, ugyebben is van több oly olvasat, melyet a rosszabb codexek több-

nec turp.; 40 sermo in dem.; 41 dim.; p. 44, 5, 6 [si contendemus— aspectu uteatur]; 6 contentio si fieri; 7 porrectione ceteri; 8 suppluvione; 8 aspectu uteatur. Sin ut; 9 consideratione conv. uti, simili ceteris rebus; 11 feminino; 12 sum. Íme egy példa, egyként lapon memyi egészen hasznavezetlen varians van az ilyen flatul codexekben!

jével együtt a Corv. a jobb család némely tagjaival közösen bír, milyenek p. 846, 14 memoriae trade (R. Bazal. Iunt. Vin.); 30 consumptus est (FO); p. 847, 10 hi (FMR edd.); 17 propero venire (M. Baz. Iunt. stb.); 25 est animus (FRTO); p. 849, 13 praecipitat (MP?R?TO); 23 [in terra] (M, 2 Oxoniensis és mások); 26 partim transversos (Halm; F, és Orelli számos codexe); 27 spectare (F'MR'T, 3 Oxon. Baz. Vict.); p. 850, 12 dilatari (EFPRO); p. 851, 1 huius (FMPRTO); 20 deus est (EO); p. 852, 3 impulsu (ERTF² és egy Ox.); 7 est anima (POx. Baz. Iunt.); 17 in hunc (F és Orelli több codexe). De ezenkívül aránylag számos olyan olvasat is van a Corvinianusban, melyek tudtommal esakis a jobb család némely tagjában találtattak, pl. p. 845, 34 anicio Manlio (F); 29 reliqui (M-P); p. 846, 17 carthaginem (E); hereditarium a nobis (F); cartaginem (EF); 22 delegere (EMP); 23 excides (MPR); 35 leviter (EM); p. 847, 3 diffinitum (F); 10 arbitramur (F); p. 849, 12 catadupa (F'MP); p. 850, 9 transnatare (EF²MPR); 12 loquuntur (R); p. 851, 22 ut ipse mundus — mortalis (RT); p. 852, 4 [id] (T). Ugy látszik Macrobiusból lett a Corv. anya-codexébe belecorrigálva az ad idem principium varians p. 850, 30. A jobb codexekben is előforduló imént felsorolt egyes (nem is mindig jó) variansomok daczára, a Corvinianus természetesen a többi, sokkal jobb és régibb codexek mellett semmi értékkel sem bír.

A 20-ik számu Cicero codexnek fő részét *Ciceronak de amicitia, de senectute, és de officiis*¹⁾ című művei foglalják el,

¹⁾ Csontosnál olvass: p. 196, 6 solutus sum; 18 acipiatur. A codex utolsó két levele nem üres, mint azt Csonosi állítja; f. 88b-n nyugyanis egy másik levél van, mely kezdődik: (Tulleris (?) demoteli salutem. Memitus tuorum demotelles stb. és végeződik: et hanc dignitatem vita relinquam. — Az egyes könyvek fejlécával rubrummal: f. 14a. Tulli Marci Ciceronis explicit liber de amicitia. Incipit liber de senectute ad Acticum. f. 26a. Explicit liber de senectute Marci Ciceronis. M. Tully Ciceronis officiorum Liber Primus Incipit. f. 48a Liber secundus. f. 60b, incipit liber tertius. f. 76b. Marci Tullii Ciceronis de officiis explicit liber tertius, incipit liber de sompno Scipionis. A Cato Maior és a De Officiis egyes fejezetekre vannak osztva, melyeknek minimummal a szöveg közé és néha (más kéztől?) a margóról írt külön címeik vannak, mint Catoban: prima causa ...tertia causa vituperationis senectutis. A De Officiis-

melyek az egész középkoron át szorgalmasan olvastattak, s szerföltőtt számos példányban maradtak reánk, habár minden három bölcsészeti munka együtt, egymás mellett, tudtommal eddig csak két codexben találtatott, a XIV-ik századbeli Oehlerianusban és a az egykorú Gudianus secundusban. De minthogy e kettőben a művek nem azon sorrendben következnek, mint a Corvinianusban, hanem épen a megfordítottban, lehetetlen volna bármelyiköt is a Corvinianus anya-codexének tekinteni.

Cato Maior kéziratait illetőleg nagy különbséget kell tenni a régebbek és fiatalabbak között. Amazoknak szövege interpolák és glossemák által kevesebbet szennedett, és ugy a szórendben, mint magokban a varians lectiókban feltüntően megegyeznek egymás közt. Ezekhez tartoznak a Halm kiadásában névleg fölemlített codexek: a Monacensis 4611 (B, XII-ik sz.); az Erfurtensis (E); a Monacensis 7809 (J, XIII. sz.); a fragmentum Bernense vetustum (N); a X-ik századbeli Parisinus (P); a Rheinaugiensis 127 (XII. sz. R); a Monacensis 15964 (S, XI. sz.). Ide tartozik még a Mommsen által fölfedezett Leidensis (Ld., X. sz.), a második Rheinaui kézirat (Rh; v. ö. Philologus XIII. p. 473—481); és több az első Orelli-féle kiadásban főlhasznált codex. Legnagyobb tekintélytel bír ezek közül P és Ld.; a fiatalabbak közül BIS P-vel, E Ld-vel állanak közelebbi rokonsági viszonyban. A második codexcsalád, a vulgaresé, melynek szórendje rosszabb, szövege pedig azon kívül glossémák és interpolatiók által el van rontva, számos codexet foglal magában, milyenek Moser codexe, Gerhard codexei, valamint azok, melyekből az editio princeps (Spirensis 1470-ből) és a többi régi kiadás folyt, továbbá a Halm által fölemlített Augusteus 51, 12; a Duisburgensis, a Gudianus secundus, és az Oehlerianus. Hogy e rosszabbakhoz tartozik a Corvinianus is, kitünik azon variansaiból, melyek csak rosszabb code-

ben pl. I. c. 3. §. 9: *Quod triplex est deliberatio persequendi officium secundum panetum; I. c. 4. §. 11: describitur officium ad quatuor formas a quibus honestum omne trahitur; c. 5. §. 15: divisio honesti secundum quatuor partes; c. 6. §. 18: de prudentia; c. 7. §. 20: de iustitia, c. 7. §. 24: Quae sint cause iniuriam inferenti stb. stb.*

zekben és kiadásokban fordulnak elő: p. 597, 1 nasci dicebat (három codex Orelli első kiadásában és az editio Spirensis); 3 nullus alius (Spir. stb.); 6 neque (kiadások); 11 [esse] (Spira és Magnoli kiadásai); 22 perstringit (Victorinus és Magnoli kiadásai); 24 invitus quidem feci (több codex Orellinél); p. 598, 1 a (Gud., Oehl., Halmnál); p. 602, 10 accersebantur (tres mei deteriores' Halm); p. 605, 12 tum (dett. multi. Orelli); p. 610, 21 ad immortalem gloriam (N. Gud. Oehl.); p. 611, 11 corpus crematum est (Orelli et Duisb. solus ex meis Halm). Hogy különben a Corv. nem a legrosszabbak egyike, bizonyítja azon körülmény is, hogy ott, hol Halm valamely rossz varianshoz csak »kevés rosszabb«-at említi,¹⁾ Corv. a jobbakkal tart, egy esetet kivéve: p. 589, 4 *pater tunus o Scipio*, hol *p. t. o Scipio*-t ír »Orelli et pauci deteriores, velut ex meis Oehlerianus«, ki azonban különben szintén nem tartozik a legrosszabbak közé. Ugyancsak azt bizonyítja azon körülmény is, hogy a Corv.-ban gyakran találkozunk a jobb codexek valamelyikének olyan olvasatával, melyet sem Orelli, sem Halm rosszabb kézirathól nem idéznek; pl. p. 596, 28 *Archite IP*; p. 597, 3 *illecebris excitari IR*; *voluptatibus Rh*; 13 *longinquior BERS*; 15 *nearcus*; 17 *accipisse P¹*; 18 *Lucio Camillo Rh*; 26 *exhortatus BE¹RS*; p. 609, 20 *mihi BIR*; p. 610, 4 *corporum BIS*; *colite E* és az ed. Spir.; 5 *si una interitus est* (a szórend ugyanaz, mint az ed. Spir.-ben; *interitus interiturus* helyett csak B-ben van) p. 603, 28 *interfuerunt EP*; 29 *illi* csak S; a szövege felveszi Halm; p. 509, 15 *posset BEIRS*, a rosszabb codexek itt helyesen *possit*-et adnak; p. 610, 16 *terminaturus BINS-n* kívül helyesen a többi (Orelli kéziratai is?). Igaz, hogy a szórend fölforgatásában a Corv. még messzebb megy, mint valamennyi eddig ismeretes rosszabb kézirat, de am a jobb codexekből való sok varians, melyet az imént felhoztunk, s melyet a többi rosszabb codexekben hiában keresünk, mégis azt látszik bizonyítani, hogy a Corv. a rosszabb codexek között előkelő helyet foglal el, a nélküli persze, hogy a szöveg megállapítására a legcsekélyebb befolyást praetendálhatná.

¹⁾ P. 594, 15 nec (dett. pauci et O); p. 601, 34 ego quidem (dett. pauci); p. 603, comam (dett. pauci).

Némi megszorítással róla is azt mondhatjuk, mit Halm (zur Handschriftenkunde p. IV) a Göttweigi kolostornak Cicero néhány kisebb munkáját (Cato Maior, Laelius, Paradoxa, Somnium Scipionis) tartalmazó Corvincodexéről mondott, hogy »wenn er auch nicht schlecht ist, so können wir von ihm bei den besseren vorhandenen Quellen keinen Gebrauch machen.«

A Laeliust tartalmazó jobb codexek között az első helyet a nem rég Mommsen által fölfedezett Didotianus foglalja el (IX/X-ik sz.), utána következnek a Halm kiadásában főhasznált codexek: a Benedictoburanus (XII. sz. B), egy XV-ik századbeli Vindobonensis (D), az Erfurtensis (E), a Gudianus (G, X. sz.), a Monacensis (S, XL. sz.) és egy másik Vindobonensis (XL. sz. V). A rosszabb codexek között ismerte Halm az Augusteus 51, 12-t (olim Hildesheimensis), az Escherianust és a Lassbergensist. Mind Orelli, mind Halm annyira el vanak telve codexeik kitünlőségével, hogy alig tartják érdemesnek a rosszabb codexek olvasatait is fölemlíteni, miért is, egy esetet kivéve, hol Halm a Hildesheimensisból p. 638, 35 a Corvinianusban is találtató *deflexit* varianst idézi, codexünk értékét illetőleg csak a Corvinianus olvasatai belső minőségeinek megitélésére vagyunk utalva. Különben ez olvasatok is elég világosan beszélnek, mint pl. a következő szavak kihagyása: p. 623, 7 [Ti. Gr.—vellet]; (*tanti* után egy másik kéz a margóra odaírta, hogy: *sibi* (!) *gratum fecisset, ut quicquid ille vellet*); 8 [in quam]; 9 [num quid; voluisse paruisse], (a margón *voluisse* után *sed si voluisse*); 10 [et]; p. 638, 24 [re]; p. 640, 4 [ea]; — p. 623, 8 *si vi előtt sed si voluisse* van interpolálva; 25, *titum quoque tarium*, *Ti. Coruncanum* helyett; 28 *publicam esset rem e helyett* hogy *r. p. e.*; p. 638, 29 *suam vim vel suum lumen*, mi arra utal, hogy a *Cory.*
^{*t. suum lumen*} anyacodexében *suam vim* állott, és a másoló mindenkor bevette a szövegbe; p. 639, 29, *quarum rerum si recordatio et m. una*, *q. r. r. et m. si una* helyett; p. 640, 1, *dummodo enim iam diutius e. i.* helyett; p. 640, 4, *ut ea excepta nihil amicitia praestabilius putatis* helyett, *ut cum nihil am. pr. esse putatis*.^c Vannak azonban *Cory.*-ban olyan, akár jó, akár rossz

olvásatok is, melyek tudtommal csak jó codexekben fordulnak elő; nem találtatnak-e egyes rosszabb codexekben is, a Laeliushoz való apparatus criticus silánysága miatt nem birom meghatározni; pl. p. 623, 5 *quocum* (S); 9 *nunquid* (G); 11 *etiam plusquam* (egy XII-ik századbeli Bernensis Orellinél); 15 *ig-est* (S); 19 *de his* (a Didotianus); 23 *paulum em.* (DE); 25 *his* (BGSV); *marcum* (BESV); *curium* (BEGS); *titum* (BGSV); 31 [et] (kihagyja Gerhard, és codexei?); 32 *carissimus* (BS); p. 638, 30 *acceptit* (Did.); p. 639, 2 *ex flor.* (BGE SV); 4 *gallium* (E); T. Gr. (BES); p. 640, 2 *tollerabilia* (G); 4 *esse-t* interpolál DE is; p. 614, 3 *sunt ista vera Laeli Cory.* sunt ista vera ut dicit Laeli D, a többi-ben vera hiányzik; 5 *cave ne Catone D*; 29 *nunc etiam Cory.* etiam nunc DEG, a többi *etiam-t* kihagyja.

Eme pár jobb varians daczára még sem lesz azonban okunk codexünknek Laeliust tartalmazó részéről más ítéletet mondani, mint a mit az imént a Cato Maiort tartalmazó részről mondottunk.

A *libri de Officiis* reánk maradt kéziratait három családba oszthatjuk. Az első, a legjobb, a következő codexekből áll: a X-dik századbeli Bernensis 514 (a), a vele egykorú Bernensis 391, melyhez nagyon közel áll Baiter Ambrosianusa (A. X. sz.) és Bambergensise (B. X. sz.). Ide tartoznak még a X-dik századbeli Heribopolitanus (H) és Heusinger Gudianus II-a. A második családot képezi a XIII-ik századbeli Bernensis 104 (c), mely ugyan az előbbieknel sok tekintetben, többek között a szórendben is, rosszabb, de sok helyen egyedül tartotta fenn a helyest. Vele rokonok a liber C. Langii, Gruter Palatinus primusa (p) és az »Optimus Graevii.« Az Orelli kiadásában főhasznált többi codex, a XIV-dik századbeli Basileensis (f) és a XV-dik századbeli Bernenses d és e a „vulgares“-hez sorozandók, milyenek a Veeseumeyerianus, Gothanus, Vimariensis, Duisburgensis, Curiensis, az Oxonienses, a Gudiani 3. 4. 5.

Ez utóbbiak között legjobb még a Basileensis f, legrosszabb a Bernensis e, mely csak annyiban bír némi értékkel, hogy a legrégebbi kiadásoknak sok oly olvasatát találjuk meg benne, melyek máshonnan nem ismeretesek. Eme rosszabb codexekhez tartozik Corvinianus is, a nélkülonban, hogy akár egyikükkel,

akár másikokkal közelebb viszonyba volna hozható, minthogy majd a jobbakkal, majd a rosszabbakkal tart. Az általam összehasonlitott részekben (I. c. 1. 45. II. 1. 22. III. 1. 32. s több más hely) csak a harmadik, a rosszabb családdal a következő esetekben egyezik meg a Corv.: I. p. 641, 17 qui se iam (Erfurtensis; ed. Victorii); 19 adhuc (*d f*); p. 683, 16 quis (Victor.) nec res (Orelli a vulgata alapján); 17 sed et hic (Victor.); 24 quod cuique (Manutius és Lambinus kiadásai); 27 reliqua reliquis (C, azaz a 2-dik Orelli-féle kiadásában felhasznált valamennyi codex, és *p* kivételével több codex); p. 659, 14 vitanda (két Guelferb.); p. 677, 14 [id] (néhány codex); II. p. 683, 5 quam plures (*f*); 22 iis (*f*); p. 706, 9 gloriam (*d*); 9 est [*est*] (*d. e.*); III. p. 710, 1 me vel meo iudicio (*e*); n. tamen (*f. d.*); 6 operam scribendi (*e*); p. 711, 14 [et non perfecisset] (néhány codexkel kihagyta Muretus); p. 690, 1 tremefacta (C-n kívül más codexek); p. 704, 4 potentior; p. 714, 27 communitas; p. 718, 13 sustulitque quos (ez mind C-ben nincs így); p. 727, 4 [et] (kihagyják a régi kiadások). A Corvinianusban és néhány rossz codexben a jobb családokból való több varians is található, mint pl. p. 683, 26 diis, (*B Hab* és o(relli kéziratai)); 30 [sit] (*bpo*); p. 684, 2 [tum ex utilibus quid utilius aut m. n.] (*B Habd*); 23 [molestias] (*B Habdf*); 26 temporis (*B Habdf*); 27 egressa (*B Habo*); p. 705, 18 sapientiae (*B Habef*); p. 706, 11 accepit (*B Habpo*); p. 706, 14 etiam plus (*cd*); p. 709, 6 sit dicere (Nonius és Orelli szerint *aef*); 11 itaque (Orelli ez olvasatához nem idéz eltérő varianst); p. 709, 19 et a cetu (*ao*); p. 739, 1 [potiti] (*pdef*); 8 distringit (*di* és *g* a correctortól) (*AB Habef*); 25 feda et turpia (*B Habdf*). Aránylag nagy azon olvasatok száma, melyeket csak a jobb családok codexeiben és a rosszabb család tagjai közül egyedül csak a Corvinianusban találunk, ha ugyan az Orelli első kiadásában találtató apparatus criticusból szabad az ilyen következetéseket vonnunk. Pl. I. p. 642, 18 est in illis (*a* Orelli szerint); 19 genus orationis (*c*); p. 683, 16 suscipiat (*b*); 17 quidem publica (*cp*); 21 sequitur (*cp*); p. 658, 29 altissimo animo et gloriae cupiditate (*AB Hbp*); 22 voluptate animi (*A Habc*); p. 681, 12 nihil homine libero dignius (*Habc*-n kívül a többi); II. p. 684, 7 viris bonis (*c*); 32 expetunt (*cp*);

p. 688, 9 [usu et] (*B Hab*); p. 689, 20 promissionisque (*B Hab*); 29 [paretque cum maximo mortuo] (*c²*); p. 694, 6 maiores partes animi (*Hab*); 19 benivolentiam (*c*); p. 695, 10 in otio (*B Habp*); 13 pertinebat (*B Hap*); 36 numerum (*c*); 13 infimis (*c*); p. 697, 12 blando appellando sermone (*B Hb*); 19 [et apud populum] (*c*-n kívül minden a codex); 34 auditu (*c*); p. 698, 13 praebitorem putent? [sperent-praebitorem] quia (*a*); p. 699, 25 vel in re (*B Hab*); p. 702, 26 in tota dignitate (*a*); p. 704, 28 tenerentur (*B Ha*); p. 705, 2 [ad victimum] (*B Hab*); 28 et (*B Hab*); 30 oraculum (*acp*); 33 ii (*Bb*); 17 africanum (*ac*); 29 questum (*p*); p. 706, 11 accipit (*B Habp*); p. 707, 32 [cum ipsis intererat, tum] (*B Hab*); p. 708 21 [vellem] (*B Hab*); 22 ianuae (*B Habp*); III. p. 709, 11 langorem (*Babc*); 28 debeat is (*B Hb*); condam (*B*); p. 710, 1 monim. (*Bac*); 6 a solitudine (*c*); p. 738, 29 iratos ad senatum missos in castra (*A³p*); p. 712, 19 qui idem (*Babc*); p. 718, 27 [celare] (*abp*); p. 720, 30 obruerunt (*B Hab Nonius*); p. 727, 33 ac dares Cory. at dares (*B Hab*) adderes (*c*) at si dares (mások); p. 739, 4 [novem-quam erat] (*AB Hab*).

Van ezen variansom közt több olyan, mely az olyannyira értékes és oly kevésbé ismert 2-dik családból való, de mivel épen az olyan helyeken, hol e család segítségével a többi kéziratokban találtató hézagokat ki lehet pótolni, a Corvinianus a kevesebb jókkal tart, az említett körülmény miatt C-nek nagyobb értéket tulajdonítani nem szabad, főleg ha tekintetbe veszszük, hány varianst bír a rossz és legrosszabb kéziratokkal közösen, és ezeken kívül hány rossz varians találtatik csakis benne¹). S különben Ciceronak e három bölcsészeti irata oly számos példányban maradt reánk, hogy legkevesebb sem lehet kivánatos oly későkori codexeket, milyen a Corvinianus, összehasonlíthatni, mikor a legujabb kiadók még a codex Erlangensiscn a *de officiis*-t, *Cato maior*-t és *Laelius*-t tartalmazó részét, holott e codex különben a legkitünőbbek egyike, sem akarták összehasonlítanai »quod in his codices multo prae-

¹) Pl. a következő szavak hiányzanak C szövegében: p. 642, 16 mi; p. 683, 25, 26 az egész sor, mely a két *rei publicae* közti van (a margón pótolva van); p. 705, 18 sed; 20 ut; 31 id; p. 706, 4 non; p. 709, 26 eligere.

V.

Azok, a kik neveltetésüköt a 48 előtti korszakban vették, emlékezhetnek még a köznondásszerű: Helmezy szavaink elmtszi-féle csufolódásra, melyben a nagy közönségnek, a nyelvújítás szerfeletti szó-csonkázásától való idegenkedése van elég élesen kifejezve, s tény, hogy ugyanazon nagy közönség, mely a nyelvújítás I-ső stádiuma férfiai föllépését nemcsak helyeselte, hanem pártfogásával is annyira gyámoltotta, hogy ez által bátorítva, oly művek jelenhettek meg magyar nyelven, a milyeneknek nagy terjedelmüket, vaskosságukat tekintve akár még napjainkban is gyéren akadnak akár kiadói akár vevői; e ténykedést nemcsak gyanus szemmel nézte, hanem határozottan rosszallotta is, s nem hiányzottak keserű felszólalások sem, még pedig azok részéről, a kik mások fölött kitűnő nyelvérzékkel is, s éles egészsgéges észssel is egyaránt meg voltak áldva, a milyenek voltak:

P. Thewrewk József: Velenczei szappana az új magyarok számára 1834. Vidovics-tól: A m. neologia rostállgatata. Pesten 1826.; Lovász Imrének a megfigyelésre még ma is teljes mértékben, s annyival érdemesb illy című műve: A magyar nyelvújítás bibái, mert maga is orvos doktor lévén, bírálatában illetékesnek érezte magát ítéletét azon a téren is hallatni, a hol a magyar nyelvújítás botlásai netovábbjokat érik vala el; a kiről már fennelb emlékeztem Galgóczy Istvának kevesbő értékes műve; a Mondolat szerzője, s több mások, de szavaik a pusztában kiáltó szavakép elhangzottak. Nem hiányzanak vala olyanok is, a kik az új irányt határozottan rosszallották ugyan, de akár népszerűségök feltése akár a nyelvészeti viták, s nehezen kikerülhető irodalmi tollharczoktól való irtózat miatt vonakodtak a kérdéshez annak idején hozzájárulni, a milyenek voltak a Révay tanítványa s elvei állhatatos követője: Horvát István, kinek akadémiai taggá megválasztását el nem fogadása más okból alig magyarázható ki, és Frank Ignácz egyetemi jogtanár, ki utóbb »A Közigazság törvénye Magyarhonban Budán 1845. 8 r.« című művének végén, ugyancsak e művében követett írálya igazolására a nyelvújítás ellen felszólalt ugyan, mint ezt »Az

ik-es igékről« szóló értekezésben ismertettem volt, de minden a nyelvújítás a Révay fölléptével azonosítja vala magát, egyenesen Révay ellenesének vallá magát: nézetei fölött az irodalom egyszerűen napirendre tört. Különösen bosszantja vala a magyar közönséget az »elvont gyökök« vad elmélete, s a magyar szavaknak ennek alapján való menthetetlen csonkitása.

Ez a kérdés napjainkban elégé meg van már vitatva, s az így képzett, kivált összetett szók tarthatatlansága elismerve, hozzájárulani tehát felesleges volna. De itt önként merül fel azon kérdés: hogy mitútn valamint minden ragozó nyelvben, úgy a magyarban is a szavak szóképzés és ragozás közben egész a bosszantásig 5—7—, egész 9 szót tagig is meg-hosszabbodhatnak, úgy, hogy kivált a tudomány- és művészeti nyelvben, hol lehetőséggel rövid és könnyen használható műszavakra van szükség, valamint a költői nyelvben is nem kis alkalmatlanságot s nehézséget okozhatnak, úgy hogy tudósok, művészek, költők, az íly hosszu szókból álló nyelvet szükségeképen nehézkesnek fognak találni; épenséggel nem állhatott-e tehát jogában a nyelvújításnak ott, ahol szükségesnek látszik vala, rövidítéseket tenni? A felelet erre az, hogy igenis jogában állott, s lehetett volna is ily rövidítéseket tenni, de nem ott s úgy, a mint a nyelvújítás II-ik stádiuma emberei teszik vala, kik mindenkor rövidítéseket, melyeket tettek, erőszakos módon s a nyelv törvényei mellőzével hajták végre, s tény, hogy nem egyszer valóságos zavart idéztek elő, a minden volt, hogy egyebet ne emlitsek, az: asszony domina szónak a rövidebb nő érdekében az az előtti méltóságos és sokat jelentő értelméből való kivetköztetése, s a nyelvből csaknem egészen való kiküszöbölése; az *idő* és *kor* szók értelmének szabatosítása helyett, azoknak teljes összezávarása; a német *blatt* utánzásául az azelőtti *levél* és *oldal* helyett a csakis zavart okozó *lap* szó importálása s több ilyenek, a mi ott, ahol az alapos tanulmányokon nyugvó nyelvművelés egyszerűen elejtetett, s helyette a több nyelvet beszélőknél nagyon is ingatag s egészben megbizhatlan nyelvérzék fogadtatott el nyelvművelési alapul, követendő mintául pedig egyszerűen s korlátolatlan utánzási szabadsággal a német nyelv, nem is lehetett máskép.

Én fentebb a műnyelvről szólva a műnyelvet a maga műszavaival és a költői nyelvet a maga költői kifejezéseivel állítám olyannak, melyekben a nyelv a fejlettség legmagasból fogt kell hogy elérje s annak mintegy kivirágzását képezze, mondám azt is, hogy a műszö-alkotás elemei a nép nyelvében mindenkor meg vannak s csak akarni kell, s kellő tudományos készséggel hozzá látni, könnyen meg is figyelhetők; íme ugyanitt szokott a nyelv tündére a szükséges rövidítésekről is gondoskodni.

A mennyire nekem megfigyelnem sikerült, a magyar szók rövidítésének két oly módja van, melyet a nép nyelvében bár ritkán, s csak itt-ott elvétve találunk, de ezek csak ugyan léteznek s előfordulásaik is elég biztosan megfigyelhetők:

Ezek elseje a szó gyökere, melyet ha a nyelvújítás II-ik stádiuma mindenkor úgy alkalmazott volna, mint néha tette, hogy t. i. ott, ahol a szó a nyelv szokott segédeszközeivel, u. m. képzőkkel és ragokkal szükségen kívül túl vannak terhelve; a szó gyökeréről ezeket lefejtve, az így nyert gyökeret használta volna névszóül: az ellen helyesen kifogást tenni alig lehetett volna, kivált ott, ahol, mint »Nyelvész kedő hajlamok a magyar népnél« című értekezésemben kimutattam volt, azon okok, melyek a régi hosszú alakot ajánlják vala, ma már a nyelv nagyobb és más irányban való fejlettsége következtében celestek, például hozván fel a: gyönyörű, gömbölyű, domború, hosszu stb. szóképzésket, melyekhez hasonló szókat a nyelvszokás, mióta a mai képzésmód, mely az új melléknévképzőt mindenkor egyedül csak a melléknévvel kiegészített főnévhez szokta adni, p. o. nagy tekintetű, irgalmas szívű stb. ma már nem képez többé, következőleg az új képző tőlük elhagyatván, az így nyert gyökérszók helyes rövidítéseknek tarthatók. Ehhez most még (mindazonáltal a nélküli, hogy annyira menni akarnék, mint például az angolok, kik a cabriolet-et *cab'-bá*, a memorialet pedig *mem-mé*, omnibuszt, *busz-szá* rövidítették, a minék a Bugát-féle betvegyes állapot, hörg-hurut, takár, hugyszor, s az ujjab: törlap töréslap, kérgontetű, kerék, borderő, hallideg, látideg, hallás-, látásdegek helyett s több ily termézetellen való röví- hallás-, látásdegek helyett s több ily termézetellen való röví-

vak és kifejezések, mint: halvsavas-haméleg = chlorkali, kön-kova folsav stb. szakaszolt másai) a nép nyelvéből mutatok fel egy-két adatot, melyekből kitűnik, hogy maga a nép is el ily rövidítésekkel, ilyenek: katekizmus helyett: káté, békesség helyett: béké, péld: hagy békét annak a gyereknek; birkózás helyett: birok, péld: birokra mentek, hosszúság h. hossz, péld: se hossza se vége, perzselés h. perzs péld: perzs szagot érzek, választó h. válasz, péld: válasz-ut (népies), toppantás h. topp péld: innen ugyan egy toppot sem mégy sz, babrálás h. babra péld: sok babrával jár, lobbanás h. lobb péld: lobbot vetett; veszedelem helyett vész (és veszély), kanyarulat h. kanyar, péld: a folyó kanyara, (népies), hálá'dás h. hála; czikkely h. czikk; fajta h. faj; kortyantás h. korty; tájék h. táj; póték h. pót (Gyarmathynál). — Ahol a nyelvújítás ennél tovább nem ment, én békét hagynék az ily rövidítéseknek, azért szerintem a hossz, gömböly, dombor, csavar, gyönyör, emlék, érdek, s több ilyenek bizvást megállhatnak továbbra is, kivált ahol kétértelműséget nem okoznak, a milyen volt például a szor egyaránt szerencsétlenül használva a *hugyszor*-ban és kétszeresen hibásan a *szorzsás*-ban, melyben valamint a *hüdés*-ben is képző van gyökér gyanánt elfogadva, az ilyeneket mondanom sem kell talán, lehetőségekig kerülni kell, a mint erre már »Nyelvész kedő hajlamok a magyar népnél« című értekezésemben is rámutattam, figyelmeztetvén nyelvművelésünket a magyar nyelv e kényes oldalára, melyet a nyelvújítás II-ik stadiuma teljességgel nem tudván felismerni, ellene nem egy izben botránysan vét vala.

A másik, egy nyelvünk hangtani törvényeiből önként folyó mód: az összehuzás, mely szerint némely mássalhangzó bőtüköt szeret nyelvünk a szó derekán kihagyni, mint erre a most említett értekezésemben szintén rámutattam, s most, mivel tárgyamra szigoruan rá tartozik, szükségesnek tartom t. hallgatóim emlékezetében felelőseniteni. E bőtük a következők: *d*, *t*, *z*, *g*, *gy*, *k*, *l*, *ly*, *v*, például *t'om* tudom h., *vihedd* viheted h., *l'add* látod h. *ütte* ütötte h. *üst* ezüst h., *kelmed* és *ked* kegyelmed h. (az utóbbinak tehát a török *kendi*-vel semmi köze); *józs* javas h., *teins* tekintetes h., *oan* olyan h., *első* előlső h. (mint *hátulsó*, a *hátsó* tehát nyilván hibás képzés,)

már csak azon oknál fogva is, mert a *ts* nemesak a magyarban, hanem talán a világ valamennyi ismeretes nyelvében *cs* hangot ad; *vout* volt h. *kéne* kellene h.; *meik* melyik h.; *mék* megyek h.; *ött tött* evett tevett h.; *hün vün lön* hivé vive leve h.; *há* hová h.; *tán* talán h.; *hintó* hintáló h.; *tiló* tiloló h.; *sajtó* sajtoló h.; *inda* induló h.; *csuszka* csuszkáló h.; *irká* irkáló h.; *firká* firkáló h.; *piszka* piszkáló h.; *képzet* képzélet h.; *korcsolya* korcsolyázó h.; *tárnok* tavárnok h.; *növény* növény h.; *sövény* szövevény h.; *cő* vevő (vevej), *meny* menő (menej) h.; *van* vagyon h.; *elöte* előtevő h.; és a kisdedektől származó, maguk alkotta kedves *dedő*, *dedősbácsi* kisdedővő, kisdedővősbácsi h. valóban vétek volna elvenni akarni tölök e maguk alkotta szép szót, avagy csak zavarri is őket érette, nincs nagyobb nyelvész mint a beszélni tanuló kisded gyermek. *) Azért én az államot álladalom helyett, bizalmat bizadalom h., tény-t vény-t tevény, vevény h.; lő-port lővör h.; indóházat induló ház h.; helyes rövidítéseknek, a járdá-t járdalni (járdaló) igéből származtatva, vagy is az ezt alkottól különböző származtatás alapján kimenthetőnek tartom. A közvetlen ellen sincs kifogásom, de mind ez összehuzásoknál a hajtott hangjelt (accent circonflex) elengedhetlennek látnám. A *lég* szónak leveg része szintén igazolva volna, kevesebb az ő elhagyása, de ha a levegő szóhoz az *é* szót is hozzáadjuk, akkor a légi egészen igazolva van. Igen, de levegő ég nem egészen az, többet mond, mint a mennyire itt szükség van. Meglehet, de mint fentebb látók, szó és fogalom között semmi

*) Szerencsét vagyok egyik fiatal nyelvészünk, az új nemzedék egyik legalaposabb készültségű tehetségének, egyik leggondolkozóbb fejének személyes barátságával kérkedni. Ezt az ég ez előtt néhány évevel atyai örömkben részesítvén, egy hasonlithatalan kedvességű eszegéb, leány gyermekkel áldotta meg. A mint a gyermek gagyogni kezdett, édes atyját meglepték a gyerekek erőkötési a nyelv alakoknak következetes utján való általálásában s az óta gondossan naplót vezet s minden felmerülő jelenséget által mozzanatot húsgesen följegyez, hogy majd ha idő elérkezik, az így összegyűjtött adatok felett tanulmányt tegyen, és majdan a nagy közönség előtt bezámolhasson az előre láthatólag igen érdekes eredménnyel. Nincs gyerek, a kin e tanulmányt tenni ne lehetne, hanem az atyák híjánzanak, a kik az illesminek feljegyzéséből elvet, gyönyört tuduának meríténi.

belső összefüggés nincs, láthatjuk ezt a latin axungia porciból, mely betű szerint annyi, mint szekerkenőcs, és még is ha az orvos a vény-en valamely ír alkotó részéül ezt rendel, egyik orvos-szerésznek sem fog eszébe jutni disznózsir helyett szekerkenőcsöt venni az irhoz. Azért mirt igen megszokott és a nagy közönségnak édes övévé vált szó bizvást megmaradhat. Ily tekintet alá esik az *ind-ok* is *) Bánóczi A »Nyelvör« VI. köt. 1 füzetében »A bölcselét magyar nyelv«-ről ezimű czikkében helyesli vala a »könyelmű« új szót, hogy képzéséhez sok kifogás férhet, az bizonyos, de ha törvényesíteni érdekében állónak látja a tudomány, törvényesítésének szintén egyedül ez lehet a módja.

Eliisió a magyar nyelvben, melyben minden viszonyítás a szó végén ragokkal eszközöltetik, s minden szótagot, különösen az elsőt és utolsót, lehetőségeig tisztán s érthetően ki kell mondani, nincs s nem is lehet; a crasisnak vannak gyér nyomai, a mint ezt Lörincz Károly ur a »Nyelvör« 1873-ki évfolyama VII. füzetében kimutatta, például hozván fel ezeket: *Mest'uram*, *bir'uram*, *Inir'uram*, *Pétern'asszony*, *if'illegény*, *if'ilány*, melyekhez hozzátehetjük még nagyobb világosság okáért ezeket: *asszony'ám*, *gazd'asszony*, *jámbor=jó ember*, *némber=nő ember* stb. a honnan kitetszik, hogy ennek is tehát többnyire csak ott van helye, a hol az összetett szó előfelének végszótaga egészen azon egy az utófelének első szótagával, és így dissimilációval van helye, melynek hogy a magyarban is van némi szerepe, boldogult Riedl Szende. »Az ik-es igékről« írt értekezésében kimutatta. Egyébiránt itt lehetne tenni némi concessiót oly szavakra nézve, melyeknek előfele igenév (részessőlő jelene), ugy, hogy két egészen egyenlő avagy közel ilyen magánhangzó összejövetele esetében az igenév ő ője kihagyathatnák, s hiányjellel pótoltatnák, épsegben lagyatván azok jogá, a kik ridegen a classicismust tartván szemeik előtt, az ily összeté-

*) Mennyire vérében van az összehuzással való rövidítés ezen neme a magyarságnak, elégre megtetszik onnan, hogy ugyanezt még a latin nyelvbe is átvitte, a minék legismertetésb példái lehetnek a *Juditum*, *Jurassor*, *Sedria*: *Judex nobilium*, *Juratus assessor*, *Sedes judiciaria*, melyekben nagyrészt ugyarazon hangszerű törvényeken alapuló összehuzásokat észlelhettjük.

teleket is jobban szeretik egész teljességükben minden irni, minden kimondani. Ennyi engedményt lehetne tenni a nélkül, hogy az elvont gyökerek veszélyes, mert nyelvérzek-rontó, elméletének helyt adnánk; minden egyéb esetben egyszerűen vissza kellene állítani az ily összetett szavakban, — végig menve az egész műszótáron, — az ő ő igenévképzöt, a mi bizonyára, tudva azt, hogy ezen, az összetett szavakra nézve egyetlen helyes képzésmód még a magyar népnél máig is általános használatnak örvend, s nem mond sem cséplgépet sem szánt-vas-at, sem törlapot, cséplögép, szántóvas, töréslap h stb. ugyhogy az elsőkkel csak is a németül tudók tudtak eddig megbarátkozni; — épen nem fogna semmi nehézséggel járni.

Szerfelelt csalatkoznak azok is, a kik, mint a nyelvújítás II-ik stadiumának emberei, azon boldogtalan hitben élnek hogy az ily idéten természetellenes alkotásokkal az idegeneknek a magyar nyelv tanulását megkönnyítik, mert ez annyira nem áll, hogy a művelt német, midőn megtanul magyarul s látja, hogy az így képzett magyar műszök mennyire idétenlül esnek ki mintaképökkel a német hason képzésekkel összehasonlítva s mennyire nem válnak be a magyarba, — talán még hamarabb s biztosabban észreveszi az otromba tévedést, mint a született magyar. És ez nagyon természetes. Az elvont gyökerekkel alkotott szavak, a németben az utolsó pór előtt is általánosan ismert képzésmód, és annyira közkincse az egész német népnek, hogy azokkal a szükséghoz képest ugy szólvan öntudatlanul és a legkisebb fejtörés nélkül tud mindannyiszor, a hányszor csak szüksége van rá új szónak sem mondható összetett szavakat képezni gondolatai kifejezésére, de vajjon ilyenek-e a magyarban? a hord-erő, hörg-hurut, bökvers, lángpörk-pest, könkova folysav, halv savas haméleg, melyekhez hasonlók a régibb magyar nyelvben egészen példátlanok, mászt bizonytanak. Igaz, hogy egynéhány ily csonka előfelü összetett szavunk a nép nyelvében is csakugyan fordul elő, a mint erről Lörincz K. fentemlittem cíkkéből, melyet azonban annak helyes ítéletű szerzője korántsem írt volt ezeknek akár védelmére, akár követcsök érdekében, elégge meggyőződhetünk. Van igen is, mint mondám, egynéhány ilyen, szerencsére nem több, mint épen csak annyi, hogy a

népnek is felkölts a bennök megütközö figyelmét s helytele-nitő ítéletét, a mint erről egyik, a Kriza János vadrózsában olvasható népmeséből (A huszár és szolgáló) mindenki meg-győződhetik. E népmese a következő »Ugyan bizon, mi az Isten csudája az ahajt?« — »A bizon hugom rák.« — »A bizon mász.« — »A bizon rák« stb. Az e mesében előforduló szójáték azon alapszik, hogy a szolgáló a beszédréseket (igét és főnévet) összetéveszi, s a »rák« szót is csak ugy mint a »mász« szót igegekerének (abstract gyökér) veszi, a katona szinte annak veszi, de főnévi értelemben; mint a nép fiai ily alkalmakkor rendesen öntudatlan észrevevésüknek nem tudják okát adni, de ha a dolognak jobban a mélyére pillantunk, azt látjuk, hogy e mesére az adott alkalmat, hogy két egytagú szógyökér képzővel avagy raggal ellátatlanul, két különböző tisztek teljesít, ez a néphának feliünt ugyan, de a két különböző szerepökről magának számot adni nem tud. És itt tudva azt, hogy a régi világ legtehetségesb s legnagyobb miveltségű népénél: a görögöknel, midőn az már virágzó irodalommal birt, több századnak kellett eltelni, míg a névszót az igeszötöl sikerült megkülönböztetnie, ne azon csudálkozzunk, hogy ez a székel huszárnak és szolgálónak nem sikerült, hanem igen is azon, hogy a különböszég a virgoncz eszü székelynek, ösztönszerűleg feltűnt, és így e népmese is népies tudatra látszik mutatni, s egyrészt az elvont gyökereknek akár csak névszóval alkalmazásának is alkalmatlann volta van benne feltűntetve, másrészt gyér számu előfordulatának mintegy oka adva, a mint hogy az ily tünetek a népnek ösztönszerű tudatában mindig szoktak valamikép jelentkezni s magukat valamely jelenség által elárulni, mint itt is, azért e tünet is azokhoz csatlakozik, melyeket »Nyelvészkető hajlamok a magyar népnél« című tölem való értekezésben elszámláltam volt, még pedig mind a legérdekesebbek egyike s a magyar nép mélyen ható gondolkozásának s a tudományok művelésére kiválasztott hivatottiságának legékesben szóló s oly sokat mondó bizonyítéka.

* * *

Végezetül nem mulaszhatom el, hogy azon írók közül, a kik a nyelvújítás botlásai, tévedései, visszaélései ellen fel-

szólaltak, ne idézzem Vidovics Ágostonnak még máig is számosat tévő fentebb idéztem jeles művének a nyelvújítókhoz intézett s a megfigyelésre még most is nagyon érdemes felszólalását, ki is, miután a nyelvújítók hibáit ritka alapossággal és éles ésszel sorra birálgetták, teljes elvtelenségét, következetlenségei nagy számát, igazolhatatlan, sokszor szántszán-dékos hibái csömörletességet kimutatta, műve végén a következő tanácsot adja a nyelvújítóknak: «gyekezzenek ők maguk szistémáját jobban kidolgozni, helyesebb rendbe szedni s azt a sok inconsequentialt megszabadítani», ezen általános tanácsát alább bővebben így világosítja meg: »necsak azt mondanák, hogy kell új gyökereket csinálni, szavakat nyesegtni, formativákat cserélni, banem azt is meghatároznák, hol, mikép és micsoda principiumok szerint kell az új gyökereket készíteni mennyire lehet a beszéd részeit cserélgetni, micsoda principiumok szerint kell az omissiókat a magyarban csinálni; s az új igék új módi szerkesztésében milyen regulákat kell szem előtt tartani?« Igy Vidovics. A nyelvújítás azonban mind e nagyon méltányos, söt jogos kérdésekre adós maradt a feleettel. Ime Vidovics eme felszólalása, kivánata lebeg vala szemem előtt jelen értekezésem megírásában. Nem szeretnék félreérteni: nem az volt az én céлом, hogy a mit maga a nyelvújítás képtelen volt teljesíteni, a mint hogy illyesmi gondolkozó embernek örökre lehetetlen fog maradni, azt pótölleg én teljesítsem, aki a nyelvújításnak barátja soha nem voltam, s most sem vagyok. Nem. Illyesmi távol volt és légyen mindenha tőlem. Szemeim előtt Vidovicsnak az előbb idézettekkel kapcsolatban eme további szavai lebegték: »Systemájoknak megrostálásáért azonban semmit se neheztenek a Neologusok, mert minden inconsequentialjok mellett is a mi jót vagy eddig mondottak, vagy ezután fognak mondani, azokat a nemzet örömetelfogadja, a nemzet mondám, mely magyarnak neveztetik, és a mely még a maga ellenségeiben is mindenkor tudta és tudja ma is a nagyot, szépet, jót becsülni.« Más szavakkal: számosat vettén az élettes, s különösen megfontolván azt, mily nehézségekkel, söt veszélylyel lehet egybekötve egy művelt és férfi-korát élő nyelv egész műszö-készletét megváltoztatni akarni; megfontolván azt is,

hogy elvégre nem minden volt feltétlenül rosz, a mit alkottak, s még azokból is, melyek kevesebb ütik meg a mértéket, sok vált ma már a mai kifejlett irodalomban a hosszas, nem egy ember nyomot haladó megszokás folytán nem csak türhetőv, hanem örökre kiküszöbölhetetlenné, s különösen mily nehéz az egyszer megszokott, ha mindenjárt helytelen rövidítésekrol a régi bár jobb, de ma már jóformán elavult hosszu alakokhoz való visszatérés; nem hunyhatván szemet az előtt sem, mily hosszu időbe került a nemzetnek a mai megállapodott írály, s mily hosszu időtartam kivártatnák meg ismét egy ujabb nyelvreform keresztülvitelére, s minden egy oly korszakban, midőn a véleges megállapodásra oly nagy szükségünk van, mint a minden nap kenyérre: mindenket megfontolván, igyekezzem vala azt, a mi a nyelvújítás alkotásai közül megállható, kimenteni, s ennek tehetése végett megkülönböztetem a nyelvújítás alkotásai közül azokat, melyek a nyelv belszervezetét támadják meg (a milyenek mind a névszói, mind igeszói összetételek) azoktól, melyek ha nem ütik is meg a mértéket egészen, — a nyelv szervezetét illetetlenül hagyják (ilyeneknek az egyszerű szavakat állítám); végezetül kellő figyelemre méltatván Imre Sándor ur azon helyes figyelmeztetést, hogy képzőink természetének kikutatása s megállapítása mily nagyfontosságú e kérdésben (bár ugy tudom, hogy ujabb időben e téren is több történt, mint a mennyiről ugyan ö tudomással látszik bírni; a minék nyilván az lehet az oka, hogy e tárgyalások szétszórva jelentek meg, s eddig még egybegyűjtve nincsenek) igyekezzem vala a nyelvújításnak egyszerű szavak képzésére leginkább kedvelt, s alkalmazott képzői természetét az összehasonlitó nyelvészeti világánál kifejteni s alkalmazásuk módját megállapítani. Az új összetett szenvédő-ige-alakot valamint régebben is, úgy most is vészthozónak nyilvánítám, — de miután erről már régebben önállóan értekeztem, ezuttal fejezetébe nem bocsátkozám, — hanem annál jobban tevém ezt a német mintákat követő névszói összetételekkel, melyeknek természetét bővebben tárgyalám, s a vele üzött visszaéléseket is kimutatám.

Tárgyalásom közben rámuttam arra is, mily veszélylyel járó lehet az a nyelvművelésre, midőn a nyelvérzék lenni

megszünt írói nyelvösszön tudományos buvárlatokon nyugvó elvek fölöslegeseknek tartásával pusztán magából akar meríteni. Mily könnyű ilyenkor a csalódás, mily könnyen meg-történik ilyenkor, hogy mint számos példán kimutatám, olyas-mi születik, a mi az illetőnek eszéágában sem volt, s még ha elvétve jót alkot is, az is csupán történetesség, esetlegesség, melyben neki magának, az ösztönét vakon követőnek, semmi érdeme.

Ime ez az én álláspontom : nem az egyszerű szavaktól féltem én a magyar nyelvet, mert ezek, még ha hibás képzésük is, a milyenek minden nyelv irodalmában vannak (mert hisz a nyelvművelés kezdete ezeknél is mindenütt megelőzte az oksze-rűbb nyelvészettel), sem a nyelv rendszerét sem a népünk ép nyelvérzékét nem támadják meg, hanem féltem az idegent maj-moló hibás összetett szóktól ; a szintén ilyen újdon-sült összetett szenvédő ige-alaktól, s oly németes mondal-szerkezetektől, melyek hirlapirodalmunkban csak ugy nyüzsögnek, s melyekből a »Nyelvör« hazafias szellemü, s alapos tudományosságu mun-katársai (napjainkban nincs nagyobb hazafiság, mint a hazáért és nemzetért tanulni) időről-időre dicséretes buzga-lommal már eddig is jó csomót mutattak fel kiirtandónak, s e közben volt bátorságuk (nem kis érdem e cultus-világban) nemely »nebánts« virágok himporát is felborzolni s vizsgála-tuk tárgyává tenni. Féltem továbbá a hibás szó-rendtől, ige-kötőkkel és ige-határozókkal hanni nem tudástól, a mi ma már született magyarok között is napról napra jobban mutatkozik és aggasztó pusztításokat visz végbe az azelőtt (még csak a 48 előtti korszakban is) teljesen ép volt nyelvérzéken, mely épen innen legvilágosabban láthatólag a művelt osztályban teljes megsemmisüléssel fenyegetődzik. — Az egyszerű szavakra nézve, elvem az : hogy a mennyit csak megtarthatunk, annyit igyekezzünk megtartani, s képzésük gyarlóságánál egyetmást jó lélekkel elnézhetünk, azért én mindenzt, a mit csak álláspontomról tekintve menthetőnek találtam, igyek-vém megmenteni, minő eszközökkel ? imént példákkal böven megválogatva előadám.

PODHORSZKY LAJOS

MAGYAR-SINAI

NYELVHASONLITÁSA.

BUDENZ JÓZSEF

H. TAGTÓL.

BUDAPEST, 1877.

A M. TUD. AKADEMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében)

megszünt írói nyelvösszön tudományos buvárlatokon nyugvó elvek fölöslegesknek tartásával pusztán magából akar meríteni. Mily könnyű ilyenkor a csalódás, mily könnyen meg-történik ilyenkor, hogy mint számos példán kimutatám, olyas-mi születik, a mi az illetőnek eszeágában sem volt, s még ha elvétve jót alkot is, az is csupán történetesség, esetlegesség, melyben neki magának, az ösztönét vakon követőnek, semmi érdeme.

Ime ez az én álláspontom : nem az egyszerü szavaktól feltem én a magyar nyelvet, mert ezek, még ha hibás képzésük is, a milyenek minden nyelv irodalmában vannak (mert hisz a nyelvművelés kezdete ezeknél is mindenütt megelözte az oksze-rűbb nyelvészettel), sem a nyelv rendszerét sem a népünk ép nyelvérzékét nem támadják meg, hanem féltem az idegent maj-moló hibás összetett szóktól ; a szintén ilyen újdon-sült összetett szenvendő ige-alaktól, s oly németes mondat-szerkezetektől, melyek hirlapirodalmunkban csak ugy nyüzsögnek, s melyekből a »Nyelvör« hazafias szellemű, s alapos tudományosságú mun-katársai (napjainkban nincs nagyobb hazafiság, mint a hazáért és nemzetért tanulni) időről-időre dicséretes buzga-lommal már eddig is jó csomót mutattak fel kiirtandónak, s e közben volt bátorságuk (nem kis érdem e cultus-világban) nemely »nebánts« virágok himporát is felborzolni s vizsgála-tuk tárgyává tenni. Féltetem továbbá a hibás szó-rendtől, ige-kötökkel és igebatározókkal bánni nem tudástól, a mi ma már született magyarok közt is napról napra jobban mutatkozik és aggasztó pusztításokat visz végbe az azelőtt (még csak a 48 előtti korszakban is) teljesen ép volt nyelvérzéken, mely épen innen legvilágosabban láthatólag a müvelt osztályban teljes megsemmisüléssel fenyegetődzik. — Az egyszerü szavakra nézve, elvem az : hogy a mennyit csak megtarthatunk, annyit igyekezzünk megtartani, s képzésük gyarlóságánál egyetmást jó lélekkel elnézhetünk, azért én mindazt, a mit csak álláspontomról tekintve menthetőnek találtam, igyek-vém megmenteni, minő eszközökkel ? imént példákkal böven megvilágosítva előadám.

PODHORSZKY LAJOS

MAGYAR-SINAI

NYELVHASONLITÁSA.

BUDENZ JÓZSEF

R. TAGTÓL

BUDAPEST, 1877.

A M. TUD. AKADEMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében)